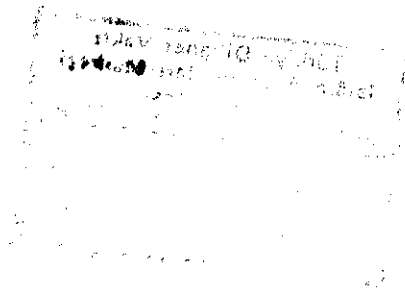

FETHİN 511 İNCİ YILDÖNÜMÜ KONFERANSLARI

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Fetih ve İstanbul Üniversitesi,

Ord. Prof. Kâzım İsmail Gürkan 7 — 15

İstanbul fethinden sonra ilim ve san'at,

Ord. Prof. Süheyl Ünver 16 — 28

Kurucu ve Teşkilâtçı büyük Türk Hükümdarı

Fâtih Sultan Mehmed,

Prof. Tayyib Gökbilgin 29 — 35

Fetihden evvel İstanbul,

Feridun Dirimtekin 36 — 41

Fetihden sonra İstanbul,

Prof. Dr. M. C. Şehabeddin Tekindağ 42 — 47

Papa Pius II. un Fâtih Sultan Mehmed'e gönderdiği

mektup hakkında düşünceler,

Prof. Dr. M. C. Şehabeddin Tekindağ 48 — 49

İstanbul'un fethi,

Feridun Dirimtekin 50 — 59

Fâtih ve Ayasofya,

Prof. Dr. M. C. Şehabeddin Tekindağ 60 — 65

İstanbul fethinin iktisadî ve siyâsî sebepleri,

Doç. Dr. Lütü Güçer 66 — 77

İstanbul, dünya başkenti,

Prof. Dr. Tarık Z. Tunaya 78 — 83

Fetih ve dünya,

Ord. Prof. Dr. Sadi İrmak 84 — 85

İstanbul'un fethi,

Ord. Prof. Kâzım İsmail Gürkan 86 — 91

Ö N S Ö Z

668'de başlayıp 1453'de nihayetlenen sekiz asırlık bir devre zarfında, önce İslâmın, sonra da Türklerin gerçekleşmesine çalıştıkları bir ideal, ulvî bir gaye olan İstanbul'un fethi, sebep ve neticeleri bakımından, XV. yüzyılın en mühim hâdiselerinden biridir. Türkler, İslâmiyetten önce girilen münferit teşebbüsler istisna edilecek olursa, bu gaye uğrunda Yıldırım Bayezid, oğlu Musa Çelebi, sonra da ikinci Murad'ın emrinde, İstanbul'u hedef tutan müteaddid seferler tertip edip Bizansla savaşmışlardır. Bu bakımdan, Bizansın tevarüs ettiği servete hukuken sâhip olan Fâtih'i, aynı gayeyi gerçekleştiren bir hükümdar olarak mütâlaa etmek zarureti vardır.

Bu suretle, İstanbul'a hâkim olan Fâtih, bu şehir sâyesinde, Hristiyan ve İslâm Dünyasını hâkimiyeti altında toplamak ve cihânşumul bir devlet kurmak imkânına da sâhip olmuştur. Nitekim, O'nu, Greklerin, Doğu'nun ve Romalıların imparatoru olarak tavsif eden çağdaş müellifler mevcuttur. Bu sebeple, mütemadî sürgünler ile nüfus ve iktisadî durumu bakımından gerçek bir Merkez haline getirdiği İstanbul'u yeniden inşâ etmiş ve bir çok içtimâî müesseselerle de süslemiştir.

511.ci fetih yılının kutlanması bahis konusu olduğu bu sırada, Üniversite Yönetim Kurulunun kararı ve Sayın Rektör Ord. Prof. Ömer Celâl Sarc'ın emri ile Ord. Prof. Dr. Kâzım İsmail Gürkan'ın riyasetinde Ord. Prof. Süheyl Ünver, Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin, Prof. Dr. Şehabeddin Tekindağ, Prof. Dr. Semavi Eyice, Doç. Dr. Lütü Güçer ve Ayasofya Müzesi Müdürü Feridun Dirimtekin'den teşekkül eden komisyonumuz, dünya tarihinde yeni bir çığır açan İstanbul'un fethi olayını, siyasi, içtimâî, ve iktisadî yönleri ile olduğu gibi, devletini her bakımdan dünyanın en üstün ve kudretli bir imparatorluğu haline getirmek gayesini güden Fâtih'in fikir ve düşüncelerini bir bütün halinde ele almağa karar vermiş, 25-29 Mayıs 1964 tarihleri arasında verilmesi takarrur eden konferansları büyük bir kitleye duyurmak mülâhazasıyla de, sonradan belli başlı batı dillerine tercüme edilecek, bir broşürün neşrine teşebbüs etmiştir.

Resimler :

- I. — Gentile Bellini'nin Fâtih tablosu
- II. — Fâtih Külliyesi (Dr. A. S. Ünver)
- III. — Ayasofya'nın 1493 senesine âid en eski Alman tasviri
- IV. — 1559'da İstanbul'a Beyoğlu sırtlarından bir bakış (Melchior Lorich'in resimlerinden biri olup Leyden Üniversitesi Kütüphanesinde-dir).

Osmanlı kültürünün batı kültürü ile temasa geldiği bir sırada, geniş görüşlü bir ilim adamı, kurucu ve teşkilâtçı bir hükümdar olarak mütâlaa edilen Fâtih'in, İstanbul'da te'sis ettiği hayır ve ilim müesseselerinin, dolayısıyla, şehrin iktisadî ve topografik durumunun tedkikine hasredilen bu broşürün bir an önce çıkmasını te'min maksadiyle, gerek konferansçıların ve gerekse lütûfkâr yardımlarını sirgemiye alâkalı zevatın yazılarını, muhtevalarının mahiyetlerine öre konulması icap eden sıraya bakılmaksızın, derhal Matbaaya verildiğini, bu suretle de 15-20 gün gibi çok kısa bir zaman zarfında yazılarak 29 Mayıs Cuma gününden önce neşrine imkân sağlandığını la belirtmek isteriz.

Bu arada, Fâtih'in Gentile Bellini tarafından yapıldığı bilinen ablosu başda olmak üzere, fetihden sonraki İstanbul'la ilgili en eski esimler te'min edilerek yazıların sonuna ilâve edilmiştir.

Prof. Dr. M. C. Şehabeddin Tekindağ

"FETİH" VE İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Ord. Prof. Dr. Kâzım İsmail Gürkan

Anadolu'da bin yılı ve Asyanın içlerinde binlerce yılı dolduran Türk medeniyet tarihinde yüksek öğretim müesseselerinin sayı ve kıymetce önemi daima göze çarpmaktadır.

Milletimizin oluşma ve gelişme devrelerinde yüksek öğretime ayırmış bulunduğu büyük yer, tevcih etmiş olduğu derin dikkat ve ihtimam; medeniyetimizin özlü ve köklü olmasını sağlayan en üstün kuvvete, yüksek mertebede tahsil görmüş aydınlarımızın yetişmesine imkân hazırlamıştır.

Biz burada tarihin çok iyi tanıdığı Hiyve, Buhara, Semerkend'daki Türk yüksek öğretim müesseselerinden, hatta onlara göre çok daha yakınımızda olan Anadolu Türk tesislerinden bahsedecek değiliz.

1071 Malazgird zaferiyle küçük Asya'ya giren ve onun kıyılarına kadar yerleşen, kısa zamanda Avrupa kıtasına atlayan enerji dolu bir milletin bütün bu hızlı gelişmesini ve yerleştiği topraklarda camilerden kârvan-saraylara, sebillerden, çeşmelerden hanlara, yollara, köprülere kadar bütün bir mamûreler manzumesine vücut verişini ancak zamanın üstün bilgilerine sahip bulunmasıyla izah etmek mümkün olur. Bu hâkikat; XIII. ve XIV. üncü yüzyıllara ait vesikalarda bütün parlaklığı ile görülmektedir: Konya, Sivas, Kayseri medreseleri, Darüşşifaları kısmen Anadolu birliği kurulduktan, fakat kısmen de buna bile muvaffak olunmadan tesis edilmiş yüksek öğretim mektepleri, (Medreseler) ve hastahanelerdir. Aynı hareketi Osmanlı devrinde Bursa, İznik ve Edirne'nin alınmasını hemen müteâkip milletce tekrarlanmakta görüyoruz. Bütün bu bilgiler, bize şu hakikatları öğretiyor: a) Türk nereye girmişse orada ilk olarak öğretim müesseseleri kurar.

b) Bu müesseselerde öğretimin en ileri derecede yüksek seviyede ve verimli olması için yalnız kendi milletinin bilginleriyle yetinmez, gerekirse yakından, uzakdan âlimler getirterek bu müesseselerde görevlendirir, yani din, ırk, milliyet... kayıtları olmaksızın bilgiyi yerleştirme ve yaymada geniş bir müsamaha hâkimdir.

c) Yüksek öğretim müesseselerine karşı hükümdarından en küçük ferdine kadar milletçe büyük bir saygı gösterilir ve ders verme payesine yükselenlere istisnai yetkiler ve imtiyazlar tanınır.

İstanbul'da fetih'den evvel bir Üniversitenin kurulmuş ve devam etmiş bulunduğu muhakkaktır. Şarkî Roma imparatorluğunun aynı zamanda ilim merkezi olan bu şehrin Üniversitesi Prof. Honig'e göre 321 de başlar. Başka vesikalar asıl Üniversitenin imparator ikinci Theodosius'un zevcesi imparatoriçe Athenais Evdoksia tarafından (405-450) arasında Sultanahmed meydanının denize bakan kısmında yanan eski Adliye binası arsasında kurulduğunu göstermektedir (7). Latin ve Yunan âlimlerinden oluşan hocalar kadrosu ile bu Üniversitede evvelâ Felsefe, Gramer, Belagat ve Hukuk okutuldu ve öğretim dili 425 den yedinci yüzyılın başına kadar Latince ve Yunanca olarak devam etti. Hukuk öğretimi ilk meyvasını yine Theodosius zamanında (codex) in yayınlanması ile vermiştir.

Justinianus, Üniversiteyi çok geliştirmiş ve hâlen yerleşmiş bulunan (Roma Hukuku) nun esasını onun zamanında İstanbul Üniversitesinde toplanan bilginler tarafından tedvin edilmiştir. Büyük Konstantin de Üniversite ile çok ilgilenmiştir : Üniversitenin bir kısım hocalarını vergiden muaf tutmak, onlara karşı dava açılmasını menetmek (5) hocaları askere almamak gibi imtiyazlar onun zamanında verilmiş ve devrinde (337) yeni hukuku tedvin ederek yukarıda adı geçen iki imparatora Üniversite zihniyeti bakımından çok yaklaşmıştır.

Elde bulunan vesikalardan 12-3-370 tarihli bir emirnameye göre Roma ve İstanbul Üniversitelerini nöğretim ve talebe yönetmelikleri bu tarihlerde birbirinin tamamen aynıdır.

İstanbul Bizans Üniversitesi (600) ve onu tâkip eden bir kaç yıl zarfında bir düşme ve anarşi göstermiş, (640) da yeniden kuvvetlendirilmiştir. Bu aralık Üniversite, daha çok kilisenin tesirine girmiş, kuvvetli patrikler öğretimi tamamen teolojik sahaya sürüklemişler, san'atı, resmi menetmeye kalkışmak gibi hareketlere kadar cesaret etmişlerdir. Bu hâkimiyeti temin edenler ikonoklastlardır.

Bununla beraber daha sonra Üniversiteye yeni bir hamle verme imkânı sağlanmış olduğu içindir ki bilhassa astronomi, matematik ve felsefenin (800) ve onu takip eden yıllarda İstanbul'da kuvvetle öğretilmekte bulunduğunu görmekteyiz (7). 1045 yılında İstanbul Üniversitesinde bilhassa Hukuk ve Felsefe öğretimi bakımından reform yapılmıştır. Büyük bir hatip ve filesof olan ve (Felsefe konsülü) ünvanını alan Psellos bu devrede yetişmiştir.

Bütün bu iniş, çıkışlardan sonra Bizans'ın son devrinde her türlü ihtilâflar arasında Üniversitenin de düşmekte olduğu muhakkaktır.

1453 yılının 29 Mayıs'ında İstanbul'a giren Türk ordusunun başbuğu genç hükümdar Fatih Sultan Mehmed, çocukluğundanberi ciddi bir öğretim ile yetişmiş bulunuyordu.

1432 de Edirne sarayında doğan Fatih İkinci Mehmed, İkinci Sultan Murad'ın oğludur. Annesi Bursa şer'iye sicillerine göre Hüma hatundur.

İkinci Murad İstanbul'u iki defa sarmış, fakat şehri düşürmeye muvaffak olamamıştır. Rivayete göre muhasarayı çözdükten sonra Edirne sarayında hep bu emel üzerine çalışır, düşünürken kendisini ziyarete gelen Hacı Bayram Veli'ye İstanbul'u alamadığından hayfle bahseder ve ne yapması gerektiğini ondan sorar: Seyh Hacı Bayram Veli "Beyim, İstanbul'u sen alamayacaksın, ben de göremeyeceğim. Onu şu beşikteki şehzade şu köse şeyh ile beraber alacaklar" diye keramette bulunarak Fatih ile Akşemseddin'i işaret eder (13).

Fatih'in, ilk çocukluk çağlarında okuma yazmadan ziyade eğlenceye, ata binme ve cirid gibi sporlara merak ettiği ve günlerini bunlarla doldurduğu da naklen gelen rivayetler arasındadır.

Şurası muhakkaktır ki babası ikinci Murad, bilgiye çok değer veren, âlimleri meclisine toplayan, bilgi müesseselerini geliştiren dikkatli, ince ruhlı, hassas bir hükümdardır.

Bursa'da (Sultaniye) medresesini kuran da onun babası Çelebi Sultan Mehmed'dir. Bu medresenin hocalarından Molla Yegân (Mehmed bin Armağan) bir yıl hacca gider ve dönüşünde bir müddet Mısır'da kalarak ilim muhitiyle temas eder. O sırada Mısır'da okumakta bulunan Molla Gürani'yi pek beğendiği için alıp beraberinde getirir ve hediye olarak Sultan Murad'a takdim eder. Sultan Murad bu genç hocayı Manisaya göndermiş bulunduğu oğlu Mehmed Çelebi'ye (Fatih) hoca tayin ederek sevkeyler.

İşte böylece Molla Gürani Fatih'in ilk hocası olur. Bir çok nakil-
e göre eli sopalı, otoriter bir hocadır. Fatih, babasının yerine geç-
ti zaman ilk hocasını Bursa kadısı yaptı.

Molla Gürani, Fatih üzerinde ciddi etkili olmuş, vezirlik, rüt-
v.s. taltiflere boyun eğmiyerek hocalık evsafını hayatının sonuna
dar muhafaza etmiş olduğu gibi Fatih'de ona hürmette asla kusur
stermemiştir.

Manisa'da genç Şehzade iken bu ilk hocasından istifade eden
tüh, bir müddet sonra yine babası tarafından gönderilen diğer iki
cadan (Molla Hüsrev ve Molla ibni Temcit) ders almak imkânı-
nâil olmuştur.

Yaşı ilerledikçe okuyup yazmanın, arapça, farsca gibi yabancı
ller öğrenmenin kıymetini taktir eden genç şehzadenin istidadına
ı büyük hocaların kudreti de eklenince Fatih, hakikî bir ilim ada-
ı olmak vasfını kazanmaya başlamıştır. Yine Manisa'da Ak Şem-
ddin ile görüştüğü ve kendisini İstanbul fethine, en çok bu hoca-
n hazırlayıp teşvik ettiği kuvvetli rivayetler halinde zamanımıza
idar gelmiştir.

Babasının feragatı üzerine 14 yaşında ilk defa tahta geldiği za-
an birinci işi, hocası Molla Hüsrev'i Şeyhülislâm tâyin etmek ol-
uştur. Düşmanın hududu tecavüz etmesi dolayısıyla babasını vazife
uşına çağırarak kendisi tahsiline ve Manisa beyliği vazifesine devam
mek üzere tekrar Manisa'ya giderken Molla Hüsrev'i de beraberin-
götürmüştür.

1451 de İkinci Murad vefat edip Fatih ikinci defa ve kat'i olarak
hta oturduğu zaman da bütün hocalarını etrafına toplamıştır. Dev-
tin idaresi, gelişmesi, İstanbul'un fethi gibi büyük mes'eleler, hep
larla istişare suretiyle kararlaştırılmıştır.

Fethi ile muhteşem alayla şehre girerken etrafında Ak Şem-
ddin, Molla Hüsrev ve Molla Gürani yer almışlardır.

Günlerce süren muhasaradan bitkin, müdafaa ümitlerinin tama-
en mahvolduğuna kani bulunan şehir halkından bir kısmı Fatih'i
arşlamak için surların önünde beklediler ve alay şehre girince ta-
r ve heybetinden Ak Şemseddin'i Padişah zannederek hep ona te-
eccüh ettiler. Ak Şemseddin bu hareketten çekinerek beygirini geri
ekiyor, çiçek demetlerini uzatanlara önde giden genç padişahı gös-
rererek "Sultan Mehmed odur, ona gidiniz" diye işaretler ediyordu.

Fatih, şeyhinin bu heyecanını sezmişti. Onun işareti üzerine bu
efa kendisine yaklaşanlara gülerek "Yine o yaşlı zata gidiniz, Sultan
enim, lâkin o benim hocamdır!" diyordu (14).

Hükümdar olduktan, İstanbul'u aldıktan sonra da Fatih, kendi-
sini basit surette harblar, darblar yoluna vermiş bir başbuğ değil,
hakikî bir ilim muhitinin içinde okuyan, yetişen, tartışan bir devlet
başkanı olarak yaşamıştır. Hattâ kıyafet bakımından da (ilmiye) el-
bisesini her şeye tercih eylemiştir. Bizim ülemamız için de munta-
zam bir kisve yapılmasını emreylemiş, ancak hristiyan papasların-
dan ayırd edilmeleri için cübbelerin kol ağızlarından dirseklerine ka-
dar açılmasını tensip etmiştir. Ulema arasında en yüksek mertebeyi
temsil eden Şeyhülislâm elbisesi beyaz "fervei beyza" diğerleri siyah
olmak üzere bu ilmiye kisvesi zamanımıza kadar devam edegelmiştir.
1948 yılında İstanbul Üniversitesi öğretim üyeleri için akademik kı-
yafet tesbit eden senatoda ben de bulundum ve Rektör için beyaz,
diğer hocalar için siyah olmak üzere kabul ettiğimiz akademik robun
örneğini rahmetli Ebül'ula Mardin'in meşihat müsteşarı iken giydik-
leri kıyafetten aldık ve bunun Fatih'ten bize kadar gelmiş olduğunu
yine kendilerinden yukarki rivayet tarzında öğrendik.

Böylece İstanbul Üniversitesi; başlangıcını bu yönden de büyük
Fatih'e bağlamış oldu!

Hükümdar iken kendisine hoca tayin ettiği Sinan (Hoca Paşa)
ve Molla Hatipzâde'den ilmi istifadelerde bulunmuştur.

Fatih'in ilmi hüviyeti, İstanbul'a girer girmez yüksek öğretimi
başlatmış olmasıyla çok bariz bir şekilde kendisini gösterdiği gibi on
yedi yıl sonra kurmağa muvaffak olduğu külliyyede de bu hüviyetin
ciddiyet ve devamını müşahede edebilmekteyiz.

Fatih, bilgi yolunda çok geniş bir müsamahaya sahipti:

Meclisine topladığı bilginler arasında yalnız Türk ve Müslüman-
lara değil, uzak diyarlardan onu duyup gelen veya kendisinin getirt-
tiği değişik milletlerden ve garplı bilginlere de yer veriyor, hepsin-
den istifade ediyordu. İran'dan gelen şâir Hâmidî, Habili, Kabulî, Mu-
sevi hekimi, İtalyan ressamı (Bellini, Kostanso de Ferrera) Fatih'in
muhitinde devlet adamlarından çok fazla iltifat ve hürmet görmüş
bilgin ve sanatkârlardır (15).

Bunun gibi zafer alayı ile vâsıl olduğu İstanbul'da kendisini say-
gı ile karşılayan ortodoks papaslarına, karşılık hürmet gösterişi ve
onları dinî, ilmi çalışmalarında tamamen serbest bırakışı Fatih'teki
bilgi düşüncesinin ne yüksek bir mertebeye varmış olduğunu belir-
ten delillerdir.

Liberal devlet adamı, geniş manada, bilgi anlayışına sahip ha-
kikî ilim hamisi Fatih'in bu sıfatları; cihangirlik şöhretinin yaniba-
şında âlem-şumûl olmuştu.

Fatih, devri, hareketleri üzerine yapılmış yerli ve yabancı bütün tütler —bir iki gazezkâr müstesna— onun bu cephesini belirtmekte nüttefiktirler. Nihayet son yüz yılın büyük Türk şâiri (Abdülhak İsmet Tarhan) Fatih'te taassubdan iz bile göstermeyen büyük beşerî nlayış ve ilmi düşüncüsü şu iki mısra'ın içine sıkıştırarak ifade etti:

Tevhid idi meramın islâm ile enamı
Birleşti ol uğurda ilminle iktidarım!

**

Fatih İstanbul'da, Ayasofya'nın yanbaşındaki sönmüş bir (Pantokrator) bulmuştur.

Girdiği şehirde âlimlere dokunulmaması, serbestçe öğretime devam olunması, din âlimlerinin de gerek öğretim ve gerek tatbikat ekinde dinî vazifelerine devamlarının teminat altına alınması, ilk verdiği emirler arasındadır. Bununla beraber fetihden sonra Ayasofya'da bulunan hocalar gibi Pantokrator* da bulunan ve uzun zaman çlerinde ders verilmiş olan odaları işgal eden bir kısım papaslar da dalardan çıktılar. Fatih; câmi haline çevirdiği Ayasofyanın yakınındaki odaları yine öğretime ayırmayı muvafık bularak burada hocası (Molla Hüsrev) i derse memur ettiği gibi Pantokrator odalarına da diğer hocası (Molla Zeyrek)i tayin ederek iki yerde birden öğretilmesini başlatmış oldu.

Tesis bunlarla kalmamış; Fatih programlarının gelişmesini, öğrencilerin rağbetinin sağlanmasını, bilhassa hoca kadrosunun kuvvetlenmesini gaye edinen devamlı bir çalışma ile öğretimin seviyesini uzla inkişaf ettirmiştir. Şahsen kendisine de hocalık eden Molla Gü-anî ve Türkistandan getirttiği Semerkend rasathane müdürü matematikçi Ali Kuşçu'nun da öğretim kadrosuna girişi birer büyük hamle olmuştur. Molla Ali Kuşçu ders programlarını Molla Hüsrev ile tartışarak edere tesbit eylemiştir (6).

Ayasofya ve Zeyrek'de devam eden ve gittikçe kuvvetlenen öğretim 17 yıl sonra Fatih'in adını taşıyan câminin etrafında tam teşekküllü kadrosu, binaları ile her türlü imkânlarla malik bir Üniversiteye vücut vermiştir "Fatih Külliyesi" adını taşıyan bu tesis bir vakıfname ile vakfa maledilmiş, gündelik siyasî ve dinî tesirlerden de kurtarılmıştır:

Fatih külliyesi; câmi de içine alan ve eski Havâriyun kilisesinin duvarına yapılmış olan bir bütündür (2). Câmi namaz zamanları dış-

* Atatürk Bulvarının batısında ve Fatih mahallesinin doğusunda bulunan ve (Zeyrek) adını taşıyan yerdir.

şında civardaki medreseler için bir toplantı yeri vazifesini görür... Medreseler yüksek mertebede sekiz tane (sahnı saman) ve bunlara hazırlayıcı öğretim yapan (tetimme) medreseleri yahut (musilei sahan) adı verilen diğer medreselerden terekkep eder. Öğretimin derecelerine, programlara alınmış olan müfredata göre (tetimme, Musile) yahut (dahil ve hariç) derslerini lise ayarında, sahnı semanı ise Üniversite şubeleri olarak kabul etmek tamamen yerinde olur.

Gerçekten, sekiz yüksek medresede matematik, ilâhiyat, edebiyat Hukuk, Tıp okutulduğu gibi medreselerin hemen yanbaşındaki inşa edilmiş olan geniş (Darüşşifa) da da hem hastalar tedavi ediliyor, hem de pratik olarak Tıp öğretiliyordu.

Esasen tıbbın yalnız nazari olarak dershanede değil, aynı zamanda pratik olarak hastanede, hastalar üzerinde öğretilmesi Türkler'de çok daha eskidir. Kayseri Gevher nesibe hastanesinden başlar (8). (1205).

Külliye'nin bina ve diğer tesislerinin fetihden 17 yıl sonra (1470) tamamlanmış olmasına itibar ederek Üniversiteyi bu tarihte başlamış farzetmek asla doğru olamaz (9). Böyle düşünülürse külliye'nin, medreselerin hatta Darülfünun ve Üniversitenin Fetihden zamanımıza kadar geçirdiği bir çok islahat safhalarını, binadan binaya nakilleri hep tarih başlangıcı saymak icabederki bu tabiatıyla yanlış olur. Buna karşılık Külliye'nin programlarındaki müfredatın Ayasofya ve Zeyrek medreselerinde mevcut oluşu Fatih Külliyesinin kuruluşunun fetihle birlikde başlayan yüksek öğretimde ancak bir tekâmül safhası olarak alınması ve Ayasofya öğretiminin Üniversiteye başlangıcı olarak tanınması için kâfidir.

Fatih külliyesinde 600 öğrenci, 120 dânişmend (asistan) ve muid (Doçent) ve 8 medresenin her birinde birer kürsü müderrisi (Profesör) mevcuttur. Müderrisin verdiği dersi (Muid) tekrar ederdi. Fatih külliye bütününde (bugünkü manasıyla Üniversite sitesinde) mevcut aghane ile iki hamam da öğrenciler içindir.

Sekiz medreseden biri tıbbı ayrılmış olup yanbaşındaki Darüşşifada bu tıp medresesinin kliniği olarak çalışmaktadır (3). Sekiz medreseden bir diğeri de (science)a ayrılmış olup Semerkend rasathanesi müdürlüğünden getirtilen molla Ali Kuşçu burada çalışmış, lakin sonra Ayasofya'ya geçmiştir. Tıp eserlerinden ilki olarak (Cerrahiye-tül ilhâniye) ve Molla Ali Kuşçu'nun iki te'lifi bu devrede vücuda getirilmiştir. Diğer medreselerde Hukuk ve ilâhiyat okutulmuştur. Medreselerdeki Müderrislerle Muidler ve Danişmentler de odalara sahip edilerek devamlı kalmaları, yemeleri ve yatmaları sağlanmış

bulunuyordu. Bunun gibi her medresenin kendi bünyesi içinde bir dare serbestisine malik oluşunu da göz önüne alırsak Fatih külliyesini bugünkü anlamı ile öğretim kadrosunu devamlı olarak iş başında tutan otonom bir tesis olarak kabul etmemize hiç bir engel kalmaz.

Fatih, külliyesi ile çok yakından ve devamlı bir alâka kurmuş, sık sık teftiş etmiş; câmide verilen umumî ve medreselerdeki hususî derslerde bulunmuş, kendi hocalarını öğretime memur etmiş, fakat bunlar himaye şeklinde bir alâkanın (bir devlet chancelier'si gibi) tezahürü olup hocalara, öğretime müdahale mahiyetini asla taşıamamışlardır, aksine külliye vakıfname ile tesbit edilmiş olan şartlar içinde devletten ayrı ve kendi bütçesi ile yaşamıştır.

Görülüyorki Fatih külliyesinde (medrese) adını alan parçalar Anglo-Sakson Üniversitelerinin kollejlere mahiyetindedir ve "İstanbul Türk Üniversitesinin en mühim bir mümeyyiz vasfı da dinî, naklî ilimlerle hukuk ilmi yanında Matematik, Tıp gibi müsbet bilgilerin burada okutulmuş olmasıdır (5).

Medreseleri ikmal eden öğrenciler, hocaların direktifi altında muayyen mevzuları hazırlayarak (icazet) alır ve ders verme selâhiyetini kazanınca müdahalesiz ders yaparlardı.

Fatih külliyesi de zamanla kıymet ve mahiyet bakımından değişmelere uğramış; Kanunî Sultan Süleyman, zamanının ihtiyacına uygun yeni bir medrese açmaya muvaffak olmuş, hasılı külliye-medrese-Darülfünun-Üniversite olarak İstanbul; fetih'den bugüne kadar yüksek öğretimle görevli çeşitli tesisler ve bunların içinde inişler, çıkışlar, sönüşler, kavrayışlar görmüştür.

Biz İstanbul'daki yüksek tahsil müesseselerinin fetihden bu yana olan tarihi üzerindeki bilgilerimize geçecek değiliz. Fethin yıl dönümünde İstanbul Üniversitesinin tarihi bakımdan vuzuha kavuşmasını arzu ettiğimiz noktalar şunlardır:

1 — Bugün bütün dünyada mevcut eski Üniversitelerin başlangıcı bir kilise eğitimi ile olmuştur. Buna bakarak hiç bir eski üniversite kendi tarihini mutlaka "Üniversite" kelimesinin kullanılmaya başladığı yıldan değil, fakat kilisede yüksek eğitimin başlamasından tutmuştur. Bundan dolayı biz de Üniversitemiz için: Yüksek tahsil yaptırılan (Medrese) yi başlangıç olarak almakda haklıyız.

2 — "İstanbul Üniversitesi" ni bir şehir Üniversitesi olarak Bizansın Üniversitesi ile devam eder kabul etmek de doğru olamaz. Zira Fetih ile beraber Bizansın bütün müesseseleri gibi Pandidaktiön, Pantokrator da sönmüşlerdir. Buna mukabil Fatih'in başlat-

tığı yeni yüksek öğretim —çehresi galip manası ile teolojik olarak— mahiyet itibarıyla bütün bütün yenidir. Yani İstanbul Türk Üniversitesi, İstanbul Bizans Üniversitesi'nin bir devamı değildir.

3 — Fetih'den on yedi yıl sonra inşâ ve tessleri tamamlanarak açılan (Fatih Külliyesi) bir başlangıç değil, Ayasofya'da başlamış olan Yüksek öğretim için yeni imkânlar sağlayan bir topluluğun vücut bulması manasını taşır ki bu çeşit medrese, Darülfünun, Fakülte binaları inşâları ve reformlar fetih'den zamanımıza kadar da defalarca görülmüştür.

O halde fethin hemen ertesi günü büyük hükümdarın Ayasofya'da yüksek eğitimi başlatmış olmasını İstanbul Üniversitesi için hakiki başlangıç olarak kabul etmek ve İstanbul Üniversitesini Fethin yıl dönümünde yeni yaşında kabul ederek şehrin bayramı ile birlikde Üniversitemizin de yaşını kutlamak; eslâfımıza karşı borcumuz, dünya medeniyeti içinde de hakkımızdır.

BİBLİYOGRAFYA

- 1) Mehmed Ali Aynî : *Darülfünun tarihi*. İstanbul 1927
- 2) Osman Ergin : *Türkiye Maarif tarihi*. İstanbul 1939
- 3) Adnan-Adıvar : *Osmanlı Türklerinde ilim*. İstanbul 1943.
- 4) Cemil Bilsen : *İstanbul Üniversitesi tarihi*. İstanbul 1943.
- 5) Sıddık Sami Onar : *İstanbul Üniversitesi Öğrenci rehberi*, 1949
- 6) Süheyl Ünver : *Fatih Külliyesi ve zamanı ilim hayatı*. Üniversite yayınlarından (278), 1946.
- 7) Muzaffer Ramazanoğlu : *Türkiye-resimli-1951*
- 8) Kâzım İsmail Gürkan : *(La Faculté de médecine d'Istanbul), La Semaine des hôpitaux*, Paris, 1951-89.
- 9) Charles J. Osgood : *Lighte Nassan Hale University of Istanbul*, Princeton, 1951.
- 10) Şekayik-i Nu'mâniye : *(Zeyrek) Tercümei hali*.
- 11) Ebûbehrâm Dimişki : *Tercümesi: Üniversite Merkez kütüphanesinde (1522) ve Nuruosmani'de 2994 sayı ile mevcuttur.*
- 12) Fatih vakfiyesi : *(Türkçesi Vakıflar Umum Müdürlüğünce yayınlanmıştır).*
- 13) Feridun Nafiz Üzlük : *30.Nisan.1946*
- 14) Kâzım İsmail Gürkan : *Tıp yolunda yılıbaşı 1944. (Câfer Çelebi tezkeresinden).*
- 15) Süheyl Ünver : *İlim ve sanat bakımından Fatih devri. (İstanbul Belediyesi yayınlarından 1947-5).*

İSTANBUL FETHİNDEN SONRA İLİM VE SAN'AT

Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver

Allah tarafından kaderimize uygun İstanbul fethinin 511 inci yılındayız. İnşallah daha nice nice yüz yıllara ereriz.

Sizlere İstanbul'un Türk kalbinde yani Ayasofya'da Türk ve İslâm şehri olarak kuruluşu ilk yarım asrında ilim ve san'at hayatımızın mes'ud neticeler veren inkişâfından bahsedeceğim.

İç ve dış hüviyetiyle birleşen şu muazzam mabed 9 asır hristiyan kalmış, 511 senedir de Müslüman.

Daha Fetihden önce bazı kalın kâgir duvarlarla istikbâlin bu câmiini tahkim etmişiz. İlk tuğla minaresinin muazzam kaidesini iç yoliyle birlikte Fatih'in Edirne'den gönderdiği mimarımız Ali Neccâr kurmuş ve üstünde ilk namazı da kılmış. Fatih Ayasofya'yı bu noktadan okadar benimsemişti ki ilk ziyaretinde bir köşede tahribe yeltenen birisini kılıcıyla dürterek binalara el sürülmiyecektir, benimdir, diyerek men' etmiştir. Ayasofya'nın kaderi icabı câmi' olması İstanbul'un fethinin adeta bir tapu senedi mahiyetindedir.

Sizler herşeyin başına değil sonuna bakın.

Ayasofya bu suretle İslâmiyetin son, mükemmel ve ebedî hüviyetine erişiyor. Her manaca içimiz içinde. Vakiâ bir müddettir ibâdet edilmiyor. Lâkin gönlümüz bu vazifede berdevam.

Ayasofya'yı okadar biz yapmışız ki ismini bile değiştirmek küçüklüğüne kapılmamışız. Bugünkü şirinliğini ona biz kazandırdık.

İstanbul'a Kostantiniyye diye biz isim vermişiz. Yani Kostantin'in yer yüzünde tek kalan şehri de sahibine kavuştu, demektir. İsim değiştirmeleriyle ulvî ruha malik olmayanlar iftihar duyar.

İstanbul'u almışız. Bu kendi şehrimize sessiz iç mübarek heyecanımızla girmişiz. Ayasofya'ya varınca onu öyle benliğimizle sarmışız ki artık bunu başka bir hüviyette tasavvur edemeyiz.

İçini ve dışını içimizden gelen büyük hislerle öyle bezemişiz ki bunları terazinin bir köşesine korsak ilâvelerimiz ve ruhumuzdan kattıklarımızla daha ağır basdığını görürüz.

Onu dışında gördüğünüz büyük payandalar ve mütemadî tamirlerle ayakta tutmakla kalmamışız. Dünyaya bizden önceki Bizans san'atini de tanıtmakta da başta gelmişiz. Hem onu koruyacak ve adeta benimsiyerek tarihe biz mal etmişiz. Bu ne olgun bir düşünce ve umumî san'ata bağlılığımızın ne ince bir ifadesidir. Medenî seviyemizin ne kadar ilerde olduğunu azemeti nisbetinde bildirmektedir. Türkün asla tahribkâr olmadığının âbidesi yine Ayasofya'nın bakımı ve korunmasıdır.

Bu şehir daha almadan bizim olmuş. Bizim Üsküdar'dan İstanbul'a daha fetihden 101 sene önce, bugünkü gibi, ferahlıkla geçmişiz ve girmişiz.

Fethi Mübinin dördüncü Cuma günü "22 buçuk" yaşındaki, Peygamberimizin medh ettiği "Nimel Emir" mutlu Fatih beyaz atına binerek "Nimel Ceyş" mutlu askerleri olan maiyyeti, âlimleri, ordu erkânı ve mensublarıyla şehre ikinci defa ve lâkin resmî merasimle giriyor.

Edirne kapısından girince duruyor. Güzel kaderimiz icabı bu şehrin hakikî sahibi olarak bir nazar ediyor.

Ah bu nazar.

Fatih ve maiyyetindekilerin bu ilk umumî bakışlarının gördükleri üzerinde bir tül gibi örtüldüğünü daima düşünür ve onu öper ve her tarafta bu mübarek nazarları serili görürüm.

Ayasofyamızı da saran bu nazarları tülünden dolayı mübarekleştirir ve onların görüşlerini yanlarında imişim gibi hissederim. Her tarafta beş asırdır gelip geçen insanlarımızın ulvî nazarları akislerini görür gibi olurum.

İşte torunu, Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrümah Sultan bu hatıraya hürmeten durduğu bu yere bir anıt olan meşhur ve zarif câmiini Mimar Koca Sinan'a yaptırmıştır.

Bu muazzam zafer alayı Ayasofya'ya varır.

Türk düşmanı garazkâr tarih yazarları Fatih atıyla câmie girdi derler. Yine küçük ruhlu bazı ressamalar da Fatih'i atı ile bu yeni câmi'e sokar ve bir çok uydurma ölüleri de yerlerde serili gösterir.

Fatih, pek râbitalı, cidden asıl ruhlu, açık fikirli, diğer dinlere de hürmetkâr örnek bir müslüman hükümdardır. Bu isnadları utanmadan yazanları nefretle reddederiz. Atını Ayasofya hududu dışına bırakarak inmiş ve yürüyerek putlarını temizlettiği ve resimleri-

ni san'at değerlerini takdir ederek şöple örttirdüğü ma'bede kemâli hörmetle girmiştir.

İşte artık maddeten ve manen bizim olan Ayasofya'yı dolduran Peygamberimizin mutlu olarak vasıflandırarak değerlendirdiği ordumuz her kademede mensubları, âlimler, ruh sağlığımızın koruyucusu dervişler, idarêde bulunanlar Cumâ namazını kılarak Allaha şükürler ederler. Bu mes'ud günde de zamanında İmparatorluğumuzu idareten muazzam bir teşkilâta kavuşturan ve yeni devletimizin hakikî kurucularından Mahmud Paşa'da Veziriâzam olur.

İşte bu 1 Hâziran 1453 Cumâ günü genç ve âlim Fatih Sultan Mahmed hocaları saydığı âlimlere ve müderrislere:

— Yarın Ayasofya'da derse başlayın, diyor.

İşte bu, İstanbul Üniversitesinin 511 yıl önce fethi müteâkip hemen kuruluşunun tam tarihidir.

Papaslardan boşalan odalara öğrenme ihtiyakını tazeleyen talebe yerleştiriliyor.

Fatih'in ikinci hocası Molla Hüsrev bu kurulan Ayasofya medresesine baş müderris seçilmiştir. Vê hemen derse başlanır.

Molla Husrev'in ders günleri evinden alınıp Ayasofya'ya getirilmesi her seferinde mes'ud bir hâdise olur. Doçent mahiyetinde müidleri ve tahsil merhalesinde ilerlemiş danışmendleri ve bilhassa kendisinin ve padişaha kadar cümlelerin ıftiharını kazanan Molla Mağnişâ oğlu ve talebesi evine kadar giderler. Hocalarını ata bindirirler. Müidler yanında, danışmentler ve talebe arkada yer alır.

Alay yola düzülür. Her gören bunlara hörmet gösterir.

Ayasofya'ya girdiklerinde cemaat ön safta namaz kılacak molla-ya riayeten ayağa kalkıp yol verirler. Namaz edâ edilir. Sonra ders başlar. Bitiminde aynı surette evine uğurlanır. Bazen hoca kendisini getirenleri yemeğe alıkor. Yolda ve revak altında hep ilmi mevzu- lar da vuzuh ile konuşulur.

İstanbul'un ilk kadısı ve Ayasofya'yı câmi' olarak tescil eden Molla Hızır Bey Çelebi'de ilk müderrislerinden olur.

İstanbul'u bir harabeye çevirerek perişan eden Lâtinlerin İstila- sında karargâh olan Pantokrator manastırının altı üstü 50 odasına yerleştirilen talebe Molla Zeyrek Mehmedî, Fatih müderris nasbe- der ve aldığı emirle derse başlar.

Fatih'in çok sevdiği bu mübarek hocayı takiben Molla Ali Tûsi, Hocazâde, Molla Abdülkerim ve diğerleri bu yeni Zeyrek kollejinde ilk tedris vazifeleri üzerlerine verilenlerdir.

Bu zevâtı o zamanın Üniversite Rektörü gibi hareket eden Fa-

tih Sultan Mehmed ilmi hüviyyetlerini yakinen bildiğinden bizzat tâyinlerini yapmıştır. Bu seçtiği Hocaların derslerine zaman zaman gider, bir defasında yeni Veziriâzamı Mahmud Paşa ile Zeyrek med- resesine gelmiştir.

Derslerinde bulunduğu bu zevâtı hemen her seferinde maddî ve manevî taltif de etmiştir.

İşte İstanbul Üniversitesinin iki şubesi bu suretle hemen faali- yete geçirilmiştir. Yeni bir hava içinde ve sevinçle dersler devam eder.

Ancak bu kuruluşun 17 sene sonra 1470 de, Fatih 41 yaşında iken, muazzam câmiini de geniş bir toplantı yeri olarak içine alan 16 kol- lejli, hamam, umumî bir tıp mektebi olarak hastahane, misafirhane, ziyafethane, kervansaray, ilk mektebi ile tam tesisli yeni üniversi- teye Zeyrek Kolleji talebesi ve Molla Zeyrek'ten başka hocaları ta- şınırlar. Fakat Ayasofya medresesi taşınmaz. Yerinde kalarak tedri- sata müstakil olarak devam eder.

Ayasofya ilimler tarihimizin bildirdiği üzere 5 asır boyunca aslâ ehemmiyetini kaybetmemiştir. Bilhassa Fatih Sultan Mehmed'in 30 senelik devrinde, müsbet ilimleri öğreten müstakil bir kollej ha- linde faaliyet göstermiştir.

Ayasofya'ya verilen ilmi paye pek itibardadır ve o rütbeye maz- har olmak büyük bir teveccüh eseridir. Zira buna nail olmak ilmi li- yakate bağlıdır.

Ayasofya-i Kebîr medresesi mazbut salatin medreselerinin kıdem ve ehemmiyetce başında gelir.

Ayasofya medresesi artık Fatih Külliyesine umumî olarak ve- rilmiyen zamanları fennî "müsbet ilimler" tedrisine ayrılmıştır. Ye- ni Fatih Üniversitesinde münhasıran naklî "şer'î" ilimler okutulur. Bilhassa değerli ulemadan Molla Ali Kuşçu'nun bize gelmesinden son- ra Ayasofya'da tamamen müsbet "aklî" ilimler gösterilmiştir.

Molla Ali Kuşçu derslerini burada yalnız nazari vermekle kal- maz, amelî de gösterir.

Bu fen kollejinin ilk medresesi Ayasofya'nın Şimal tarafına biti- şik olarak inşa edilmiştir. İkinci Sultan Bayezid bir kat daha ilâve eder ve evkafını kendi tesisine bağlar.

İstanbul muhasara ve fethinde ordunun manevî gücünü arttır- maktâ büyük payı olan zamanının âlim hekimlerinden Ak Şemseddin Hazretlerinin Halvethanesi de medrese yanındadır. Burası bir müd- det kütüphane müderrislerine vakfedilmiş ve müid, "doçent" hücresi de olmuştur.

Bugün bu medresenin üstü sonradan ilâvedir. Ayasofya'nın бүтүнлүгүнү o noktadan maskeleyin, sakim düşüncesiyle maalesef yeni tarihlerde temeline kadar yıktırılmıştır.

Yalnız şer'î ilimlere değil, fennî ilimlere yani aritmetik, fizik, ve astronomiye de meraklı olan Fatih Sultan Mehmed ekseriya derslere dinleyici olarak gelir. Hocaları ve talebeyi taltif ve teşvik eder. Her veçhile Ayasofya kolleji Fatih zamanında çok iyi çalışmış ve iyi sonuçlar vermiştir.

İşte bu Fatih'dir ki İstanbul'daki sarayında din ve fen âlimleriyle hekimler, sanatkârlar ve şâirlerle ayrı ayrı akademik toplantılar yapar. Kendisi taraf tutmayarak mubahase ve hatta münakaşalarını dikkatle dinler ve iltifatlar eder. Münazaraları, seferlerde yanına aldığı âlimlerle daha çok vaki'dir.

Dinî meselelerden vacibin isbatı ve Tehafütül Felasife meseleleri hep huzurunda ele alınmış ve bu konularda tartışılmış ve bunlar bilahare kaleme aldırılmıştır.

Hocazâde meşhur Tehafütü Zeyrek Medresesinde 33 yaşında müderris iken yazmıştır.

Fatih, zamanı olgun âlimlerinin fikirlerinden çok faydalanmıştır. Onlarla birlikte bulunmaktan okadar haz duymuştur ki refakatinde her vesileyle ile intihab ettiklerinden kıymetli ilim adamları bulunmuştur. Onların yalnız sohbetlerinden faydalanmakla kalmaz, devri âlimleri gibi başında sarık ve sırtında cübbe ile gezer. İlme okadar büyük bir mevkî' vermiş ve hayatı boyunca bu kisveyi muhafaza etmiştir.

Koca Padişah doğuştan büyük bir asker ve kumandandır. Devletçi ve teşkilâtçı olduğu halde ileri derecede fikren uyanık, müteaddid diller bilen bir hükümdardır. Huzurunda teveccühe mazhar olanlar kadar bilgi ve görgü sahibidir.

Âlim olduğu kadar da sanatın en ince teferruatına kadar bilir, aklî ve naklî ilimlerde olduğu gibi şâir tab'ı dolayısıyla edebiyat, resim ve ince sanat konularında bilgi sahibidir. Duyguları kendisini sanat mensubu da itibar ettirecek derecede kuvvetlidir. Zamanında mehteri bile islah ettirmiştir. Maiyyetindekilerin gürbüz ve mahir olmaları amaciyle spora kıymet vermiştir. Okuluk ve binicilik sporları-na ihtimam göstermiştir.

Tıb ile ilgisinin fazla olduğunu İstanbul'da ve Edirne'de ve gerek maiyyetinde zamanlarına göre birer değer olan hekimlerin mevcudiyetinden öğreniyoruz.

Bu açık fikirli hükümdar zamanı Avrupa'sının en kudretli resamlarından G. Bellini'yi davetle vefatından 10 ay önce resmini yap-

tırmış ve onunla resim mevzuundaki konuşmaları ve mütalaaları bu münasebetten bahseder eserlerde belirtilmiş ve anlayışlı olgunluğu meydana çıkmıştır.

Molla Ali Kuşçu Orta Asya türk dünyasında Semerkend şehrinin sonra İstanbul'da 1474 de ölerək Eyübsultan Panteonuna defne ve temelli olarak bizde kalmıştır. Lâkin iki sene gibi kısa bir ikamet-ten sonra İstanbul'da 1474 de ölerək Eyübsultan Panteonuna defnedilmiştir. Bir buçuk asır önce kaybolan tarihi beş asırlık mezar taşı yeniden bulunarak kabrine dikilmiştir.

İşte Semerkand'da Uluğ Bey rasadhanesinde güzide hizmetlerde bulunan ve Uluğ Bey ziyecinin tamamlanmasında ilmi yardımı sebkat eden Bursa'lı Kadızâde Rumî'nin talebesinden olan Ali Kuşçu burada da boş durmamış, Müderris olduğu Ayasofya Kollejinde müsbet ilimler kürsüsünü muvaffakiyetle kurmuş ve idare etmiştir.

Ayasofya kubbesi aleminden İstanbul'un tul - arz derecesini yeni bir tetkik ile doğrulamıştır. Bu ilmi faaliyeti, tedrisatı ve te'lifatı arasında Ayasofya tarihi hakkında da bir etüd hazırlamıştır.

Fatih Sultan Mehmed daha Vâli Mehmed Çelebî olarak Magnisa sarayında görevde iken kurduğu zengin kütüphanesini padişah olunca Edirne'ye getirtmiş, İstanbul fethinin müteâkip de 1454 de Bayezid'de yaptırdığı saray "Eski saray" a ve sonra 1462 de inşa ettirdiği Topkapı "yeni saray" ına naklettirmiş ve kıymetli kitaplarının münasiblerinden ayırtarak kurduğu külliyesinin 8 "Sahnı Seman" medresesine, câmiine, Ayasofya ve Zeyrek medreselerine göndererek hepsini birer kütüphaneye kavuşturmuştur.

İstanbulda 1453 ve 1481 arasındaki ilim hayatından bahsederken kurulan kütüphaneleri şu suretle sıralayabiliriz:

- 1 — Fatih'in önce eski, sonra yeni saraydaki hususî kütüphanesi,
- 1 — Eyüp Sultan sitesinde,
- 1 — Ayasofya Medresesinde,
- 1 — Zeyrek Medresesinde,
- 1 — Mahmud Paşa Medresesi dershanesinde,
- 1 — Fatih Sultan Mehmed câmiî dolaplarında,
- 8 — Fatih külliyesinin sekiz sahn medresesinde ayrı ayrı bir kütüphane. Hepsini bu hesaba 14 ediyor.

Âdimlerin ve medrese mezunu bir bilgin olan Sadrı'zam Mahmud Paşa'ya kadar cümlesinin hususî kütüphanesi vardır. Bilâhara çoğu kitaplarını Fatih Külliyesine bırakmışlardır.

Sekiz medrese, Fatih Câmii ve bu zevatın vakfettiği kitapları bir-

leştirek Birinci Sultan Mahmud, câmiin önünde yeniden inşâ edilen müstakil kütüphanede muhafaza altına aldirmıştır.

Gerek Molla Husrev'in ve gerekse Molla Ali Kuşçu derslerine devam eden talebenin çok ilerliyenleri, hâl tercümelerinden bahseden Şakayık-ı Nu'mâniye ve zeyilleri eserlerinde ileride birer şahsiyet oldukları da yer almış bulunmaktadırlar. Bilhassa Ali Kuşçu'nun derslerini bizzat şer'î ilimlerde bir âlim olan Tokâthî Molla Lütî de tâkip etmiş ve ondan da 20 yaşında Fatih Sultan Mehmed'e hususî hoca nasbedilen Sinan "Hoca Paşa" da bilvasıta çok faydalanmıştır. Bu zevat Ali Kuşçu'nun çocuk ve torunu Kutbüddin ile Mirim Çelebi'nin bu esaslar dahilinde yetişmelerine âmil olmuştur.

Molla Ali Kuşçu fennî mes'eleleri burada da araştırırken meşgul olduğu Astronomi ve aritmetik bahislerinde eski te'lifatını daha zenginleştirerek Fatih'e takdim etmiş ve bunlar Sultanin Hususî kütüphanesinde en mutena yerini almıştır.

Bu arada Fatih semtinde inşâ edilen 16 medrese "Kollej"li yeni üniversite bahçesinde bir de güneş saati vücade getirmiştir. Bu Ayasofya kollejinin çok tekrime zamanımızın Ebû Hanîfesidir diye hususî bir itibar ve takdire mazhar ve Fatih'in daha şehzadeliğinde cidden mükemmel yetişmesinde âmil olan hocalarından Molla Husrev, yeni ve çok takdir ettiği arkadaşı Molla Ali Kuşçu ile birlikte Külliyyenin bir de ilmi tüzüğünü hazırlamıştır.

Bu esas program Fatih medreselerinde ve diğerlerinde 3-4 asır değişmeden devam etmiştir. Henüz bu "Kanun-ı Talebe-i Ulûm"un tamamını elde edebilmiş durumda değiliz.

Bu tüzüğe asırlarca riâyet edilmiş ve ilim müstakî ve istikbalini bu yolda düzenlemek istiyerek haricîten gelen talebe çok himaye görmüş ve refah içinde yetiştirilmiştir. Bunlara da nişancılığa kadar en mühim yerler tevcih edilmiştir.

Ayasofya ve Zeyrek medreselerinde olduğu gibi Türkiye ve islâm âleminin belirli yerlerinden güzide âlimler de celb olunarak tedris kadrosu külliye kuvvetlenmiş ve Fatih devrinde İstanbul adeta "Aşşül Ulemâ" âlimler yuvası haline gelmiştir.

Bu âlim müderrisler en refahlı, mükemmel ve bağımsız bir ilim havası içinde zamanın akli ve nakli ilimlerinde yeni bilgiler ortaya koymuşlar, her mütahassıs kendi konusunda yeni ve bütünleyici metinler, sayısız şerhler, haşiyeler ve tâlikler yazmışlardır ki kütüphanelerimizde bunların çoğu yazma olarak muhafaza edilmektedir.

Fatih Sultan Mehmed ilk öğretim yeri olan Ayasofya medresesi hocaları ve talebesiyle daima temas halindedir.

Meselâ Fatih birgün Molla Husrev'e medresede bir odada sabaha kadar sönük bir ışığın yanması sebebini sorar. Meğerse orada Molla Magnisa Oğlu oturur ve sabahlara kadar uykusunu feda ederek ders çalışmış. Yine Molla Husrev'e birgün en güzide talebesinin Ayasofya'da kim olduğunu sorar. Hemen yine Molla Magnisa oğlu (Muhiddin Mehmed) dir, der. Daha henüz Topkapı Sarayı, sûru çevrilmiştir. Bu cihetle fevkanî olması muhtemel odasındaki ışığı Fatih de görmüştür, denir.

Molla Husrev'in talebesinden Molla Lütî'yi de Ayasofya'da talebelerden ve onun muavini olarak buluyoruz.

Molla Husrev'in Ayasofya medresesinde yetiştirdiği kıymetli talebesinin adedi çoktur. Molla Husameddin de bunların en güzidelelerinden. Medreselerden mezun talebenin isimlerini havî bir defter Fatih'in yanında durur, bu suretle haklarında bilgi sahibi olurdu.

Ayasofya'yı Garplı bazı garazkâr yazarlar Türk câmilerine esas olduğunu bildirirler. Bu yanlıştır. Her millette san'at vardır ve milletler birbirlerinden alırlar, ona kendi hüviyetlerini verirler. Artık bu onların olur. Kubbe Bizans icadı değildir. Daha eskiden de vardır. Ona her millet kendi tesirlerini vermişlerdir. Süleymaniye'de de bir kubbe vardır. Fakat o Türk kubbesidir. Ayasofya'nın basık kubbesi taklidi değildir. Bir çocuğa bile iki kubbeyi gösterin, derhâl bu Süleymaniye, bu Ayasofya'nındır, diye farkederek.

Ayasofya hakkında türk ve müslüman efsâneleri sayısız denecek derecede çoktur. Bunlarla Ayasofya'yı bağımıza basmış ve benimsemişiz. Bu cihetle pek çok sevmişiz. Onun bizim için benimsenen, bu mabed kubbesinin yapıp defalarla yıkılması efsanesine göre, Peygamberimizin daha fetihden 9 asır önce Medine'den gönderdiği toprak ve harcına katılacak bir maddesi karıştırıldıktan sonra kubbesinin tutup bir daha yıkılmaması tedbirinden tutun da İstanbul'un ilk kadısı Molla Hızır Bey Çelebi'nin zamanında câmi' olarak teşkilinden kinaye Hızır'ın câmi içine girerek parmağını bir mermer sütuna sokup Kâbeye çevirdiği hususuna kadar söylenen misâller pek çoktur.

Fatih Ayasofya câmi' olunca önce muvakkaten bir ahşab minare yaptırır. Sonra meşhur ve parın tugla minareyi daha önce mimarının hazırladığı payendeli kaidesi üzerine inşâ ettirir.

Bu ahşab minare Yavuz Sultan Selim zamanında da durur. İkinci Sultan Bayezid'in ilâvesi ikinci minareden sonra bile, Dedem Fatih'in fetih hatırasıdır diye yıktırmamıştır.

Ayasofya'nın Fetih zamanından beri Bizanstan kalan hiçbir nok-

tasına da dokunulmamıştır. Hüsnü muhafazasına bilhassa itina olunmuştur.

Beş asırlık câmi devresinde içinde islâm ve türk dünyasının en büyük dinî şahsiyetlerine birer makam bile tayin edilmiştir. Bu makamlar muhtelif ve dikkate değer hususlarda ziyaret edilmekte ve bunları bilenler muradlarının husulü için bu makamlarda ibadeti tercih etmişlerdir.

Bu inanışlarla beş asır boyunca saadet ve iyi telkinlerin tesiriyle bahtiyarlık duyanlar nazarında Ayasofya kudsî bir Müslüman sitesi olmuştur. İsa Peygamberin beşiğine kadar Hristiyan dünyanın inançları yerine on dokuz yeni Müslüman an'aneleri kaim olmuştur.

Hele samimî ve saf inanışların bize kadar getirdiği bu misâller söylendiği kadar da yazılmıştır. Bunların şi'riyetinden fikirlerde yer eden taraflar az değildir. Fakat Bizanstan gelen bazı batıl itikadların bizde yerleşmesine bizzat Fatih mani' olmuştur ki misâlleri hâlen söylenir. Bu Ayasofya'da bizim kurduğumuz bu yeni düşünceler Hristiyan bid'atlerini önleyici bir mahiyet kazanmıştır.

Tarihimizin en zengin vakfı Ayasofya'da kurulmuştur. Şehir dışı kurulan bütün evler ve dükkânlar Ayasofya'nındır. Okadar çok varidat elde edilmiştir ki bu "Ayasofya-i Kebîr vakfı" diğer vakıflara ve tesislerine maddî yardımında bulunmuş ve bir çok yerlere ve işlere imdat elini uzatmıştır. Ayrıca İstanbul'un Şer'î Cizyesi ve gümrük gelirleri de Ayasofya'ya tahsis edilmiştir. Arada bazı mahlulâtın bu raya bağlanması da gelirini arttırmıştır.

Ayasofya'nın avkafı defteri halen Muallim M. Cevdet merhumun Belediye Kütüphanesinde ayrı bir kısımda yazma kitapların arasında (0.80) durmaktadır. 418 sahifedir. 955 (1548) Şevvalinde tertib olunmuştur.

Fatih Zamanında San'at Konusu :

Başlangıçta aklî ve naklî ilimlerin durumuna kısaca temas ettik. Bunu ilk ele alanların şahsiyetlerini kitaplarda yazılı tafsilâtı tekrarlamıyarak kısa geçtik. Fakat İstanbul gibi yeni ele geçmiş ve başkend olmuş bir şehri tamamen bizleştirerek hayrete şayan bir teşkilât ile kurarken onun mimarî hüviyyetinin asaletine çok itina gösterilmiştir.

İstanbul'un bu yeni ve dinamik bir ruh ile yeniden inşası esnasında Konya ve Anadolu Selçukî tezyinatı esasından Bursa ve Edirne'de gelişen Türk süsleme ekolü de burada yerleşerek çok dikkate şayan ilk ve lâkin en olgun eserlerini vücade getirmiştir.

Yeni pâyitahtın kuruluşunda hızlı bir imâr safhası vardır. Bu teşekkülünü tâkiben durmamış ve her asır şehrimiz yeni çehreler kazanmıştır.

Bir defâ düşünelim. İstanbul'un ilk câmiî ve sitesi veziriâ'zam Mahmud Paşa tarafından kuruluyor. Onu yeni mahalleler tâkip ediyor ve oralara mükemmel ve millî bir hüviyyet kazandırıyor.

Fatih şehidleri öldükleri yerlere defnolunarak mahallerinin manevî bir şerefi olarak asırlarla tevkir olunuyor. Mahalle mescidleri, geleneklerimizin icabına uyularak semt semt yükselen ancak orta büyüklükte câmi'lerle doluyor.

İstanbul artık bugün de anılan, başta Eyübsultan olmak üzere Büyük Ayasofya, Mahmud Paşa, Fatih, Aksaray, Dikilitaş, Firuzâğa, Toklu Dede, Yavedud, Ayvansaray, Kadırga, Galata, Okmeydanı, Zeyrek, Eski Odalar, Kalenderhane, Vefa, Yeni İmâret, Eski İmâret, Aşık Paşa, Ka'riye, Yedikule (Köşe Saray), Çakırağa, Tahtakale, Saraçhane, Yavaşca Şahin, Muradpaşa, Büyük ve Küçük Karaman, Güngörmez, Üskübî, Altımermer, Silivri Kapısı, Akbıyık, Ak Şemseddin siteleri kuruluyor.

Fatih semti 1470 den itibaren Üniversite sitesi oluyor. Müderrisler bahşedilen yerlere oturmaları için binalar yapılıyor.

Bütün bu imâr esnasında binaların mimarî karakterimizde ve süslü olmasına itina gösteriliyor. Bunların misâlleri çoktur. İşte eski Fatih Câmiinden kalan çiniler, Küçük Ayasofya câmiî freskleri diğer emsali gibi gösterilebilir. Bilhassa Fatih Külliyesi medreselerine konan kapılar Türk tahta oymacı sanatkârlarının şaheserleri meyânında sayılmağa değer. Nitekim bunların mevcut birkaçı onarılarak Topkapı Sarayı Müzesi Hazine dairesine konulacak derecede büyük bir değere malik olduğu anlaşılmıştır.

İstanbul öyle disiplinli bir surette ele alınmıştır ki bugünkü düşüncemizle bu olgunluğu takdir ile karşılamak isteriz.

Diğer taraftan çeşitli bilgilere ve sanat dallarında tenevvua yara-dılışı itibariyle çok meraklı olan Fatih Sultan Mehmed bugünkü Güzel San'atlar Akademisi makamında Yeni Sarayında bir nakışhane kurmuş ve başına da Özbek asıllı Baba Nakkaş'ı getirmiştir.

Memleketimizin ve Şarkın ünlü hattatları ve vatanımızın dört bucağından gelen mücellidler, nakkaşlar ve talebesi en aşağı 40-50 kişilik bir gurup halinde çalışmışlardır.

Bunlar yukarda bahis mevzuu olan Yeni saraylar, binalar, câmi'ler ve mescidleri süsleme yolunda çalışmakla beraber Fatih'in hususî kütüphanesi için nadide pek çok kitaplar istinsah edilmiştir.

Bunların itinalı nüshaları müzehhibler tarafından birbirine benze-memek şartıyla çok ince bir dikkatle bugün birer şaheser saydığımız tezhiblerle ve el ile nakışlı kaplar içinde hazırlanarak padişaha tak-dim olunmuşlardır. Bunlar hususî kütüphanesinde birkaç yüz cildi bulmuştur.

Aynı zamanda Fatih için tarihler, medhiyeler de bu nakışhanede yazılmakta ve tezhib olunarak huzura sunulmaktadır.

Baba Nakkaş'ın cilbendinde olup devrinin en mutena yazı ve tez-yini örneklerini yösteren numuneler bir cild içinde Topkapı Sara-yında asırlarla muhafaza olunmuştur. Halen İstanbul Üniversitesi Kü-tüphanesi Müzesinde durmaktadır.

Bu albüm her sahada millî bir tezyinat ekolünün İstanbul'da kurulduğunda en güzel numunelerini ihtiva etmektedir.

Türkler İstanbul'da Bizans mimârîsi ve tezyinatından hiç fayda-lanmamışlar ve fethe kadar memleketimizde olgunlaşan mimarî ve tezyinî esaslarından asla ayrılmamışlardır.

Fatih devrinin en süslü ve güzel hatıralarından biri de Eski Eser-ler Müzesi ile Saray Burnu parkının arasına rastlayan sahadaki Çi-nili Köşktür. Parçalı çinilerle süslü bu bina saray mensublarının temâşasına ayrılmıştır. Kum "cirid" meydanı stadyum sahasına na-zır, padişahın hususî tribünü mahiyetindedir. Tezyinatı dikkatle iz-lenmeğe lâyıktır. Sadrîâzam Mahmud Paşa'nın türbesi dışında taşla arasında çini parçacıklarla süslemelerin bir hususiyeti meydanda-dır. Bu maksadla verilecek pek çok misâllerin en nazara çarpanların-dandır.

Ayasofya câmiasında Millî eserlerimizin en mühimlerinden bazı-larını sıralayabiliriz:

— Fatih câmie çevirmiş, önce ahşab ve sonra bir tuğla minare iler bir medrese ilâve etmiş ve evkafını tanzim etmiştir.

— İkinci Sultan Bayezid bir minare daha yaptırmıştır, medre-seyi ve evkafı genişletmiştir.

— İkinci Sultan Selim diğer iki kalın minareyi Mimar Koca Si-nan'a inşa ettirmiş, Mermer küpleri ve dört mermer mahfilî koy-durmuştur. Zaman zaman yeni kalın payandalar câmiin salabetini arttırmıştır.

— Üçüncü Sultan Murad bir taş kürsü vaz'ettirmiştir.

— Dördüncü Sultan Murad birinci tabakada mahfil yaptırmış-tır.

— Birinci Sultan Mahmud kütüphane, şadırvan, mektep ve ima-ret kurdurmuştur.

— Büyük kubbeye asılı bir top kandil Üçüncü Sultan Ahmed saltanatı sonlarında konmuştur. Aslında onun yerinde büyük bir altın top vardır.

— Beş türbeden :

1 — İkinci Sultan Selim'e aiddir. İçinde haremi Nür Banu Sultan, kerimesi ve şeyhzâdeleri, Üçüncü Sultan Murad Şeyhzâdele-rinden 42 kişi yatar.

2 — Üçüncü Sultan Murad türbesi. Yakınlarından 53 kişi gömü-lüdür.

3 — Üçüncü Sultan Mehmed türbesi. İçinde 25 kişi ve dışarda dört kişi medfun.

4 — Birinci Sultan Mustafa ve İbrahim'in türbelerinde daha 13 kişi vardır.

5 — Üçüncü Sultan Murad'ın Dört şehzadesi ve bir kerimesi merkadleri mevcud.

— Bir yazı müzesini dolduracak derecede büyük kıt'ada, nefis güzel yazılarımız koleksiyonu ve çini süsler, şamdanlar ve saire.

— Sultan Abdülmecid mütemadî tâmirlerden sonra en esaslısını yaptırmıştır. Her sene tamirler ve bakım devam etmektedir.

Ayrıca pekçok hayır sahiblerinin Ayasofya Evkafı için ek vak-fiyeleri de vardır.

Netice:

İstanbul yalnız fethedilmekle kalmamış, nazarlarını bize çevir-miş hiristiyân ve korkudan sinen Avrupa'ya karşı burasını asrının en ileri bir ilim sitesi haline getirmiştir.

Fatih otuz bir senelik saltanatında ilme lâyık olduğu en büyük değeri vermiş, değerli âlimler İstanbul'da toplanmış, mühim bir kıs-mını kendisi davet ederek Avrupa'da mevcud olmayan en büyük bağımsız bir üniversite kurmuş ve âlim müderrislerine ilmi muh-tariyeti vermiştir.

Fatih zamanında tüzükleriyle tedris hayatı bir intizama sokul-muş ve çıkanlar mühim bevkilere geçmişler ve asırlar boyunca tees-süs eden ilmi bir an'ane kurulmuştur. Nakli yani Şer'î ilimler med-reselerin ihtisası bölümlerinde yegâne takib edilen kol olmuş. İlk defâ Ayasofya medresesinde programlarda yer alan müsbet "aklî" ilimlerin tedrisi sultanın hayatı boyunca devam etmiş, medresenin yüksek ihtisas sınıflarında yer alamayınca meraklıları ve buna şid-detle lüzum hisseden hakikî ilim adamları hususî olarak bu sahada

ilerlemişler ve beş asırlık ilimler tarihimizde lâayık oldukları yer ve bahislerde isim bırakmışlardır.

Ayasofya, başlangıçta ilk talim yeri olması ve bunu asırlarca devam ettirmesi cihetiyle ilimler tarihimizde müstesna bir yere sahib olmuştur.

Ayasofya bu cihetle yalnız bir câmi' olarak kalmamış en mühim payeli ilmi sitelerimizden birisi hâline gelmiş. Hepinizin nazarı üzerine serpilmiş olarak birçok ilâvelerle Ayasofya tamamen bizim milî ve dinî hüviyyetimize bürünmüştür ki halâ da bu hususiyetini tamamen muhafaza etmektedir.

Fatih zamanında aklî ve naklî ilimler ilim dünyasında açık alınla çıkacak bir seviyeye ulaştığı kadar da diğer mimarî ve tezyinî hususiyetlerimizle devir her türlü mes'ud inkişafılarına mazhar olmuştur.

Bu ilk 31 senelik İstanbul'un Türk ilmi ve san'atı tarihinin bütün menkul ve gayri menkul hatıralarına tamamen sahib bulunuyoruz. Bununla öğünebiliriz. Şunu unutmamalı ki Fatih devrinde ilim ve san'at garpdaki muahhar emsaline nisbetle çok ileride idi. Vakîâ cihanşumul yapamadık, amma İstanbul fethi bizde yeni bir maddî ve manevî çalışma ve işlemleme, mevzî kalsa bile rönesans hareketimiz olarak mutalaa edilmelidir.

Fatih devrinin olgun ve dolgun her daldaki âlimleri ve san'at-kârları ve ilim yolunda yetişmiş ilk idarecilerinin hatıralarını buradan hayırla anar ve hepimizin müfekkeremizde yer ederek yeni bir çalışma ve ilerleme hızına cümlemizi mazhar etmesini buradan kâinatın ve dünyamızın sahib ve yaratıcı Tanrısından dilerim.

KURUCU VE TEŞKİLÂTÇI BÜYÜK TÜRK HÜKÜMDARI FATİH SULTAN MEHMET

Prof. Tayyib Gökbulgin

Türkiye Devletinin kuruluşunda Osmanogulları Hanedanına mensup bazı hükümdarların büyük rolü ve mevkiî olmuştur. Tarihi hâdiseleri şahısların ve hükümdarların bir eseri gibi telâkki etmek ve en mühim âmili başta bulunanlarda ve onların şu veya bu türlü hareketinde aramak ne kadar doğru değilse, hükümdarların rolünü ve ehemmiyetlerini tamamen inkâr etmek de o derece yanlış bir görüştür. Bu itibarla Osmanlı Devletinin kuruluş ve yükseliş devirlerinde bazı padişahların enerjik ve dinamik şahsiyetleri Türkiye tarihinin seyrinde, umumî akışında sosyal, ekonomik ve dinî âmil-lerle birlikte hatırlanılması ve doğru bir şekilde izah edilmesi lâzım gelen mevzulardır.

Bilhassa Osmanlı Türklüğünün tarihinde, yükseliş devrini kendisi ile başlatmayı itibar ettiğimiz Fatih Sultan Mehmed'e daha büyük bir yer ayırmak icabeder. Bu, öyle bir şahsiyettir ki, yaptıkları ve bıraktıkları ile hem Türkiye tarihinde bir Fatih, bir kurucu ve teşkilâtçılık vasfıyla mümtaz bir mevki işgal eder, hem de dünya tarihinde, bir çok bakımlardan, büyük bir ehemmiyet taşır.

Gerçekten, yalnız İstanbul'u alması, bütün Orta Çağ boyunca ekseriya en kudretli Şark hristiyanlığı devleti olarak görünen Bizans İmparatorluğunu inkırazı uğratması bakımından bile, üzerinde durulması icabeden Fatih Sultan Mehmet, her zaman alâka ve dikkati üzerine çekmiş, hakkında uzun uzun tetkikler yapılmış bir kimse-dir. Nitekim İstanbul Fethinin beş yüzüncü yıldönümü münasebetiyle, bu tarihten önce ve sonra bu mevzuu uzun zaman ilmi ve tarihi bir aktüalite almış, gerek memleketimizde gerek milletlerarası tarih edebiyatında bu hususta etütler, monografiler ve tenkitler intişar et-

miştir ve halâ etmektedir, kongrelerde tetkik ve tartışma konusu yapılmıştır.

Bugün bu fethin 511 inci yıldönümünde de bu mevzuun bugün-kü ve yarınki nesiller için daima işlenmeye ve üzerinde durulmaya namzet bir konu olduğunu hatırlamamız ve tekrarlamamız bu yüzdendir. Çünkü, Fatih'i ve o devri iyice tanımak ve bilmek her cephesi ile aydınlatmak bizim için hayati bir zarurettir. O, bizim milli tarihimizi alâkadar ettiği, devletimizin kurucularından bulunduğu için bizim tarafımızdan daha çok konuşulmaya, incelenmeye ve tanınmaya muhtaç bir şahsiyet, milli bir kahramandır. Bu Osmanlı Türk Hükümdarının büyük icraatı, dünya tarihinde geniş ve derin izler bırakan eserleri vardır. Osmanlı Türklüğünün tarihinde öyle şerefli sahifeler açmış, devletimizin kökleşmesi ve ebedileşmesine öyle şurlu adımlar atmıştır ki, onu bütün hususiyetleri ile tebcil etmek ve tarihimizde, cemiyetimizde ona lâyık yeri tâyin ve tesbit etmek ve bunu vermek vazifemizdir.

Doğu ve Batı Avrupa'yı bütün hayatı ve saltanatı boyunca, seferleri, fütûhatı, harekât ve icraatı ile mütemadiyen meşgul eden Fatih Sultan Mehmet, Bizans İmparatorluğu meselesini, asırlık bir mesele olarak selefinden devir ve teslim aldıktan sonra, kısa bir zamanda bu işi arzusu veçhile devletin hayatı menfaatlerinin emrettiği şekilde halledivermişti.

İstanbul'un zaptı bu İmparatorluğun merkezinin ve son kalesinin kaybedilmesinden başka bizzat devletin de hayatına son veren bir hâdise olmuştu. Fakat, bu mühim tarihî hâdisenin yarım asırdan fazla bir zamanlık öyle bir evveliyatı vardı ve sonra da İmparatorluğun tasfiyesi ve onun vârisi olmanın tevhit ettiği öyle meseleler çıkmıştır ki, Fatih Sultan Mehmet, ister yükselme devrine giren yeni bir İmparatorluğun hükümdarı olsun, ister Bizans İmparatorlarının idare ve siyasetlerini, bazı mevzu ve sahalarda, devam ettirmek lüzumunu hisseden birisi bulunsun, fetihden sonra da, ekseriya karşısında bir bizans meselesini görmüştü.

Nasıl ki, Osmanlı Devletinin kuruluşu devrinde, daima bir bizans problemi mevcut olmuş, münasebetler hangi şekil ve rengi alırsa alsınlar, siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik temaslar devam etmişti.

Yıldırım Beyazıt 1396 da İstanbul'u almak için ciddi tasavvurlara giriştiği ve imparatora teslim teklifinde bulunduğu zaman da bu temaslar kuvvetli bir derecede idi. Ve Bizans'ın mukadderatı, Avrupa'nın bu memlekete yardım ve alâkasından fazla, bu Türk hüküm-

darının problemi çözmek hususundaki azminin derecesine bağlı görünüyordu. O zaman Osmanlı memleketlerindeki bütün kadılara, "Darülküfür Kostantaniye üzerine teveccüh-i hümayûnum vâki oldu ümittir ki iptidası Mahmud ve intihası fetihle mes'ut ola" diye fermanlar gönderen Yıldırım Beyazıt sonradan, belki Sadrazâmı Çandarlı Ali Paşanın tavsiyelerine uyarak ve gayretinin Balkanlarda ve Anadolu'da teksifini uygun görerek, belki de bir batı tarihçisinin dediği gibi, deniz hâkimiyetini temin etmeden İstanbul'u elinde tutmaya muktedir olamayacağını düşünerek, işi, istikbale bırakmıştı ve meselenin kat'i şekilde halli, arada bununla ilgili muhtelif hâdiseler cereyan ettikten sonra, yarım asırlık bir teahhülle, Fatih Sultan Mehmed'in enerjik iradesine kalmıştı. Fatih Sultan Mehmed, her şeyden evvel, mükemmel bir harp adamı vasfını gösterir.

İstanbul'un fethi esnasındaki azim ve gayreti, dahiyâne fikirleri, Belgrad Muhasarası sırasındaki şecaati ve ordusuna nümunei imtisal oluşu, Mora kalelerinin fethinde, Yayça muhasarasında sevk ve idare ettiği her harekette cesaretin, mukavemetin ve kahramanlığın binbir misâlini vermesi bunun birer delilidir. Sade kal'eler fethi değil, aynı zamanda ordular mağlup etmek için, derin ve şümüllü gaye ve hedeflerin tahakkuku uğrunda katlanmadığı meşakkat ve zahmet yoktu. Hareket düsturu şöyle idi:

"Seyfi islâm benim elimdedir. Eğer bu meşakkatlere katlanmayacak olursam gâzi unvanına müstahâk olamam, yarın huzur-u rabbülâleminde duçar mahcubiyet olurum". Fatih aynı zamanda, siyasi görüşü kuvvetli ve nâfiz olan bir hükümdar vasfındadır. İstanbul'u zaptettikten sonra, bu şehirdeki bizans sâkinlerinin bütün varlıklarına sahip olarak yaşayabilmelerini, daha önce yaptığı vaatlarla uygun olarak kabul ve temin etmesi, onların padişahın gölgesi altında atalarının tanrısına bundan sonra da ibadetle devamlarını sağlaması, hülâsa kendi yurdunda köle değil fakat vatandaş istemesi bunu gösteriyordu. Paleolog Hânedanının daha sonra da Thomas ve Dimitrius'un Mora'da hakimiyetlerine devam etmesi bu zihniyetin bir neticesi idi. Fatih'in, Bizans Devletinin hayatına son vermesini, asırlardan beri Türkler ve rumlar arasında husule gelen yaklaşma ve kaynaşmanın, hâdiselerin ve askeri-siyasi, iktisadi şartların tabii bir neticesi olarak ve bu stratejik bölgeyi Osmanlı devleti hâkimiyeti altında birleştirmesi şeklinde telâkki eden tarih görüşü çok kuvvetli delillere dayanmaktadır. Bu Türk padişahının, İstanbul'u fethettikten sonra Patrikhaneyi yeniden tesis ile ertodoks ahâliye mezhep ve vicdan hürriyetini tanıdığı, gerek kendisinin gerek haleflerinin idaresi altında şark

klisesinin dinî müesseselerine karşı hürmet göstererek iç idarelerine aslâ müdahale edilmemesi yine bu ileri ve olgun zihniyetin bir neticesi idi.

Fath Sultan Mehmed, bu meseleyi cezrî bir hal şekline bağladıktan sonra, ilk işi Balkanlar meselesi üzerinde düşünmek ve gayret sarfetmek oldu. Onun daima realist bir görüşle hareket ettiği ve fütuhât siyasetinde de, kendisinin tertiplemediği bir plâna göre, askeri harekâta giriştiği aşikârdır.

Bu sebeple, Balkanları birliğe ve asayişe kavuşturmak hususunu ön plâna alınca en mühim ve âcil meseleden başlayarak sıra ile diğerlerini de halle çalıştı ve muvaffak oldu. Türk fütuhâtı esnasında Balkanlar bir anarşi içinde idi. Her şehirde veya önemli bir mevkide feodal bir senyör yerleşmişti. Memleketin parçalanması, iktidarın kararsızlığı, hâkim zümreler arasındaki rekabet, şahsî ihtiraslar, kıyâmlar ve gasıplar devamlı olarak tahammül edilmez bir durum yaratmıştı. Bu itibarla, feodal rejimin sulistimal edilmesi bilvasıta Osmanlı fütuhâtını hazırlamış oldu. Halk nazarında itibarını kaybeden senyörler Türkler nezdinde bir istinatgâh aramışlar ve onların hâkimiyeti altına girmişlerdi. Bunların başında, şüphesiz ki, Sırp despotluğunun durumu ve arz ettiği hususî vaziyet geliyordu. Babasının zamanında, hattâ daha evvelden beri Osmanlı devletinin en hassas noktası orası idi. En tehlikeli ve en tahripkâr tecavüzler o yoldan geliyordu. Macar Kumandanı Hunyadi'nin İzladı derbinden tâ Balkanların ortasına kadar gelişi, dağınık Balkan kuvvetlerini toplayarak Haçlı Ordusu teşkil etmesi, her şeyden evvel, Sırp despotluğunun zayıf ve Balkanlar dışındaki hristiyan âlemine mukavemet edemeyecek durumda, bilâkis, onların emellerine âlet olacak bir bünye de bulunmasından ileri geliyordu. Binaenaleyh, ilk halledilecek mesele, lafzî bir hükümlanlık sahibi olan ihtiyar Sırp despotunun hükümetini, Balkanlar hegemonyasını elinde tutan, Fatih'in imparatorluğuna ilhak işi idi. Bu sayede, Balkanlar haricindeki katolik dünyasının, orta Avrupa'nın Balkan memleketlerine müdahalesi önlenecek, kendilerini **propugnaculum christianitatis** ve **athleta christi** ve **propugnatores christi Miles** addedenlerin, başta macarların, Tuna'nın cunbunda hâkimiyet veya nüfuz tesis etmelerine imkân kalmıyacaktı.

Ortada zaten bir de sıhriyet meselesi vardı. O devrin Devletler Hukuku telâkkisine göre, Sırbistan üzerinde, Osmanlı hükümdarının veraset hakkı iddiası olabiliirdi. Diğer taraftan, Sırp kilisesi, Bizans Patrikhanesine merbut olduğu Ortodoks Kilisesi de daima yeni vaziyetlere intibak kabiliyeti gösterdiği için nisbî bir kolaylık mevcuttu

ki, bunu 1459 hâdiselerinde görmek mümkündür. İşte Fatih'in İstanbul'u zaptını müteâkıp, birbirini tâkiben Sırbistan'a seferler yaparak sonunda bu işi tasfiye etmesi bu vaziyetlerin tabii bir neticesi sayılabilir. Bundan sonra, Sırp kilisesi de, rum kilisesi gibi, teşkilâtını muhafaza ve vazifesini icra etmek, mevcudiyetini idame hususunda daima Türk devleti ile bir anlaşma tesisine çalışmıştı. Aynı suretle, Sırpîlilar, imparatorluğun askeri ve idarî teşkilâtında asırlarca müddet mevkilerini muhafaza etmişlerdi. Fatih Sultan Mehmed, Balkanlarda devletin emniyetini Tuna ve Sava nehirlerinde gördüğünü ve bu nehirlerin beri tarafında kayıtsız ve şartsız vassal beylerin bulunmasını istediği içindir ki, bu memleketleri en müsait ve en lüzumlu bir zamanda imparatorluğa ilhak etmek siyasetini gütmüştür. Bu sene de, Arnavutluk'ta vaziyet aşağı yukarı böyledir. Ve buralarda Osmanlı hâkimiyeti mutlak bir şekilde teessüs edince orta ve batı Avrupada da heyecan ve telâş artmıştı. Bir batılı tarihçi bu hissiyatı bir endişe şeklinde şöyle ifadelendirmektedir:

"Türkler şimdi bütün Avrupa'nın en mühim bir problemi haline geldi. Avrupa, dıçar olduğu korku sebebiyle, her gün istemiyerek ona teveccüh etmekte ve bu andan itibaren ona daima büyük bir dikkat atfolunmaktadır. Fatih Sultan Mehmed'in disiplinli idaresinde ve müslümanlığın müttehit, ahlâkî birliğinde gizlenen kuvvet ancak şimdi keşfedilmiştir. Artık geç kalındığı zaman, Bizans İmparatorluğunun ve kudretinin varisi olan, Türkler Avrupa siyasetinin kudretli bir âzası haline gelmişlerdir".

Bu hükümlerde büyük bir isabet payı bulunduğu aşikârdır. Diğer bazı izahların, meselâ, Fatih'in zaferlerinin şimal yollarını, Karadeniz yolunu Cenevizlere, Antalya yollarını Venediklilere kapadığı, Avrupa'nın Doğu ile ticarî münasebetlerine sekte verdiği yolunda ötedenberi ileri sürülen bir görüşün yanı sıra, maruf bir Romen tarihçisinin şu görüşü üzerinde de durmak gerekir: O der ki: "İstanbul Türklerin eline geçince, büyük bir imparatorluğun merkezi oldu, bu devletin hududu Tuna'dan Nil'e Fırat'tan Adriyatik'e kadar genişledi. Payitahtın son iki asır boyunca o kadar azalan ahali, fetihten sonra, sür'atle arttı. İmparatorluk merkezi olan İstanbul için hakikî restorasyon, buraya İznik imparatorunun, Mişel Paleologun avdeti değil, fakat Fatih'in girişi oldu". Filhakika, şekil ve tepkisi ne olursa olsun, Fatih Sultan Mehmet, Avrupa için mühim bir mevzu idi ve hareketleri Batı dünyasını mütemadiyen ve yakından alâkadar etmekte idi. O da, Avrupa'nın en çok temas ettiği milletlerinin denizci ve denizlere hâkim milletler olduğunu, bunların ise hüküm ve nüfuz

larının her tarafta carî bulunduğunu, bilhassa Venediklilerin donanmaları sayesinde deniz hâkimiyetini elde ederek Akdeniz adalarını ellerine geçirdiklerini ve Anadolu-Rumeli sahillerindeki Türk memleketlerine de zaman zaman zarar verdiklerini görüyordu. Bunun için büyük bir donanma teşkili, deniz hâkimiyetini ele alması ve denizci devletlerin yakın doğudaki kuvvetlerine bir darbe indirmek suretiyle insiyatifi bu sahada da eline almayı istemesi siyasetinin ana prensiplerinden biri oldu ve aldığı geniş ve şümüllü tedbirler sayesinde bu fikrini saltanatın sonlarına doğru kısmen tahakkuk ettirdi.

Fatih'in Anadolu'da tâkip ettiği siyaset Osmanlı idaresi altında Türk vahdetini kurmaktı ve varmak istediği sınır da hiç olmazsa Fırat nehri idi. İsfendiyarzâde İsmail Beyden Sinob'u, ve kardeşi Kızıl Ahmed'den Kastamonu'yu alması, Karaman memleketlerini evvelâ himâyesi altına sonra da doğrudan doğruya idaresi altına alması bu maksadın teminine matûf idi.

Memleketlerini ellerinden aldığı beylere Rumeli'de mukabilinde sancak vermeyi de ihmal etmezdi. İsmail Bey'e Vize'de, Alâiye'de bulunan son Selçuklu Beyi Kılıçarslan Bey'e Gümölcüne'de toprak vermiş ve kendilerini serbest bırakmıştı. Esasen Osmanlı Devletinin tâ ötedenberi tatbik ettiği bir kolinizasyon siyaseti vardır ki, Anadolu'nun muayyen mntakalarından nakilleri kolay olan Türkmen cemaatlerini, yörük kabilelerini Rumeli'ye geçirmek, orada onlara bazı askerî vazifeler mukabilinde yaylak ve kışlaklar vererek Balkan Yarımadasının türkleşmesine çalışmak bu siyasetin bir veçhesi idi. Çok evvelerinden başlayarak zaman zaman bu gibi göçebe Türkmen boy oymaklarının Makedonya, Trakya ve Bulgaristan'da iskân edilmeleri, Anadolu Türk Feodal beylerinin buralarda yerleştirilmeleri ile de takviye edilmiş bulunuyordu. Fatih Devrinde de bu topraklarda yurt tutan Gaziler bundan sonra asırlarca müddet İmparatorluğun askerî ve idarî vazifelerinde türlü türlü hizmet ve vazife alan Türk-İslâm tabakasını teşkil etmişlerdir. Diğer taraftan, Fatih'in teşkilâtçı ve kurucu vasıflarını bize gösteren diğer bir cephesi de o devirde tatbik edilen umumî imâr ve kolonizasyon hareketleridir. Bilhassa ehemmiyet verdiği şey İstanbul'un şenlenmesi idi. Daha ilk zamanlardan itibaren fethedilen bir çok yerlerin ahalisinin üçte biri İstanbul ve civarına nakledilmişti. Sırbistan'dan, Mora'dan, Kefe'den veya Karaman memleketlerinden bir çok ahali İstanbul'a gelip yerleşmişlerdi. Padişah Dursun Beyin ifadesiyle, bu şehiri "ekalimi ber ü bahr mekalidine miftah olmağa dahi kabil ve münasip" bulmuş "vüzerâ ve ümerasına ve kullarına ilâm,, ederek "minba'd tahtim İstanbul'dur"

demış ve buranın imâr ve tezyinine girişmişti. Bu hususta aldığı tedbirleri anlatan müverrihimiz, her taraftan zengin, fakir bir çok kimsenin gelerek evler ve saraylar yaptıklarını, yine memleketin diğer köşelerinden gelen "mütemevvil yâni tacirlerin gayretleriyle" âli bezatistan ve çarşılar ve pazargâhlar ve âyende ve revende için vâsi kervansaraylar da yaptırıldığını bildirir ve bizzat kendisinin de amucası Cebe Ali beyle birlikte, İstanbul'a ilk gelerek yerleşenlerin hüviyet ve emlakini kayıt ve tahrirle memur edildiği de ilâve eyler.

Fatih'in cülûsu ile birlikte Osmanlı ülkesinde ve cemiyetinde felsefî ve ilmi düşünüşün de inkişaf ettiği ve bu devir ilmi faaliyetlerin, Hükümdarın ilme karşı gösterdiği alâka ve himayenin, hareket noktası olduğu görülmektedir.

Fatih bir taraftan maddî medeniyet ve ümran sahasında gayretler sarfederken, diğer yandan bir kanun adamı olduğunu, devrinde tedvin edilen ilk "Kanunname-i Âl-i Osman" ı ile tarih sahnesinde göründüğünü gösterirken, bir taraftan da ilim, felsefe ve san'at hareketlerine en büyük önemi vermekte, boş zamanlarını daima ilim adamları ile ilim ve felsefe meseleleri üzerinde münakaşa ile geçirmekte idi. Devrinde onun teşviki ile Doğu'dan Batı'dan bir çok ilim ve felsefe eserlerinin tercümelerine girişilmesi, Batılı meş'hur sanatkarları sarayında toplaması onun yüksek vasıflarının birer şahidi-dirler. Bu hareketlerinde samimî ve büyük toleransı onu pek çok haleflerinden ve seleflerinden ayıran ve mütemayiz bir mevkîe çıkaran meziyetleri olmuştur.

Fatih hükümdar ve devlet reisi olarak ele alınınca görülür ki, devrinin en büyük şahsiyetleri ile boy ölçüşecek ve hattâ onlara üstün durumda bir hükümdardır. Ne İmparator Frederik, ne Macar Kralı Korvin Matyaş, ne Leh Kralı Yagellon Kazimir ne de diğer İtalyan prens ve hükümdarları Fatih çapında kimseler değildir. Bunlardan bazıları ile aralarında benzer noktalar vardır. Meselâ Matyaş da Fatih gibi millî bir siyaset tâkip ve memleketi dahilinde birliği temin eder. Floransa Dukası Lorenzo Medici de Fatih gibi ilim ve san'at sahibidir. Bir rönesans hükümdardır. Fakat Fatih'in haiz olduğu bütün meziyetleri bir arada nefsinde toplayan devrinin başka bir hükümdarı yok gibidir. Bu büyük Türk hükümdarını, devletimizin bânilerinden ve Türklüğün mefahirinden olan Fatih Sultan Mehmed'i İstanbul'u fethinin 508 inci yıldönümünde, bütün müstesna vasıf ve meziyetleri ile bir defa daha hatırlarken hatırasını taziz etmeyi Türk Üniversitelerinin ve Türk tarihçilerinin en birinci vazifesi sayar, sözlerime burada nihayet veririm.

FETİHDEN EVVEL İSTANBUL

Feridun Dirimtekin

6.Nisan.1453 te Türk Ordusunun Muhasaraya başladığı Constantinopolis şehri, Orta Çağda zenginliği, şehrin meydanlarını süsliyen abideleri, mozayikle süslü kiliseleri, muhteşem sarayları ve kültür hayatının gelişmesiyle efsaneler yaratmış olan başkentini harap bir kalıntılarından başka bir şey değildi.

IV. yüzyılın başında İmparator Büyük Constantin'in yaptırmış olduğu surların içerisine sığamıyarak, şimdi mevcut ve İmparator II. Theodosius'un yaptırmış olduğu surlara kadar büyüyen ve İmparator Jüstiniyen devrinde nüfusunun 700.000 kadar olduğu tahmin edilen bu şehir; Comnene devrinin sonuna, yani XII. yüzyılın nihayetine kadar iyi kötü vaziyetini muhafaza edebilmişti.

Fakat IV. Haçlı Ordusu bir çok entrikalar dolayısıyla şehir önüne gelmiş ve 17.Temmuz.1203 te şehre yapılan taarruz esnasında Haliç sahilinden şehre yapılan harekâta katılıp muaffak olmayan Venedikliler kolayca çekilebilmek için önlerindeki şehir kısmını ateşe vermişlerdi. Bu yangında Ayvansaraydan Altınkapıya ve Doğuda Eski İmâret Câmîinin bulunduğu yere kadar olan şehir kısmı yanmıştı.

İmparator III. Alexi'nin kaçmasından sonra İmparator İsaac ve oğlu Alexi'nin saltanatları esnasında iki taraf arasında bir anlaşma olmasına rağmen Galata tarafında bulunan Haçlı Ordudan 19.Ağustos.1203 de karşılıklı tarafa geçen Flâmanlar, buradaki câmî ve civarını yağma etmek istedikleri zaman Müslümanlar ve malları tehlikeye giren Grekler buna mani olunca kaçmaya mecbur olan yağmacılar tâkipten kurtulmak için civarı ateşe vermişlerdi. Sekiz gün devam eden bu ikinci yangında Haliç sahilinden Ayasofya'ya kadar olan şehir kısmı yanmış ve 2 kilometrelik bir cephe ile Batıya doğru devam eden yangın Marmara sahilinde Eleuthere Limanı (Yenikapı) ve Philadel-

phiom (Lâleli'ye kadar) Şehir kısmını yakmıştı, bu yangında Constantine Çarşısı (Lâleli) Hippodrome ve Dromgaire mahallesi (Zindankapı, Kantarcılar) Bölgesinde bulunan bütün saraylar, kiliseler yanmıştı.

Haçlıların şehri zaptettikleri 12.Nisan.1204 akşamı Fenerle, Unkaparı, muntıkası arasında şehre giren Haçlılar, gece Bizanslıların bil-mukabil taarruz yapmasından korktukları için önlerindeki muntıkayı ateşe vermişlerdi. Bu yangın esnasında Villehardoin'nin yazdığına göre Evergefe Manastırında Drongaie ve Blâchernae mahallelerinde, o zamanki üç büyük Fransız şehrinin kapladığı kadar bir saha yanmıştı. Haçlılar zaptettikleri şehri üç gün, üç gece yağma etmişler, bu yağmadan kiliseler de kurtulamamıştı, askerler altın, gümüş ve diğer kıymetli eşyayı yağma ederken, rahipler kiliselerdeki Relique'ler kıymetli dinî eşyayı ve rahiplerin merasimle giydikleri elbiseleri yağma ediyorlardı. Bu arada Hippodrome'daki dört bronz at bir çok kıymetli kilise eşyası ile Venediğe nakledilmiş, atlar Sn. Mark kilisesinin meydana bakan cephesine, eşyalar da kilisenin hazinesine konmuştu. Ayasofya'da apsit önündeki gümüş şebeke ve İmparator kapıları üzerindeki altın yaldızlı gümüş levhalar Atmeydanındaki örme sütun (Constantin Porphyrogénète) üzerini kaplayan ve İmparator Basil'in zaferlerini temsil eden kabartma bronz levhalar, şehrin meydanlarında bulunan ve büyük sanatkarların eserleri olan bronz heykeller para yapılmak için eritilmişti.

Bu yağmadan İmparatorların mezarları da kurtulamamış, bunlarda bulunan kıymetli taşlar, altın, gümüş tezyinat alınmış ve Jüstiniyen'in cesedi günlerce açıkta kalmıştı.

Bu yangınlardan ve yağmadan sonra artık eski büyük ve muhteşem Constantinopolis şehrinin harabesinden başka bir şey kalmamıştı. Yangınlarda evi yananlar, Lâtin idaresi altında oturmak istemiyenler Adalara Marmara sahilindeki şehirlere ve İznik'e hicret etmişler, şehrin Paleologos'lar tarafından geri alınmasından sonra da şehre dönmemişlerdi. Bu yüzden şehrin nüfusu çok azalmıştı.

1261 de İznik İmparatoru Mihail Paleogos'un Komutanı Stratigopulos şehre girdiği zaman Haçlı kuvvetler Kefken adası Daphnosie'yi zaptetmek için şehirden ayrılmış bulunuyorlardı. Geri gelmekte olduklarını haber alan Stratigopulos bir mukabil taarruzla şehri geri almalarından korktuğu için bunların kendi âilelerinin vaziyeti ile meşgul etmek için oturdukları Haliç Sahilindeki mahalleleri ateşe verdi. Bu suretle şehrin diğer yangınlardan kurtulmuş olan bir kısmı daha yandı.

Yeniden kurulan Paleologos Hanedanı İmparatorluğu devrinde şehir, Hükümet gibi fakirdi. İmparatorluk arazisi gittikçe küçülüyordu. Anıtları tâmir etmek, şehri güzelleştirmek için bir şey yapılamıyordu. Yeni vaziyetten Cenevizliler istifade etmişler, Galata muntika sındaki kaleler büyütülmüş, buradaki koloni genişlemiş ve bütün ticaret bu muntikaya geçmiştir. Zaten İmparatorluğun bütün ekonomik kaynakları Benediklilerin, Cenevizlilerin, Pisahlıların, Amalfililerin ellerindeydi.

İmparatorluk Hanedanı da mütemadiyen birbirleriyle uğraşıyorlar ve iç harp çıkarmaktan geri kalmıyorlardı. II ve III. Andre nicos'lar iç harbini İmparatorluk naibesi Anne de Savoie ile İmparator VI. İoannes Kantekusinos arasındaki mücadele tâkip etti. Kantekusinos orduları üstün gelerek şehre girdiği zaman Blachernae'deki imparatorluk sarayını yağma etmekten kaçınmamışlardı. Bundan başka 1348-1349 daki kara veba salgını, 1416-1425-1448 deki birbirini tâkip eden veba salgını şehrin nüfusunu azaltarak harabiyeti artırdı. Bunun içindir ki 29 Mayıs 1453 de şehir zaptedildiği zaman 50.000 kişi esir edilmiş, 10.000 kişi ihtiyar oldukları için bırakılmış ve rivayete nazaran 5.000 kişi muhasara esnasında ölmüştür. Bu rakkama şehirde bulunan Ermeni, Rus, Museviler de ilâve edilirse muhasaranın başında şehrin nüfusunun 70.000 kadar olduğunu kabul etmek lâzım gelir.

İşte 1453'e kadar olan devirde şehrin harabliğine, küçülmesine, nüfusunun eksilmesine sebep olan olaylar bunlardır. Şimdi şehrin muhasara başladığı zamanki vaziyetini tetkik edebiliriz:

Bertrandon da la Broquière, Peri Tafur, Buendelmondi şehri XV. yüzyılın ilk yarısında görmüşlerdir. Ayrıca bu devirde İstanbul, Rus seyyahları tarafından da görülmüşse de bunların verdikleri malûmat daha fazla kiliseler hakkındadır. Verilen malûmata nazaran bu devirde şehir Ayasofya ile Forum Taur (Beyazıt Meydanı) arasında ve Haliç sahili boyunca ve Marmara sahilinde, Samatya ve Kumkapı bölgelerinde kesif bir surette meskûndü. Bu gün Topkapı sarayının işgal ettiği kısım boş ve zeytinlikler halindeydi. Şehrin diğer kısımlarında sürülmüş tarlalar, bağlar, bahçeler ufak korular mevcuttu. Bunlar arasında köy tarzında ev toplulukları, manastırlar ve kiliseler vardı.

Şehir bu hali ile birbirinden uzak köylerden müteşekkil bir topluluğa benziyordu. Marmara sahilindeki limanlardan Lânga Limanı dolmuş ve bir bahçe halinde kullanılıyordu. Eski ehemmiyetini kay-

betmiş olan Kumkapı limanı işe yarar bir vaziyette idi. Şehrin asıl limanı Haliç'te ve Galata'da idi.

Şehre su getiren tesislerden Valans su kemerleri ile gelen sular dan faydalaniyor ve bu kâfi geliyordu. Diğer su tesisleri haraptı ve tâmir edilememişti. Şehrin içindeki açık hava sarnıçları bahçe olarak kullanılıyordu.

Kiliseler de harap vaziyette idi. Yalnız en büyük kilise olan Ayasofya'nın içerisi iyi vaziyette idi. Yalnız bazı kapıları düşmüştü, müstemilat binaları harap olmuş ve etrafını parazit binalar kaplamıştı. Fatih Câmîinin yerinde bulunan Havariyun (S.S. Apôtres) Kilisesi 24 Ocak 1434 de yanmış ve tâmir edilemeyecek bir vaziyette olduğundan ihya edilememiştir.

Hippodromda artık araba koşuları yapılmıyordu. Halkın oturmasına yarıyan taş röşeli sıralar ve Spinanın üzerindeki Obelisk, yılanlı sütun, örme sütun (Caut. Porphrogenete) ve tesisin etrafını çeviren duvar iyi vaziyette idi. Kolonların büyük kısmı mevcuttu. Hippodrome'da XV. yüzyılda hanedana mensup prensler, asilzâdeler at üstünde bir nevi cirit oynuyorlar, sporlar yapıyorlardı.

Saraylara gelince, Hipodromun yanındaki mukaddes saray tamamiyle harap vaziyette idi. Manuel Comnene devrinden beri bakımsız bir vaziyette bulunan bu saray, Paleologos'lar devrinde de kullanılmamış bazı merasimler ayakta duran kısımlarda yapılmış XIV. yüzyıldaki bir yer depremi bunları da yıkmıştı. 1438 de burasını görmüş olan Petro Tafur bu devirdeki Bizans Saraylarının halkın geçirmekte olduğu sefaletin bir nişanesi halinde olduğunu yazar. Fetih zamanı gerek bu saray gerek sahil sarayları harap vaziyette idi. Blacherne saraylarına gelince, bunlardan imparator Alexi sarayında 1354 te toplanan Sinode münasebetile bahseden Nikefuros Gregoras "bir saraydan ziyade bir harabe halinde" olduğunu yazmış ve bundan sonra da saraydan hiç bahsedilmemiştir.

Manuel Comnene Sarayına gelince, ihtişamı ile ecnebi hükümdarı ve Haçlı şefleri hayrete düşüren bu saray, Paleologos'lar devrinde harap vaziyetteydi. 1437 senesi nihayetinde bu sarayı gören Petro Tafur'a nazaran sarayın bir kısmında mermer döşeli bir avlu burada mermer sedirler ve bunların önünde masa gibi kısa sütunlar vardı. Bu avluya açılan bir kaç odada İmparator, İmparatoriçe ve maiyetleri sıkışık bir vaziyette oturuyorlardı. Bu odalarda kitaplar, tarihler ve eski yazılar mevcuttu. İmparatorun sarayın tamir edilmiş olan bu kısımda oturma vaziyeti tıpkı ruhanî dairesi olmıyan bir Piskopos'un (Eveque) durumuna benziyordu. Şu malûmata nazaran

1437 de sarayın büyük bir kısmı harap bir vaziyette idi. Petro Tafur bu kadar fena bir durumda olan İmparatorluğun yapılan merasimlerde eski zamana ait muhteşem gösterişlerde hiç bir şey feda edilmediğini hayretle görmüştü. Bunu açıkladığı zaman bir Bizanslı kendi vaziyetini ifade etmek için şöyle cevap vermişti: «Dünya baktarken bile zevcem yeni elbise yaptırmakla meşgul olur.»

Tekfur Sarayı: bu saray vaktiyle Kuzeyde bulunan bir oturma dairesi ile güneydeki bu gün mevcut olan bir merasim dairesinden ibaretti ve ortada bir avlu mevcuttu. Kuzeydeki oturma dairesi 1422 den evvşel harap olmuştu. Çünkü Boudelmonte'nin bu tarihte yapmış olduğu İstanbul haritasında bu kısım görülmemektedir. XVI. Asırda yapılmış olan İstanbul resminde yalnız kuzey kısmı ve etrafındaki mazgalı bir sur görülmektedir.

Yollar ve çarşılar: Ayasofya'nın önündeki Augusteon meydanının yanında bulunan Miliöndan başlıyan iki tarafında çift katlı portikler bulunan bir yol Forum Constantin (Çemberlitaş meydanı) e gidiyordu. Buradan Bayezit meydanına (Foruma Tauri) geliyordu. Şehrin bu kalabalık çarşısının bulunduğu Meze yolu burası idi. Yolum zemini büyük taşlarla kaplı idi.

Bayezit Meydanından ayrılan iki yoldan biri Havariun Kilisesine (Fatih Câmiinin yerinde) ve oradan Edirnekapiya gidiyor, diğeri ise şimdiki Belediye Sarayı yanından güneye kıvrılarak Forum Bovi (Aksaray meydanına) ve oradan Atınkapiya uzanıyordu. Bu son yol İmparatorların zafer alaylarının tâkip ettiği yoldur. Ayrıca Çemberlitaş'tan ayrılan iki tarafa revaklı bir yol şimdiki uzun çarşı istikametini tâkip ederek Haliç'e kadar uzanıyordu. Bu yol o zamanda Uzun Çarşı (Makron en Bulon) ismini taşıyordu. Bu sebeple şehrin ana caddelerinde asırlar boyunca bir değişiklik olmadığı görülür.

En büyük Çarşı Augusteon ile Forum Constantin (Çemberlitaş) arasındaki bölgede idi. 550 metre kadar uzunluğunda olan bu yol üzerinde mağazalar vardı. Hükümet Kuyumcular ve mücevherat satanların ancak burada dükkân açmalarına müsaade ederdi. Sarrafların dükkânları da burada idi.

İbni Batuta'ya nazaran her sınıf esnafın ayrı bir yeri vardı. XV. yüzyılın ilk yarısında yiyecek satan esnaf Ayasofya etrafında toplanmışlardı. Burada Balık diğeri deniz mahsülleri ve şarap satılıyordu. Müşteriler mermer masa üzerinde yemek yiyorlardı. Seyyar satıcılar dolaşarak ve bağırarak mallarını satmağa çalışıyorlardı. İstanbul sokaklarında çok ecnebi bulunması dolayısıyla bir çok tercüman ve rehberler, falcılar ve astrologlar bulunuyordu.

Venedikliler, Cenevizliler, Pisahlılar, Amalfililer Sirkeci ile Unkapanı arasındaki sahilde kendi imtiyazlı mıntıklarında oturuyorlardı. Burada her birinin ayrı ayrı iskeleleri, depoları dükkânları, kiliseleri vardı. Ve kendi mıntıklarına tamamilen hâkim bir vaziyette bulunuyorlar ve İmparatorluğa hiç bir vergi vermiyorlardı. Buradaki vaziyet XX. Yüzyıl başında Çinde Tienşin, Şankhay ve diğeri Çin Şehirlerindeki vaziyetin aynı idi.

Cenevizliler, Galatadaki Pero Kolonilerine de tamamilen hâkim bir vaziyette idiler. Burası şehrin ticaret bakımından en faal bir kısmı idi. Sahilin çok derin olması dolayısıyla en büyük gemiler doğrudan doğruya sahile yanaşıyor, doldurma, boşaltma kolaylıkla yapılıyordu. Şehrin nüfusu 2000 e yükselmışti. Ahali Grec ve Musevi idi. Fakat burası bir Ceneviz balyozu ve maiyeti tarafından müstakilen idare ediliyordu.

Şehirde, Ermeni, Rus ve ufak bir Türk Kolonisi de vardı.

Ahali eski adetlerine ve geleneklerine çok bağlı idi, ticaret ve balıkçılıkla meşgul idiler. Sokaklarda toplanarak siyasî ve bilhassa dinî münakaşalar yapmayı çok seviyorlardı. Bu sokak toplanmalarının en büyük merkezi Agustion'daki kitapçıların bulunduğu mıntika idi. Buradaki münakaşalar bazen kavgaya kadar ilerliyordu. 1453 senesi Nisanındaki Constantinopolis Şehrinin vaziyeti böyle idi. Fatih Sultan Mehmed şehri zaptettiğinde Doğu Roma İmparatorluğunun harap saraylarını gördüğü zaman tekrar ettiği "Kayserlerin sarayında baykuş nöbet çalar, örümcekte perdedarlık eder" şiirindeki manâsı budur. Mamafih sonradan kendisi tarafından Genadius namı ile Patriklik makamına getirilen Georgius Schelarius'un bir sözü de şehrin o zamanki vaziyetini iyice belirttiği cihetle, onunla konuşmamı bitireceğim:

"Vaktiyle bir akıl ve hikmet beldesi olan şimdiki harap şehir."

FETİHDEN SONRA İSTANBUL

Prof.Dr.M.C.Şehabeddin Tekindağ

Fethi tâkip eden günlerde, bir müddet karışıklıklar içinde kalan İstanbul, fethin üçüncü günü sükûna kavuşmuş olduğundan, Fâtih, şehirde üç gün süren muazzam şenlikler yaptırmış ve sefere iştirâk eden gâzilere de büyük ziyâfetler vermiştir¹. Bununla beraber, şenlik ve ziyâfetten sonra ordu ve donanmayı yerlerine iâde ile askerinin şehirde dolaşmasını kat'î surette yasak eden Fâtih'in, fetih sırasında şuraya-buraya gizlenen veya Galata'da cenevizlilerin himaysine sığınan halkın din ve an'aneleri gereğince yaşayabileceklerini ilân edip bir kısım esirleri de fidye ile kurtardığı malûmdur. Nitekim, o, fidyesini veren veyahud İstanbul'a dönen rumlara şehirde yerleşme müsaadesini bahsettiği gibi, kendi hissesine düşen esirleri Haliç sahillerindeki evlere yerleştirmiş ve ilk cuma namazını 1 Haziran 1453'de, alalecele minber ve mahfil ilâvesiyle ibâdete açılan Ayasofya Câmî'inde, cemâatle birlikde kılmasını müteâkip, lâtin kilisesi ile ortodoks kilisesinin ittihadına muhalif olanlara Anastasios II.un istifasından beri boş duran patriklik makamına birini seçmelerini emretmiştir.

Bu makamı boş bırakmak elinde olduğu halde İstanbul'da türklerle ıristiyanlar arasında tam bir anlaşma husule getirmek ve dolayısıyla şehre rumları celp etmek gayesini istihdaf ettiği anlaşılan Fâtih, fethin dördüncü günü, kilise reisleri, râhibler ve halk tarafından Gennadios lâkabı ile patrik seçilen Georgios Skolarios'u yemeğe dâvet etmiş ve ona ruhanî reisliği temsil eden patriklik âsası ile tâcını vererek, sarayın kapısına kadar uğurlamış, Ayasofya Câmî'inde türk hakanı namına hutbe okunduğu cihetle, patriklik ma-

1. Bakınız: Phrantzes, *Chronicon*, neşr. I. Bekker, Bonnac, 1836, s. 304; Ducas, *Historia Byzantina*, terc. Mirmiroğlu, İstanbul, 1956, s. 187; G. Th. Zora, *İstanbul'un zahtı...*, terc. Şerif Başta, *Belleken*, 69, s. 80; Evliyâ Çelebi, *Seyahat-nâme*, I, 111.

kamı olarak Havârilere Kilisesi (= Sts. Apôtres, Ayon Apostolon, sonradan: Fâtih Câmî) ni tahsis etmiştir². Bu arada, fetih esnasındaki dürüst hareketlerinden dolayı yahudi cemâatine de havralarına sahip olmak hakkı tanınmış, Haham Rabbi Mose Kapsali'ye de iltifatta bulunulmuştur. Burada, bilhâssa, Arpacılar Mescidi'nin bulunduğu yerde bir Kenassaları bulunan karay cemâati bahis konusudur³. Sonradan (1461'de), altı cemâat adı verilen ermenilerin başına Ovakim isminde bir patrik tâyin edilmek suretiyle cemâatler arasında bir muvazene teessüs etmiştir.

Bununla beraber, 2 Haziran 1453'de Galata'yı işgal ettirip bir ihtiyatî tedbir olmak üzere kara tarafındaki surları yıktıran Fâtih, şehirde derhal bir imâr faaliyetine girişmiş, bu arada bâzı manastırlar kendi adına, bâzıları da maiyetindeki askerî emirler veya tarikat erbabı tarafından câmî veya mescide çevrilmiştir. Ancak, bu gibi mâbedlerin tahvil keyfiyeti, şehrin imârı ve müslüman mahallelerinin teşekkülü ile alâkalı olup, nisbeten yavaş cereyan etmiştir. Bu arada, Fâtih vakfiyelerinde sık-sık bahsedilen çukalıca, aya, lips, kiramarta ve aleksi gibi manastırların rumlar elinde kaldığını belirtmek isteriz⁴. Nitekim, Sulu-Manastır tarafında rumlara bırakılan manastır ve kiliseleri misâl olarak gösteren bir kısım osmanlı müellifleri, İstanbul'un Edirne-Kapısı cihetinden sulh yoluyla feth edildiğini iddia ederler.

İstanbul'un imâr ve iskânı için yapılan ilk teşebbüs, 13 Klm.² lik bir sahayı çevreleyen surların tâmiridir. Fetih esnasında harap olan surların tâmiri ile şehrin yeniden tanzimi işini senelerce Bursa subaşılığında bulunup surlara ilk osmanlı sancağını dikmeğe muvaffak olduğunu bildiğimiz Karıştıran Süleyman Bey'le ilk İstanbul Kadısı Hızır Bey Çelebi'ye tevdi eden Fâtih, müselleme ve yaya sancakları beylerine de hendeklerin temizletilmesini emretmiş idi⁵.

2. Bakınız: Phrantzes, s. 304; Martinus Crusius, *Turcogræciæ*, Basileæ, 1578, s. 167; Banduri, *Imperium orientale...*, Paris, 1711, s. 209; Aurel Decei, *Gennadios Skolarios'un iikad-nâmesi, Fâtih ve İstanbul Mecm.*, I, 100.

3. 1104/1604 tarihli ferman, bakınız: A. Refik, *Hicri XII. asrda İstanbul hayatı*, İstanbul, 1930, s. 11, nr. 21; Fr. Babinger, *Archiv Orientalny*, 1932, s. 109, not. 1.

4. Bakınız: Osman Ergin, *Fâtih imdretî vakfiyesi*, İstanbul, 1945, s. 13...; *Fâtih Mehmed II. vakfiyeleri*, Ankara, 1938, s. 220...; Mehmed b. Ali el-Fenârî, *Ayasofya vakıfları Tahrir defteri*, M. Cevdet yazm. 0.64; *Zwei Stiftungsurkunden des sultans Mehmed II. Fâtih*, neşr. T. ÖZ, s. 20...

5. Bakınız: Tâci-zâde Câfer Çelebi, *Mahrisa-i İstanbul fetihnâmesi, Târihi osmanî Encümeni Mecm.*, 1331, s. 24.

Hızır Bey Çelebi'nin takdim ettiği arıza (= rapor) dan anlaşıldığına göre, hummalı bir faaliyet sonunda, Yalı-Kapısı ile Top-Kapısı arasındaki yıkık yerler tâmir edilmiş ve mezkûr kapı civarındaki gedik ise yeni başdan inşâ olunmuştur (bakınız: 11975 numaralı vesika, Topkapı Sarayı Müz. Arş.).

Fâtih'in esas gayesi yeni feth edilen şehrin iskânı ve kalkındırılması idi. Bundan dolayı fetih esnasında devlet malı ilân edilen bizans evlerini (vakfiyelerde: **kâfirîyyü'l-binâ**), başlangıçta, her gelene, bilhâssa, İstanbul'un fethinde yararlık gösteren kimselere parasız ve mülk olarak vermiş, arzu edenlerden divâna mürâcaat edecek olanlara da "**mülk-nâme-i hümayûn**" sadaka olunacağını bildirmiş idi. Bu suretle, mülk-nâme alarak tuttukları evleri temellük eden kimseler bulunduğu dair **Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri**'nde kayıtlar vardır; bu gibi binâların ismi geçtikçe yanlarına şerh verilmiştir⁶. Bununla beraber, dâvete icâbet eden müslümanların sayısı kâfi olmadığından, boş mahalleleri şehrin eski seknesi ile doldurmak zarureti hasıl oldu. Bu suretle, İstanbul'a müslüman, hristiyan ve yahudiler getirilmiş, köylerden celp edilenlerde civar topraklara yerleştirilip has-kul olarak istihdam edilmiştir. Bu arada, bir kısım türk köylüsünün de İstanbul'a sürüldüğüne dair Kanûn-nâmelerde "**İstanbul sürgünü müslüman**" şeklinde kayıtlar vardır⁷.

Bu iskân ve sürgünler üzerine, şehirde yerleşen ümerâ ve tarikat erbabının te'sis ettikleri ilk mescidler (858/1454'den itibaren) etrafında, geldikleri veya bulundukları yer ve mahallere izâfe edilen ilk müslüman mahalleleri teşekküle başlamıştır⁸. İstanbul'daki idarî ve beledî teşkilâtın esas olduğu bilinen mahalle teşkilâtında nâzım rol oynayan câmi veya mescidlerin imamları kazâî haklara sahip olup gece bekçiliği sıra ile mahalle seknesi tarafından deruhde ediliyordu. Sonradan yeni iskânlarla şehirdeki mahalleler sur haricine taşmış, bu

6. Edirne Kadısı Mehmed b. Ali el-Fenârî tarafından 926/1519 da arabça olarak kaleme alınan bu defterde (M. Cevdet, 0,64), şehirdeki bizans evleri hakkında bilgi vardır. Zîrâ, burada bizansdan kalma binâlar ile yeni yapılanlar veya eskilere ilâve edilenler birbirlerinden ayrılmıştır.

7. Mesellâ bakınız: *Kânûn-nâme-i sultânî*, neşr. H. İnalcık-R. Anhegger, s. 50. Tafsîlât için bakınız: M. C. Şehabeddin Tekindağ, *İstanbul, İslâm Ansiklopedisi*, 1959, cüz. 53, s. 1205-1207.

8. Bu hususta bakınız: Osman Ergin, *Fâtih imâretî vakfiyesi*, s. 21; *Fâtih Mehmed II. vakfiyeleri*, s. 123, 220, 223, 226; Zwei, s. 13, 20, 32; Angioletto, *Della vita...*, Vicenza, Bertoliana B., nr. 32, s. 44; M. Crusius, s. 13; Evliyâ Çelebi, I, 114. Ayrıca bakınız: Schneider, *Strassen und Quartiere Konstantinopels*, *Mitt. des Deut. Arch. Inst.*, 1950, I, 68.

suretle İstanbul, 1459'dan sonra, biri sur içinde, diğeri sur dışında Eyüb (Çekmecerler, Çatalca, Silivri dahil) ve diğeri ikisi de Galata ve Üsküdar olmak üzere "**bilâd-ı selâse**" tâbir olunan dört kadılığa ayrılmıştır⁹.

Büyük bir ihtimalle 1457 sonlarında Edirne'de büyük tahribat yapan yangını müteâkip, yeni muhâcirlerle şenlenen İstanbul'u osmanlı devletinin saltanat merkezi ittihaz eden Fâtih, bu maksadla şehirde büyük imâr faaliyetlerine girişmiştir. Nitekim, bugün Vefa adı ile mâruf olan semtte Şeyh Ebu'l-Vefâ için bir câmi yaptırdığı gibi şehrin dışında eshabdan Ebû Eyyûbi'l-Ensârî'nin mezarı yanına da bir câmi binâ ettirmiş (ikmâli: 1458/9), buna sonra medrese ve imâret'te ilâve edilerek bu semt mânevî bakımdan büyük bir ehemmiyet kazanmıştır. Bu imâr faâliyetlerine bir iç-kal'e (= **ah-medek**) olup uzun müddet devlet hazinesi olarak da kullanılan Yedikule'yi inşâ ettirmek suretiyle devam eden Fâtih, şehrin yedi tepesinden biri üzerine sonradan kendi ismine izâfe edilen Yeni-Câmi (= Sultan Mehmed Câmi'i) i inşâ (1462-1470) ile etrafına da Semâniye Medreseleri'ni te'sis etmiş ve iki sıra teşkil eden bu medreselerin gerilerine süheler (= talebeler) için bir Tetimme ilâve ettirdiği gibi bir imâret bir dârüşşifâ (= bimâristân, hastahane) ve bir de hamam yaptırmıştır. Ayrıca, bugünkü Üniversite civarında 1454'de yaptırmış olduğu Eski-Saray (= **Saray-ı atık**, vakfiyelerde: **Dârü'l-âmireti's-sultâniyye**) da oturacağı mahzurlu görüp Yeni-Saray (= **Saray-ı cedid**, vakfiyelerde: **Saray-ı cedid-i âmire**; bugünkü: Topkapı Sarayı) inşâ ettirmiş idi. XV. asrda Çinili-Köşk (= Sırça-Saray, inşâsı: 1472), Kubbe-altı, Matbah, Kiler daireleri, Has-ahır ve Has-odalar ile Seferli ve Büyük-odalardan terekkep eden bu saray, 1461 veya 1467'de başlanarak Bâb-ı Hümayûn denilen tak-ı zafer şeklindeki büyük bir kapının kitâbesine nazaran 1478'de ikmâl edilmiştir.

Bu suretle İstanbul'un ilim ve ictimâî hayat bakımından gelişmesi için tedbirler alan Fâtih'i tâkip eden devlet büyükleri, ezcümle, Mahmud Paşa, kendi adına, üzerinde kitâbesi kalan en eski yapı pâyesini kazanan bir câmi (= Mahmud Paşa Câmi'i, inşâsı: 1462), imâret ve hamam yaptırmış, Gedik Ahmed, Karamanî Mehmed (Kum-Kapı'da: Nişanca Câmi'i), Rum Mehmed (Üsküdar'da, Rum Mehmed Paşa Câmi'i, inşâsı: 1471), Murad (Aksaray'da Has Murad Paşa Câmi'i, inşâsı: 1471) ve İbrahim Paşalar da (İbrahim Paşa Câmi'i, inşâ-

9. Bakınız: İ. H. Uzunçarşılı, *İstanbul ve bilâd-ı selâse denilen Eyyûp, Galata ve Üsküdar Kadılıkları*, *İstanbul Enst. Dergisi*, 1957, III, 26.

1478) bu kabil müesseseler vücuda getirmişlerdir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, Fâtih ve ümerâsı tarafından kiliseden çevrilen Bodrum (Lâleli civarında), Eski İmâret, Kalenderhane (Bozdoğan Kemerî yakınında), Kilise Mescidi (= Molla Gürânî Câmî'i) ve Zeyrek Kilise Câmileri de dahil olmak üzere bütün bu câmî, medrese ve imâretlerin su ihtiyaçları, Belgrad Ormanlarındaki menba'lardan gelen Kırk-Çeşme, Turunçlu-suyu, Mahmud Paşa-suyu ve Bayram Paşa sularından te'min ediliyordu¹⁰. Öte yandan, dârüşşifâ, imâret, hân, kervansaray gibi binâların kesretle inşâ edildiği bu devirde, İstanbul'un en işlek yerindeki Kapalı-Çarşı (= **Bezzâzistan**) ile Eski-Ayasofya, Balık-Pazarı, Dikili taş (= Çenberlitaş), Acemioglanlar ve Mahmud Paşa Dükkânları (iç-bedestan) çarşıları, şehri tezyin eden eserler olup, Aksaray, At, Sultan ve Karaman pazarları, gittikçe kalabalıklaşan şehrin ihtiyacına cevap veriyordu. Nitekim, 882 Zilhicce başlarında (1477 Mart ortaları) İstanbul Kadısı Mevlânâ Muhiddin ve İstanbul Za'imi Mahmud tarafından tanzim edilen Muhasebe İcmâl Defteri'ne göre, İstanbul'da 14,803 hâne, 3,667 dükkân, Galata'da 1,521 hâne ve 260 dükkân sayılmıştır¹¹. Bu suretle, fetihden 25 sene sonra yeni merkezde 60 ilâ 70,000 insanın yaşadığını anlamak mümkündür; nüfusun artması Bayezid II. ve Kanunî Sultan Süleyman devirlerinde daha da hızlanmış olmalıdır.

Bununla beraber Hartmann Schedel'in 1493'de Nurenberg'de neşrolunan Weltchronik'inde mevcut resimde olduğu gibi, bu asrın sonunda doğuda seyahat eden Kolonya'lı Arnold von Harff'ın eserinde de sağlam surlar ile çevrili büyük bir şehir olarak tasvir edilen İstanbul¹², 14 Eylül 1509'da, 45 gün müddetle devam eden büyük ve korkunç bir zelzele sonunda yıkılmıştır. Çağdaş müellifler tarafından kıyâmet-i sugrâ (= küçük kıyamet) olarak belirtilen bu zelzelede şehirde 109 câmî ve mescid, 1,070 ev yıkılmış, şehir içinde minâre namına bir şey kalmamış idi. Her 20 evden bir kişi celp etmek suretiyle 80,000 kişi toplayan Bayezid, 29 Mart'tan 1 Haziran 1510'a kadar süren inşâat sonunda yıkılan yerleri tâmir, dolayısıyla İstanbul'u yeniden imâr etmiştir¹³. Bu sebeble, bugün İstanbul'da mevcut eserlerin çoğu, bu devirden kalmıştır, denilebilir.

10. Bakınız: Osman Ergin, *Fâtih imâretî vakfiyesi*, s. 17; Nâzım, *İstanbul Vilâyeti şehrinde müdâfîye devrolunan sular*, İstanbul, 1341, Zeyil, I, s. 19, 22; aynı müel., *İstanbul suları*, İstanbul, 1946; aynı müel., *İstanbul'da Fâtih II. Sultan Mehmed devri Türk su medeniyeti*, İstanbul, 1953; E. H. Ayverdi, *Fâtih devri mimârisi*, İstanbul, 1953, s. 42.

11. Bakınız: Topkapı Sarayı Müz. Arşivi, nr. 9524; neşr. Rifki Melûl Meriç, *İstanbul Enst. Dergisi*, 1957, III, 33.

12. Bakınız: von Groot, *Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff von Cöln*, Cologne, 1860, s. 203.

13. Tafsîlât için bakınız: Rüstem Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Türkçe yazm., Üniversite Kütüphanesi, 2438, varak, 151; Âlî *Künhü'l-Ahbâr*, Türk. yazm., Üniver. Küt., 5959, varak, 153; Menavino, *Della legge...*, Vinegia, 1548, s. 149; Artus Thomas, *Continuation de Chatecondyle*, Paris, 1620, II, 215. Karşılaştırınız: M. C. Şehabeddin Tekindağ, *İstanbul, İslâm Ansiklopedisi*, 1959, s. 1203.

**PAPA PIUS II. UN FÂTİH SULTAN MEHMED'E
GÖNDERDİĞİ MEKTUP HAKKINDA
DÜŞÜNCELER**

Prof.Dr.M.C.Şehabeddin Tekindağ

Fâtih Sultan Mehmed (1432 - 1481)'in, İstanbul fethini müteâkip, galiblerle mağlubların bir arada yaşamalarını te'min maksadıyle, şehre hristiyanları celp etmesi yanında, hristiyan dini ile alâkadar olması, ezcümle, Gennadios lâkabı ile patrik intihap olunan Georgios Skolarios'la Pammaharistos Manastırı (=Fethiye Câmii)'nda hristiyan akaidi üzerine münâkaşaya girişip (1453 - 1456 arası) hristiyanlık akidelerinin tahririni¹, patrik Maxim Manuel'den hristiyan akaidine dair huzurunda cereyan eden mubahasenin tab'ını istemesi², batıda bir takım şâyiaların zuhuruna sebep olmuştur. Nitekim, bir kısım batılı müellifler, nassî bir dindar olmayıp müsâmahakâr bir hükümdar olan Fâtih Sultan Mehmed hakkında bir takım garip fikirler ileri sürdükleri gibi³, bizzat papa Pius II (=Aeneas Sylvius Piccolomini) de, Fâtih'e hitâben bir mektup yazmış (1461 - 1464 arası), bir kaç damla su (= aquae pauxillum) ile vaftiz edilmek suretiyle, onu hristiyan dinini kabule dâvet etmiştir⁴.

1. Bu hususta bakınız: M. Crusius, *Turcograeciae*, Basilae, 1578, s. 107; J. P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus, Series graeca posterior*, Paris, 1866, c. CLX, 319-351; E. J. Kimmel, *Libri Symbolici ecclesiae orientalis*, Jenae, 1843, Prologue, VII; M. Jugie, *Byzantion*, V, 1930, s. 295. Türkçe tercümeleri: Dr. A. Decei, *Fâtih ve İstanbul Dergisi*, I, 1953, 99-116.

2. Bakınız: G. Guillet, *Histoire du regne de Mohammed II. Empereur des Turcs*, Paris, I, 135-142, 270.

3. Meselâ bk. Théo. Spandouyn Cantacassin, *Le petit traité de l'origine des Turcs*. éd. Schefer, Paris, 1896, s. 202-205.

4. Bakınız: Fr. Babinger, *Mahomet II le conquérant et son temps*, 1432-1481, Paris, 1954, s. 504.

Topkapı Sarayı'nda Fâtih'in kütüphanesinde mevcut dinî resâil ile islâmî olmayan yazmaların evvelece tesbit edilmiş kataloglarında veya batıda bu hususla alâkalı zevatın eserlerinde hiç bir kayda tesadüf edilemediği cihetle⁵, daha Fâtih'in sağlığında, 1475'de Treviso'da basılan bu mektup, ne Fâtih'e gönderilmiş, ne de Fâtih, buna cevap vermiştir. Bununla beraber, mektubu yazan papa, kendi mektubuna Fâtih'in ağzından bir de cevap uydurmuştur⁶. Esasen, XV. asrın modası olarak, daha böyle bir iki mektup ve Fâtih'in cevapları, başkaları tarafından da uydurulmuştur.

5. Topkapı-Sarayı'nda Fâtih'in kütüphanesinde bu gibi dinî resâil ile islâmî olmayan yazmalar tesbit edilmiştir. Bakınız: H. Omont, *Les Mission archéologiques Française en Orient*, Paris, 1902, I, 256, 263; E. Jacobs, *Untersuchungen für Geschichte der Bibliothek in Serai zu Konstantinopel*, Hiedelberg, 1919.

6. Papa Pius II.un diğer mektupları için bakınız: *Epistolae familiares*, *Epistolae in cardinalatu editae*, *Epistolae in Pontificatu editae*. - *orationes*, Lucques, 1755, 3 vol. Aynı bibliyografya için bakınız: L. Thuasne, *Gentile Bellini et Sultan Mohammed II*, Paris, 1888, s. 28-31.

İSTANBUL'UN FETHİ

Feridun Dirimtekin

Fatih Sultan Mehmet 2. defa tahta çıktığı zaman İstanbul'un zaptı suretile o zamana kadar hiç bir Hükümdara nasip olmayan bu muvaffakiyeti kazanmak suretile kendisine tarihte büyük bir mevki temin etmeyi kararlaştırmıştı.

Bu şehirler melikesinin zaptı, o zamana kadar bütün hükümdarların teşebbüs ettikleri fakat muvaffak olamadıkları bir hususdu. Bundan başka Osmanlı Devletinin Asya ve Avrupa kıtalarındaki iki parçası arasında bir diken gibi duran iki kıta arasındaki muvasalaya hükmeden bu şehrin zaptı Türk Hükümeti için de elde edilmesi lâzım gelen stratejik bir hedefti.

Fatih bu maksatla evvelce bir hazırlık yaptıktan sonra 26 Mart 1452 de Rumeli Hisarının inşasına başlattı. Ağustos nihayetinde kalenin inşaatı bitti. Gerek buraya ve gerekse karşıdaki Anadolu hisarına yerleştirilen ağır toplarla Boğazdan geçiş kontrol altına alındı. Dur emrine itaat etmiyen bir Venedik gemisinin batırılması Türk - Venedik harbinin başlamasına sebep oldu.

Rumeli hisarı yapısının bitmesinden sonra Fatih büyük bir suvari kuvvete Constantinopolis önüne gelerek 3 gün burada kaldı, surları inceledi, muhasara planını tesbit etti sonra Edirneye döndü.

İmparator Constantin Dragas, şehrin muhasara edileceğini anlayınca her tarafa, bu arada Jean Hunyadi'ye elçiler göndererek yardım istedi. Papalık, Katolik ve Ortodox kiliselerinin birleştirilmesi ve kendisinin hristiyan âleminin dinî şefi olarak tanınması mukabilinde yardım yapmayı kabul etti. Bu maksatla Cardinal İsidore'le beraber 200 kadar er ve para yönderdi. Sakızlı Cinevizlilerden Guistini-anî di Longo 400 ü zırh elbiseli 700 erle yardıma geldi ve İmparator tarafında müdafaa komutanlığına tayin edildi. Diğer yardıma gelen-

lerle beraber harp başladığı zaman şehri müdafaa eden Bizanslılarla beraber Venedik, Cineviz ve gemilerdeki kuvvetin miktarı muhtemelen 1500 kişiyi buldu. Buradaki müttefik donanma 36 gemiden mürekkepti.

Fatih 1452-1453 Kasımı hazırlıkla geçirdi. Rumeli hisarı inşaatı sırasında - İmparatorun kâfi derecede yüksek aylık alamadığı için kendisine iltica eden top dökücü ustası Urban'ı mühendis Sarucabey ve mimar Musliheddinle beraber İstanbul surlarını yıkmak için ağır topları yapmaya memur etti. Yapılan topların bir tanesi verilen malûmata nazaran 88 cm çapında idi.

İlkbaharın başlangıcında ordunun öncüsü Karacabey 10.000 kişilik bir suvari kuvvete hareket etti, kendisine verilen vazife o zamana kadar Bizans İmparatorluğu emrinde kalmış Vize dahil kaleleri zaptetmek ve ağır topları İstanbul önüne götürmektir. Öncünün hareketinden sonra Rumeli ordusu da İstanbul üzerine yürüdü. Yolda Çanakkale boğazından Trakya'ya geçmiş olan Anadolu ordusuyla birleşti.

Ordu 1 Nisanda Büyük Çekmeceye, 2 Nisanda Küçük Çekmeceye ve 5 Nisanda İstanbul önüne gelerek surlardan 4 Km. uzakta yerleşti. 6 Nisanda ordu muhasara için açılarak surlara 750 m kadar yaklaştı. Dursun bey ordunun 6 Nisan günü surlara yaklaşmasını şöyle anlatmaktadır. İstanbul önüne konulacağı gün Bermuktezai tavru ci-handari tertibi Sufuf ve alay etti. Akkale revan - Beyaz böklü yeniçeriler - tayifesi merkezde Kızılhisar revan - Kırmızı böklü azap askeri - sağ ve sol kenarlarda, suvari yan'ı deliran arkalarında yürütür bir şekilde tertibat alarak kaleye yaklaşıldı. Bu esnada köse ve tabıllar v.s. çalgılar çalıyorlardı.

Ordunun Anadolu beylerbeyi İshak paşa ve Mahmut paşa komutalarındaki ordu sağ kanadı Altın kapıdan Topkapıya kadar olan cephe,

Fatih'in komutasındaki kapıkulu askerleri v.s. birliklerinden mürekkep merkez ordusu Topkapıdan Edirnekapiya kadar olan bölgede,

Rumeli Beylerbeyi Karacabey komutasındaki sol kanat ise Edirnekapıdan Halice kadar olan cepheye yer almışlardı.

Beyoğlu cephesinde ise Zağanos paşa komutasındaki kuvvetler bulunuyor; bunlar, Hasköy ile karşıdaki Halic sahili arasında bir köprü kurmak vazifesini almış bulunuyorlardı.

Fatih'in otağı şimdiki Maltepe hastanesinin bulunduğu yerdedi. Bizans ve müttefiklerine gelince: Kuvvetlerinin ağırlık merkezi Fatih'in karargâhının bulunduğu Topkapı ile Edirnekapi arasındaki

bölgede bulunmakta idi. Bütün kapılar esaslı bir surette tutulmuş buralara çoğu Venedikli ve Cenevizli olmak üzere komutanlar tayin edilmiş ve ara siperleri tutulmuştu. Taarruza uğraması müşkül olarak Marmara sahil surlarında tarassut kuvvetleri vardı. Haliç surları da başlangıçta zayıf bir surette tutulmuştu.

İmparatorun karargâhı Topkapıda idi. Müdafaa komutanı Giustiniani ilk zamanlarda Ayvansaray - Edirnekapi - mıntikasında bulundu. Asıl hücum cephesinin Topkapı olduğu anlaşıldıktan sonra 400 ü zırhlı olan 700 Cenevizli ile buraya geldi.

Muhasaranın başlangıcından evvel Sarayburnundaki Eugenius burcu ile Galata kalesi - şimdiki kurşunlu mahzenin yerinde - arasında zincir gerilerek Haliç kapatıldı. Donanma bunun gerisinde yer aldı.

Şehir müdafaa surlarına gelince; Yedikule Marmara Sahilinden Tekfur Sarayına kadar uzanan surlar V. Yüzyılın başında İmparator II. Thodisius tarafından yaptırılmıştır. Bu surlar önde geniş ve derin bir hendek ve bunun arkasında hendek müdafaa siperi, daha geride ufak burçlarla takviye edilmiş ikinci hat, daha geride Şehremini Ahetenius tarafından yaptırılmış olması dolayısıyla bu isimle anılan esas surdan mürekkep üç katlı bir müdafaa tesisi idi.

Tekfur Sarayından Halice kadar uzanan kısımdaki surlardan Tekfur Sarayı bölgesindekiler X. Yüzyılda ve daha Güneydekiler XII. Yüzyılda yapılmış gayet kuvvetli burçları olan tek katlı surlardır. Bunların gerisindeki IV. Yüzyılda yapılmış olan XIV. mıntika surları iyi bir vaziyette bulunuyor ve Tekfur Sarayından Ayvansaray güneyindeki Emir Buhari bölgesine kadar devam ediyordu. Ayvansaray bölgesinin alçak kısmındaki surlar zayıf görüldüğünden IX. Yüzyılda bu kısmın önünde Leon surları denilen ön surlar yapılmıştır.

Haliç ve Marmara Denizi kenarındaki surlar tek katlı idi.

Muharebe 6 Nisanda başladı. 11 Nisanda ağır topçu ateşi başladı. Topçu evvelâ Topkapı, Edirnekapi ve Blachernai (Ayvansaray) mıntakasına taksim edilmişti. Sonra topçu kuvveti Topkapı mıntikasına toplandı.

I. Devir 6 ile 17 Nisan :

Daha ilk günden itibaren ağır topçunun 600 kilo ağırlığındaki granit mermileri karşısında surların dayanamayacağı anlaşıldı. Bunun üzerine her iki taraf arasında bir yıkma ve onarma savaşı başladı. 17 Nisana kadar geçen devre zarfında donanma kızıl adalar diğer birlikler de civardaki birkaç küçük kaleyi zaptettiler.

II. Devir 18 Nisan ile 11 Mayıs :

18 Nisan taarruzu: Surlar üzerinde kâfi yıkma yapılmış olduğu zannedilerek 18 Nisan akşamı güneş battıktan sonra yapılan taarruz 2 saat sürdü. Bu taarruzda seyyar kuleler de kullanılmış, bunların en büyüğü Topkapının yanındaki burca kadar ileri sürülmüştü. Fakat Alman mühendisi Grant bunları Rum ateşi ile yakmış ve zırhlı elbiseli müdafiler de bu taarruzu durdurmaya muvaffak olmuşlardı. Fatih bunun üzerine donanmanın Halice kapayan zinciri kırma teşebbüsünün muvaffak olmadığını da nazarı dikkate alarak düşmanı, Haliç cephesinde de müdafaaya mecbur ederek kuvvet ayırtmak için donanmanın bir kısmını karadan Halice geçirtmeye karar verdi. Bunun için Tophaneden başlayarak Boğazkesen - Rus konsoloshanesinin - bulunduğu yer Perapalas yakınından geçerek Halice inen bir yol hazırlattı. Bunun üzerine dört köşe ağaçlar ve üzerlerine de kallaslar kondu, bunlar yağlandı. Dik yerlerden gemileri çekmek için Bocurgatlar, koşum hayvanları ve her gemi için bir beşik hazırlandı. Bu işi çabuk başarmak için donanma personelinden bir kısmı karaya çıkartıldı. Bunlar Zağanos paşa kuvvetleriyle iş birliği yaptılar.

20 Nisan sabahı içersi yiyecek ve cephane dolu 3 Ceneviz ve 1 Bizans kadırgasının gelmekte olduğu haberi alındı. Kadırgalardan üçü Papa tarafından gönderiliyor ve her birinde 400 kadar zırhlı asker ve para bulunuyordu. Bunlar yüksek güverteli ve deniz muharebesine yetiştirilmiş askerler tarafından idare ediliyordu. Donanma komutanı Baltaoğlu Süleyman bey deniz erlerinin bir kısmının karada çalışmakta olması dolayısıyla hareket edebilecek vaziyette olan gemilerle bunları karşıladı.

Türk donanması ufak ve kısmen güvertesiz gemilerden mürekkepti. personel deniz muharebesi için kâfi derecede yetiştirilememişti. Muharebenin ilk safhası Yeşilköy açıklarında oldu. Fatih Zeytinburnundan muharebeyi takip ediyordu. Üç saatlik bir çarpışmadan sonra donanmanın muvaffak olamadığını görünce mevkiin sığ olmasından faydalanarak atını denize sürdü ve donanma kumandanı Baltaoğluna düşmanı behemahal imha etmesini emretti. Bu sırada eser rüzgâr her iki donanmayı Yedikuleye doğru sürmüştü. Muharebenin ikinci safhası Yedikule ile Langa arasında cereyan etti. Düşman gemileri çıkan kuvvetli rüzgârdan faydalanarak Marmara sahilindeki limanlardan birisine girdiler ve geceden istifade ederek Halice girdiler.

Fatih donanma kumandanını azlederek yerine Hamza Beyi tayin etti ve 22-23 Nisan gecesi hazırlanan kara yolunda 72 küçük gemi ha-

lice nakledildi. Düşman donanmasının 28 Nisan gecesi bunları yakmak için yaptığı teşebbüs netice vermeyince müttefikler Halic surlarına da kuvvet ayırmaya ve burasını müdafaaya mecbur oldular. Kara surlarında bu devrede topçu bombardımanı devam etti.

6 Mayıs taarruzu: Surlar üzerinde kâfi derecede tahribat yapıldığı zannedildiği için 6 Mayısta gurutpan 4 saat sonra 30.000 kişilik bir kuvvetle Lygos - Bayrampaşa vadisinde - bir taarruz yapıldı. Diğer cephelerde bulunan kıtalar ve Haliçte bulunan donanma bu taarruzu desteklemediler. Müttefikler 3 saatlik bir mücadeleden sonra bu taarruzu durdurmaya muvaffak oldular.

6 Mayıs taarruzu müdafiler tarafından umumi taarruzun bir başlangıcı zannedildiğinden cephenin takviyesi için zincir gerisindeki 3 Venedik kadırgası personelinden 400 kişi alınarak Ayvansaray bölgesinin müdafaası bunlara verildi.

12 Mayıs Taarruzu :

Devamlı bombardıman neticesi ön surun kısmen yıkılması ve geri surlarda da tahribat yapıldıktan sonra da 12 Mayıs akşamı tekfur sarayı ile Edirnekapi arasındaki surlara yapılan taarruz iki tarafın ihtiyatlarını bu mıntıkaya getirmeleri ve nihayet müdafa komutanı Justinien'in maiyetindeki kuvvetlerle buraya gelmesi ve 1000 kişilik en son ihtiyatın da müdahalesi sayesinde müşkülâtla durduruldu. Diğer cephelerde Türk ordusu ciddi bir hareket yapmamış ve donanma bir hareket göstermemişti.

Bu taarruzun muvaffak olmaması üzerine Galata tepesinde bulunan topçu karşıya nakledilerek Ayvansaray kapısı ile Blechernea saray kapısı ile Blachernae saray kapısı arasındaki bölgeye nakledilerek bu mıntakadaki surlarda topçu ateşine tutulmaya başlandı. Bütün elde bulunan topçu kuvveti Topkapı bölgesine nakledilerek neticenin buradan alınmasına karar verildi.

III. Devre :

(13 Mayıs ile 27 Mayıs)

13 ile 15 Mayıs günleri bombardıman devam etti.

16 Mayıstan itibaren surların tek katlı olan Tekfur sarayının kuzeyinde bulunan kısmına karşı lâğam muharebesi başladı. Lâğamlar Tekfur Sarayı ile İğrikapi arasındaki surlara karşı yapılıyordu. Fakat müdafiler kazma, kürek seslerinden bunlardan haber aldılar ve müdafa komutanı yanında bulunan Alman mühendisi Grant bunların bertaraf edilmesine çalıştı ve mukabil lâğamlarla bunlar bertaraf edilmeye başlandı. 16 Mayısta atılan bir lâğamla bir burç kısmen yıkıldı. 18 Mayısta Türkler seyyar kuleleri surlara yaklaştı-

dılar ve surları yıkmaya çalıştılar. Seyyar kuleler Topkapı, Altınkapi ve Silivrikapi cephesinde kullanılmıştı. Bunlardan Topkapıda kullanılan bir seyyar kule sayesinde hendek dolduruldu, kule ileri sürüldü. Kule üzerinden atılan taşlarla surlar zedelenmeye başladı ve bu bölgede tehlike baş gösterdi. Kulerin bir gece içinde yapılması da Bizanslılar üzerinde bir baskın tesiri yapmıştı. Fakat gece iyi muhafaza altına alınmamış kule Rum ateşi sayesinde yakıldı. Şehir ahalisinin yardımı ile hendek boşaltıldı ve açılmış olan gedik kapatıldı. 21 - 22 - 23 Mayısta Türklerin açmış olduğu lâğamlar bertaraf edildi, fakat bir burcun yıkılmasına muvaffakiyet hasıl olmuştu. 24 ve 25 Mayısta surlara karşı yapılan bombardıman düşmana göz açtırmayacak bir şekilde devam etmişti.

Muhtemelen 26 Mayısta toplanan Türk Harp Meclisi umumi taarruzun 29 Mayısta yapılmasına karar verdi. Aynı akşamdan itibaren de - gecede muharebe ve top ateşinin devamının temini için - Rum donanması yakılmaya başlandı. Bu suretle surların tamiri için düşmana zaman bırakılmıyordu.

Zağanos Paşa Galata cihetinde ufak bir kuvvet bıraktıktan sonra asıl kuvvetleri ile geceleyin köprüden Halicin karşı yakasına geçerek kısmen kara surları nihayetinden kuzeye doğru Blechernea mıntıkasına ve kısmen de Ayvansaraydaki Haliç surlarına taarruz edecekti. Daha doğudaki bölgeye donanma azapları ve Şeyhlerin maiyeti taarruz edeceklerdi.

Bombardıman dolayısıyla Silivrikapısı ile Mevlevihane kapısı arasında, Topkapının kuzeyinde, Tekfur Sarayının güneyindeki surlar üzerinde üç gedik açılmış, bunlardan Topkapı kuzeyindeki gedik 200 adım genişliğinde idi. Bu gediği düşman ağaç kazıklar üzerine bağlanan büyük kalaslardan yapılmış bir şarmpol siperi ile kapamış ve bunun gerisinde bir hendek kazmıştı. 27 - 28 Mayıs günleri hazırlıkla geçti. Topçu fasılasızca surları bombardıman etti. Ordu surlara taarruz için lazım gelen merdivenleri ve hendeklere doldurmak için bütün malzemeyi hazırladı. Mum Donanması bütün gece devam ederek siperlerin tamiri önlendi.

Fatih 28 Mayıs gününü bütün cepheyi gezerek ordusunu teftiş etti ve komutanlara lâzım gelen talimatı verdi. 28 - 29 Mayıs gecesi Mum Donanması takriben gece yarısına kadar devam etti, ondan sonra bütün Türk ordu karargâhında derin bir sükût başladı.

Müdafiler gerek hazırlıktan gerekse Türk ordusunda mevcut hristiyan askerlerin verdikleri haberlerden taarruz gününü haber almışlardı. Bunun için gece yarısı Ayasofya Kilisesinde bir ayın ya-

pıldı ve bundan sonra herkes birliğe ve şehri kahramanca müdafaa etmek için çalışmaya davet edildi. Bundan sonra imparator mabeyincisi ile beraber ata binerek surları teftişe çıktı. Tekfur Sarayının kuzeyindeki köşe burcuna geldikleri zaman birden bire Türk taarruzu başladı. Saat takriben sabahın bir buçuğu idi.

Türk taarruzu bütün cephelede yapılacaktı. Fakat asıl hücum merkez cephesinde Topkapı kuzeyindeki büyük gedige karşı yapı-lyordu.

Bu bölgedeki hücum kolları 1000 er kişilik olarak teşkil edil-mişti. İlk hücum hafif silahlarla tehziz edilmiş Rumeli Birlikleri ta-rafından yapıldı.

Hücumdan evvel Arbaletçiler (Tatar oku), okçular ve sapancılar surlara yaklaşıp surların üzerlerinde bulunanlara ok ve taş yağ-dırmaya başladılar. Rumeli birlikleri hendeği aşarak surlara yak-laştılar ve merdiven dayıyarak surlara çıkmaya ve buradaki erlerle mücadeleyle başladılar. Mancınıklar da ön sur ve bunun gerisindeki sahayı dövüyorlardı. Erlerin bir kısmı da ellerindeki uzun kanca-larla müdafilerin yıkılan mazgalları yerine koydukları toprak dolu fıçılar be benzerlerini aşağıya atmaya çalışıyorlardı. Müdafiler ise bunların üzerlerine ok, taş, kaynatılmış yağ ve Rum ateşi atarak surlara çıkmalarını önlemeye çalışıyorlardı. Muharebe bu şekilde bir saatten fazla devam etti. Toplar ve mancınıklar mütemadiyen sur-ları ve sur gerisindeki ihtiyatları dövüyordu. Kösler, davullar v.s. musiki aletleri mütemadiyen çalarak askerin muharebe şevkini arttı-ıyordu.

Fatih Rumeli Birliklerinin yorulmuş olduklarını ve düşmanın da kâfi derecede zedelenmiş olduğunu görünce bunları geri çekerek yer-lerine kısmen zırhlı Anadolu Birliklerini sevketti. Bunlar Arslanlar gibi ileri atılarak hendeği geçtiler ve surlara merdiven dayayarak ve kalkanlarını başlarının üzerine tutmak sureti ile kaplumbağa teş-kil ederek surlara taarruza başladılar. Bunlardan bir kısmı da düş-manın şarampol siperine hücum etti ve baltalarla bunları yıkmaya bşladı. Bu suretle surların önünde bir ölüm ve dirim savaşı başla-mış oldu. Şarampol siperlerine hücum eden 300 kadar er toz duman arasında bu siperden içeri girmeye muvaffak olduysa da arkadaş-ları bunu farkedemediler. Bunlar cepheden ve yandan yapılan karşı hücumda dışarı atıldılar.

Anadolu erleri bu suretle düşmanı tamamiye ezdikten ve hırpa-ladıktan ve zaferi hazırladıktan sonra Fatih bunları geri çekti ve yerine kapı kulu birliklerini bizzat hücumu sevketti. Yeniçeriler si-

peri geçerek surlara yaklaştılar ve tırmanmaya başladılar. Bu hü-cum düşmanı sarsmıştı. Fakat artık asıl hücum yeri belli olduğun-dan ihtiyatlarını buraya getirdiler ve bu hücumu da başlangıçta dur-durmaya muvaffak oldular.

Fakat tam bu esnada müdafaa komutanı Jüstiniyani ağır bir su-rette yaralandı ve maiyeti tarafından gemisine nakledildi, anlaşıldı-ğın göre bir kısım maiyeti de fırsattan faydalanarak gemilerine gittiler. İmparator komutayı eline aldı. Fakat Jüstiniyani'nin yaralan-ması düşmanda bir tereddüt ve bir duraklama hasıl etti. Bunu farke-den Fatih zaferin temin edilmiş olduğunu söyleyerek birliklerini hü-cuma sevketti. Bir hücum kollunun başında bulunan gayet iri vücut-lu bir Yeniçeri, Bizans kaynaklarına nazaran Ulubatlı Hasan arka-daşları ile beraber sur'a tırmanmaya muvaffak oldu ve kalkanını si-per yaparak arkadaşlarının yukarı çıkmasını temin etti. Hasan bir taş isabetile şehit oldu ve arkadaşlarının bir kısmı da şehadet mertebesine eriştilerse de kalanlar tutunmaya ve diğer arkadaşlarının surlar üzerine çıkmasını temin ettiler. Bu suretle bu muntıkada sur-lar Türk birliklerinin eline geçmişti.

Şarampol siperlerine hücum eden Yeniçeriler buraya girmeye ve burada bulunan müdafileri kendilerinin açtığı hendeğe atmaya muvaffak oldular. Bunun üzerine bu bölgede bulunan müdafilerden bir kısmının Topkapıya, bir kısmının da Penton kapısına (Sulukule kapısına) doğru kaçarak canlarını kurtarmaya çalıştıkları görüldü. Penton kapısına doğru kaçanlar arasında İmparator Constantin de vardı. Kendisi İmparatorlara mahsus erguvani mantosunu bırakmış zırhlı elbiseler giymiş olduğundan kendisini diğerlerinden farketmek müşküldü. Topçunun ve muharebenin hasıl ettiği toz duman arasın-da ayaklarındaki erguvani renkteki çizmeyi kimse farkedecek du-dumda değildi. Erleri arasında kaçarken omuzundan bir mızrak dar-besiyle yaralanarak yere düştü, muhtemelen orada çığnenerek öldü. Ve sonra da orada ölenler arasında anonim bir şahıs olarak gömüldü.

Yeniçeriler gedikten şehre girerek surların arkasından hareketle evvela Topkapıyı sonra diğer kapıları açarak o zamana kadar şehre girmemiş olan Rumeli ve Anadolu birliklerinin şehre girmesini te-min ettiler. Fatih ilk zaptedilen ve üzerine Türk Bayrağı dikilmiş olan burçlardan birisinin üzerinde askerlerinin ilerleyişini takip edi-yordu. Dursun Bey'e nazaran şehre girmek şerefi hususu ile kapı kulu halkına faiz olmuştu. Bunlar düşman askerini kıra kıra sokak-lara döktüler. Henüz Rumeli ve Anadolu ve gemi halkı ehli taraf-

ları muharebe ve müdafaada sabit durmuşlardı. Bu esnada Güneş doğmak üzereydi.

Düşman ordusundan Bizanslılar şehrin zaptedildiğini görünce mevkillerini bırakarak evlerine çekildiler, ecnebler ise gemilerle kaçtılar. Kara cephesinden şehre girenler Haliç surlarına arkadan taarruz edinceye kadar buradaki müdafaaya devam etti. Donanmaya gelince bunlar burçlar üzerine çekilen Türk bayraklarını görünce şehrin zaptedildiğini anladılar ve Bahçekapı bölgesine yanaşarak buradan şehre girdiler ve düşman donanması ile meşgul olmadılar. Onlar da bu sayede 29 - 30 Mayıs günleri alabildikleri kadar kendi tabaa-larını ve Rumları alarak Çanakkale Boğazından geçerek memleket-lerine döndüler. Sabahleyin saat 8.00 de şehirdeki bütün müdafaaya durmuştu.

Şehre ilk giren Yeniçeriler, mukavemet olmadığını görünce şehrin içine yürüdüler ve nihayet Ayasofya'ya geldiler. Dukas'a nazaran: Ayasofya'nın kapıları kapanmıştı, buraya iltica edenler eskiden kalma itikata inanarak içeri giren ordunun bir melek yardımı ile dışarı atılmasını bekliyorlardı. Yeniçeriler kapatılmış olan kapıları kırdılar ve içeri girdiler, hiçbir mukavemete rastgelmediler. Erler içerde bulunanları esir ettiler. Ayasofya'nın içinde hiçbir çarpışma olmadı.

Fatih Sultan Mehmet başlangıçta şehre üç gün sonra girmeye karar vermişti. Fakat şehirde hiç bir mukavemet olmadığını görünce aynı gün öğleden sonra girmeye karar verdi.

Fatih yanında Vezirleri, Emirleri, Ulâması ve etrafında hassa kuvvetleri olduğu halde büyük bir alayla şehre girdi. Ve Ayasofya'ya giderek mabedin önünden atından indi ve binayı gezerek bir fetih hakkı olarak câmiye çevrilmesini emretti ve ilk Cuma namazı burada kılındı.

Galata Cenevizlileri şehrin anahtarlarını Fatih'e takdim ettiler. Surların bir kısmı yıkılmak surtiyle kendilerine orada serbestçe ticaret yapmak müsaadesi verildi. Şehirden 50.000 kişi esir alınmış, 10.000 kişi yaşlı ve işe yaramaz oldukları için bırakılmıştı. Rivayete nazaran muhasara esnasında muharebelerde 5.000 kişi ölmüştü. Şehirde bulunan ermenilerle musevilere dokunulmadı.

İki üç gün sonra son Bizans kalesi olan Silivri de teslim oldu. Bu suretle Bizans İmparatorluğu nihayet bulmuş ve yerine Osmanlı İmparatorluğu kurulmuş oldu.

İstanbul'un fethi Dünya tarihinde yeni bir çağın başlangıcını teşkil etti. XIII. Yüzyılın başlangıcından beri günden güne harap

olan bu şehir üç kıta üzerinde hükmeden bir imparatorluğun Baş kent'i oldu. Bu hükûmetin Asya ve Avrupa Kıtaları arasında muvasalasını tehlikeye koyan bir engel de ortadan kaldırılmıştı. Fatih ve ordusu II. Hicri yüzyıla ait olduğu anlaşılan İstanbul'u fethedecek olan komutan ve ordu için söylenen fahir verici sözlere lâyık olduklarını ispat ettiler.

FÂTİH VE AYASOFYA

Prof. Dr. M. C. Şehabeddin Tekindağ

İstanbul'un fethi günü doğru Ayasofya'ya gidip bu eski kiliseye karşı hürmetkâr bir şekilde hareket eden Fâtih hakkında çağdaş müelliflerin verdikleri haberler muhtelifdir. Umumiyetle, muhasara müelliflerinin hurâfe ile karışık rivâyetlerini hristiyanlık taassubu ile bir hakikat gibi benimseyen muahhar müellifler, ezcümle Fransa Akademisi azâsından müteveffâ Gustav Schlumberger, "İstanbul'un muhasarası ve zaptı" adlı eserinde¹, mağlûplar hakkında hudutsuz müsamaha gösteren Türklere dolayısı ile Fâtih'e bâzı müfrit hareketler isnad etmektedir. Hemen belirtelim ki çağdaş rum ve lâtîn kaynaklarına, ne yazık ki türk kaynağı olarak muahhar müelliflerden Hoca Sa'deddin'in *Tâcü't-Tevârih*'ine² istinaden muhasaranın mukemmel bir kronolojisini meydana getiren müellif, bu hususda bir takım zuhullerde bulunmuş ve imparatorun müşavir-i hassı Phrantzès³, Midillili Dukas⁴, Laonikos Chalkokondiles⁵ ve Kritoblos⁶ gibi

1) Bakınız: *La Siège, la prise et le sac de Constantinople par les Turcs en 1453*, Paris, 1915. Türk terc. M. Nahid, İstanbul, 1331.

2) Müellif, Hoca Sa'deddin (1536-1599) in 1279-1280 de basılan, *Tâcü't-Tevârih*'ini daha önce yapılmış fransızca tercümelerinden ta'kip etmiş görünüyor: Saad-ed-Din, *Relation de la prise de Constantinople par Mahomed II.*, trad. du turc par Garcin de Tassy, Paris, 1826 ve Michaut, *Biblioth. des Croisades*, III, 1853.

3) Muhasara devamınca şehirde bulunan Georgios Phrantzès, bizzat vekayi içinde yaşamıştır, bk. *Chronicon*, ngr. I. Bekker, Bonnae, 1838, s. 325 v.d.

4) Bakınız: *Historia Byzantina*, ngr. I. Bekker, Bonnae, 1834, s. 270 v.d. Türkçe terc. VL. Mirmiroğlu, İstanbul, 1956, s. 183.

5) Şâhid olmıyanların başında Laonikos Chalkokondiles geliyor, bk. ngr. Darko, *Laonici Chalcocondylae historiarum demonstrationes*, Budapestini, 1922-27, II, 131 v.d. Fransızca terc. V. Burbonnois, Paris, 1620, s. 217 v.d.

6) Şâhid olmıyanlardan biri de Kritoblos'tur. ngr. C. Müller, Critobule d'Imbros, *Bios et Moameth* (Frag. Hist. graec., V. Paris, 1870). Aynı nrs. Dethier, *Mon. Hist. Hung.*, XXI, Türk. terc. Karolidi, *Tarih-i Sultan Muhammed Hân-ı sâni*, TOEM 1331, s. 23 v.d.

çağdaş rum ve Nicolo Barbaro⁷, Zorzo Dolfi⁸, Jacopo Tedaldi⁹ gibi lâtîn müelliflerin, imparatorun ölümünde olduğu gibi, Ayasofya'da cereyan eden hâdiselere de şâhid olmadıklarını nazar-ı dikkate almamıştır. Bu sahada otorite olarak tanınan Schlumberger'nin, türkler aleyhindeki şahsî düşüncelerini de ihtivâ eden eserinde muhasara müelliflerinin hilâf-ı hakikat haberlerini benimsemesine rağmen, hâdiseye şâhid Polonyalı yeniçerinin sonradan diğer bir kaynak tarafından da te'yid olunan ifâdesini¹⁰ meskût geçmesi şâyân-ı dikkat ve tessüftür. Esasen, muhasara hakkında bilgi veren çağdaş lâtîn ve rum kaynaklarını Osmanlı kaynaklarında mevcut mâlûmatla karşılaştırıp her iki tarafın bu hususdaki kayıtlarına aynı zamanda önem vermek icâp eder¹¹. Bu bakımdan, biz, Fâtih'in Ayasofya hakkındaki fikir ve düşüncelerini her iki tarafın ifâdelerine, bilhâssa hâdisenin şâhidi Polonyalı yeniçerinin 1498 de kaleme almış olduğu hatıratına müsteniden izâh etmeğe çalışacağız.

1453 senesi Mayısının 29 uncu salı günü sabahından itibaren İstanbul'u işgale başlayan Türkler, vekayi'e muâsır müelliflerden Phrantzès'e göre saat 2,5 da, Dukas'a göre ise 8 de bütün şehre hâkim olmuşlardır. Olayların muâsırı Polonyalı yeniçerinin ifâdesine göre, şehrin mukavemetinin kırılmış ve şehirlielerin itâati te'min edilmiş olmasına rağmen, her hangi bir suikasta mâruz kalmak endişesiyle Sancak beyleri ile maiyetindeki askerleri daha evvel şehre sokan Fâtih, bütün sokakları tutturmuş ve Bizans imparatorluğunun tevârüs ettiği servete hukuken sahip olarak, merâsimle¹², Topkapısı (= Porta Ste. Romano) ndan şehre girmiştir. Polonyalı yeniçerinin ifâdesiyle bağdaşan bir kaynakda At-meydanı (= Hipodrom) ndan

7) Bk. *Giornale dell'assedio di Constantinopoli 1453*, ngr. E. Cornet; terc. Ş. T. Diler, İstanbul, 1953.

8) Bk. *Assedio e presa die Constantinopoli nell'anno 1453*, ngr. G. M. Thomas, terc. Sanim Sinanoğlu - Suat Sinanoğlu, *Fâtih ve İstanbul*, I, 1953, s. 19-62.

9) *La prise de Constantinople par l'empereur turc*. ngr. Dethier, *Mon. Hist. Hung.* XXII, 891 - 904.

10) Bk. *Mémoires d'un Janissair Polonois, témoin oculaire et actif du siège et de la prise de C.P.*, éd. et trad. Th. d'Oksza, ngr. Dethier, *Mon. Hung. Hist.* XXII, s. 1116. Ayr. bk. not. 14.

11) Bu hususda yapılan bir karşılaştırma: M. C. Şehabeddin Tekindağ, *İbn Kemâl'e göre Fâtih'in İstanbul'u muhasara ve zaptı*, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, I, 1955, s. 1-26.

12) Fâtih'in İstanbul'a girişi merâsimi hak. bk. Dukas, s. 183; Câfer Çelebi, *Mahrâse-i İstanbul Fetih-nâmesi*, TOEM, 1331, s. 22; Dursun Bey, *Târîh-i Ebu'l-Feth*, TOEM, 1330, s. 56; İbn Kemâl, *Tevârîh-i âl-i Osmân*, Ankara, 1954, s. 72.

geçerek ¹³ doğu imparatorluğunun embleme'i Ayasofya'ya vasıl olan Fâtih'in Türk ve rum ölümlerinin toplatılıp yakılmasını emrettiği kayıtlıdır ¹⁴.

Polonyalı yeniçerinin belirttiğine göre, Patrik (?) ¹⁵, ruhbân ve ahâlinin birikmiş bulunduğu bu kilisenin önünde atından inen Fâtih. ibâdet için başını örttükten sonra mukaddes mahalde durmuş ve başda patrik (?) olmak üzere yerlere kapanarak ağlayan halka eli ile susmalarını işâret etmiştir. Bundan sonra Fâtih'in patriğe: **"Ayağa kalk! Ben Sultan Mehmed, sana, arkadaşlarına ve bütün toplananlara söylüyorum ki, bugünden itibaren artık hayatınız ve hürriyetiniz için benim gazabımdan korkmayınız!"** şeklinde bir hitâbede bulunduğunu ifade eden müellif, genç hükümdarın başda paşalar ve sancak beyleri olmak üzere askerlerine halka hiç bir fenalık yapmalarını emir, halkın ise selâmetle evlerine gitmelerini arzu ettiğini kaydeder ¹⁶.

1204 de vuku bulan korkunç lâtîn yağmasının acı hatıralarını taşıyan bu kiliseye karşı ¹⁷ hürmetkâr davranan Fâtih'in buraya zarar vermek isteyen bir askeri bizzat menetmesi hakkında Osmanlı kaynaklarında mevcut haberler, muâsır üç Bizans vekayinâmesinde

13) Fâtih'in sîlvârî olarak At-Meydanı'ndan geçip şesperini Yılanlı Sutuna fırlatması Nakkaş ve musavvir Osman tarafından tasvir edilmiştir. Bk. *Hüner-nâme*, Hazine Ktp. nr. 1523, I, 162. Hipodromdaki başların Fâtih tarafından kırılması rivâyeti muhtemelen bu metne isnat etmektedir. Ancak, bu başların daha iki asır sağlam kaldığı bilindiğine göre (Bk. R. Janin, *Constantinople Byzantine*, Paris, 1950 s. 186. Ayr. bk. S. Casson, *Preliminary Report upon the Excavations Carried out in the Hippodrome*, London, 1928, levha 5-6) rivâyetin asılsızlığı anlaşılmıştır.

14) Bakınız: N. Jorga, *une source négligée de la prise de Constantinople*, Acad. Roumain, *Bull. de la Section hist.* XIII, Bucureşti, 1927, s. 59-68, 106-128. Türkçe terc. F. Işık-Özâ-Adnan S. Erzi, *Belleten*, 49, 1949, s. 145. Krş. *Mémoires*, s. 1116.

15) Anastasios II. nin istifâsından beri patriklik makamının boş olduğu malûm olmakla (bk. Martinus Crusius, *Turcograeciae*, Basilae, 1578, s. 107), başka bir din adamı bahis konusudur.

16) *Mémoires*, s. 1116.

17) Bütün kiliseler gibi Ayasofya'nın da mâruz kaldığı bu korkunç yağma hak. bak. muâsır bir kaynak: Villehardouin, *la Conquête de Constantinople*, nşr. N. de Wailly, s. 72; Hopf, *Chroniques gréco-romanes inédites*, s. 97. İşin garibi, üç gün süren İstanbul yağmasına, askerlerin yanında, lâtîn keşişlerle râhipler de iştirâk etmişlerdir. İşte bu yüzden ki hâdiselerin şahidi Nicetas Choniates, Kudüs'ü alan müslümanların, kendilerini İsâ'nın askeri sayan bu lâtînlerden daha merhametli olduklarını iddia ediyordu. Tafsîlât için bk. A. A. Vasiliev, *Histoire de l'empire Byzantin*, rusc. terc. p. Brodin, Paris, 1932, II, 111. Öte yandan F. Ouspenski'de fetih günü şehirden yağmalarda bulunan türklerin lâtînlerden daha insanî bir şekilde hareket ettiklerini itirâfından çekinmemiştir. A. A. Vasiliev, II, 346.

bulunan mâlumatla karşılaştırılırsa, doğrudur. Fâtih, şehrin bütün binâları gibi Ayasofya'nın da kendisine âid olduğunu ilân ettirip, müezzînlerinden birini mihraba çıkarmış ve ezân-ı muhammedî, ilk defâ, bu eski kisilede okunarak mü'minleri namaza dâvet etmiştir ¹⁸.

Öyle anlaşıyor ki, Fâtih'in emri ile mermerden kibleye alelacele minber ve mahfil yapılarak cuma gününe yetiştirilmesine çalışıldığı bir sırada ¹⁹, Ayasofya dahilinde bâzı tâdilât yapılmıştır. Nitekim, evvelce mevcut resimler ile altın mozayikler, üstleri ince bir badana ile örtülmek suretiyle kapatıldığı gibi ²⁰, papazlar ile halkı ayıran parmaklıklı bölme de kaldırılmış ve 1204 lâtîn istilâsından masun kalabilmiş bir kısım mukaddes eşya da dışarı çıkarılmıştır ²¹. 1544'de P. Gyllius ²² ile Jérôme Maurand ²³ nın, 1547 de bizzat kubbe-ye çıkan Chesneau'nın ²⁴ Ayasofya'nın altın mozayikleri hakkında verdikleri bilgileri nazar-ı dikkate alacak olursak, mozayiklerin badana ve çirkin çiçeklerle örtülmesi 19. asırdadır. Osmanlı müelliflerinin rum kaynakları ile de te'yid olunan ifâdelerine göre, bu hazırlık sırasında şehri eserleriyle birlikte tedkik eden Fâtih, ertesi gün yeniden ziyâret ettiği Ayasofya'nın kubbesine çıkmıştır ²⁵.

1 Haziran cuma günü, Türk ve İslâm tarihinin en müstesna günlerinden biri olmuştur. Zirâ, o gün, Fâtih, cemâatle birlikde namaz kılmış, sonradan ilk tefsir dersini mihrabın yanındaki serin pencere

18) Bk. Câfer Çelebi, *ayn. esr.*, s. 23.

19) Bk. Ali, *Kühû'l-Ahbâr*, Üniversite Ktp. T. Y. nr. 5959, Var. 72 a.

20) Bk. Ahmed Muhtar, *Peth-i Celî-i Kostantiniyye*, İstanbul, 1320, s. 247. Bu husus, XVII. asrın ikinci yarısında İstanbul'a gelip Ayasofya'yı ziyâret eden Grelot tarafından da te'yid edilmiştir. Bk. *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople*, Paris, 1680, 103 v.d.

21) Mukaddes eşyalardan bir kısmı Bayezid - Cem mücadelesi sırasında Batıya gönderilmiştir. Bu arada dışarı çıkarılan lâtînler aid bâzı kemik bakiyeleri hak. Bk. H. Kretschmayr, *Geschichte von Venedig*, Gotha, 1905, I, 321, 472.

22) Bk. Petri Gyllii, *De Topographia Constantinopoleos*, Lyon, 1561, s. 64 v.d., 87 v.d. İngilizce terc. *The Antiquities of Constantinople*, John Ball, London, 1729, Clap. III, 82 v.d.

23) Bk. *Itinéraire*, nşr. L. Dorez, Paris, 1901, s. 17 v.d., 241 v.d., 247. Ayasofya'nın manzarası, Pl. XV, fig. 2.

24) Bk. *Le Voyage de Monsieur d'Aramon*, Paris, 1887, s. 28. Bu hususta bk. *Constantiniade ou description de Constantinople ancienne et moderne*, İstanbul, 1861, s. 84 v.d., Paspati, *Ta Byzantina anaktora*, Atina, 1885, s. 66 v.d. 318; Possati, *Aya Sofia*, Londres, 1851. Mozayikler hakkında umûmiyetle bk. I. D. Stefanescu - P. Dölger, *Byzantion*, IX (1934). X (1935); A. Grabar, *La peinture Byzantine*, nşr. Skira, Genève, 1952; Th. Whitmore, *The mosaics of the St. Sophia at Istanbul*, Paris-Oxford, 1933-1936; A.M. Schneider, *Byzans*, Berlin, 1936, s. 32 v.d.

25) Bakınız: Fr. Babinger, *Mahomet II le Conquérant et son temps*, Paris, 1954, s. 123.

önünde veren hocası Ak-Şemseddin, ilk defâ, minbere çıkarak, önce doğunun ilk metropolidlik kilisesi şimdi de Türk ve İslâm dünyasının en büyük câmisi olan Ayasofya'da Türk hâkanını nâmına hutbe okumuştur ²⁶. Namazı müteâkip patriklik makamile meşgul olan Fâtih, Anastasios II. un istifâsından beri boş kalan bu makamı metrûk ve sahipsiz bırakmak elinde olduğu halde, galiplerin mağlûplarla bir arada yaşamalarını te'min maksadiyle, yeni bir patrik seçilmesini emretmiş idi. Bu emir üzerine toplanan kilise başları, ruhbân ve şehirde yeniden toplanan halk ²⁷ lâik sınıfına mensup Osmanlı tarafından Georgios Skolarios'ı Gennadios namı ile patrik intihap ettiler ²⁸. Çağdaş müellifler tarafından açıklandığı üzere, seçimi müteâkip Gennadios'u yemeğe dâvet eden Fâtih, ona ruhânî hâkimiyeti temsil eden patriklik âsası ile tâcını verdiği gibi yeni patriklik makamı olarakta Havâriyyûn Kilisesi (= Saints-Apôtres, sonradan: Fâtih câmii) ni tahsis etmiştir ²⁹.

Fâtih'in, vakfiyelerde **el-Câmi'ü'l-Kebîr'ü'l-Atik** (= eski büyük Câmî) olarak zikrolunan Ayasofya'nın ³⁰ bakımına büyük bir önem verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Edirne kadısı Mehmed b. Aliyyi'l-Fenâri tarafından 926 (=1519) da eski defterlere müsteniden tanzim edilen **"Ayasofya vakıfları tahrir defteri"** nde munderiç pek çok erâzi, mahalle, dükkân ve âkarın bu sırada Ayasofya'ya vakf ve

26) Bk. Aşık Paşa-Zâde, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, nşr. F. Giese, Leipzig, 1929, s. 132; Neşrî, *Cihannümâ*, nşr. Fr. Taeschner, Leipzig, 1951, s. 181; Derviş Şems, *Kitâb-ı Târîh-i Ayasofya*, F. Y. Ayasofya Ktp, nr. 3025, var. 33 b; Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 72 a.

27) Esasen, Osmanlılar, karşı duranlar ve ellerinde kanlı silâh bulunanlar hariç, şehirde halka karşı merhametli davranmışlardır. bk. N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, Gotha, 1913, II, 32.

28) Bk. Dr. Aurel Decei, *Gennadios Skolarios'un Tükadnâmesi, Fâtih ve İstanbul*, 1953, s. 100. Phranzzés, Fâtih'in bu makamı ihyâ etmekle, nüfusa muhtaç olan İstanbul'a rumları celb etmek gayesini güttüğünü ileri sürer. Bk. *Chronicon*, s. 304. Krg. M. Crusius, *Turcograeciae*, s. 107. Halbuki, Fâtih, S. Runciman'ın da belirttiği gibi, bütün ortodoksları patriklik idâresinde birleştirmekle, bunları Venedik ve Cenevizlilerin tahakküm ve istismarından kurtarmış, iktisadî bakımdan yükselmelerini te'min etmiştir. Bk. *The Fall of Constantinople*, London, 1955, s. 8.

29) Bk. R. Janin, *La Géographie ecclésiastique de l'empire Byzantine*, Paris 1953, s. 50. Krg. K. N. Sathas, *Mesaionike Bibliothéke*, Paris, 1872-1894, VII, 572. Bununla beraber patriklik makamı 1455 de, *Pammakaristos* (= *Fethiye Câmii*) manastırına, 1586 veya 1591 de ise, bugünkü yerine yâni *Azis Georgios manastırına* nakl edilmiştir. Bk. M. Crusius, s. 108; *Constantiniade*, s. 97.

30) Meselâ bk. *Zwei Stiftungsurkunden des Sultans Mehmed II. Fâtih*, nşr. T. Öz, İstanbul, 1935, s. II v.d.

(III. Ayasofya'nın 1493 yılına ait en eski Alman tasviri.)

tahsis edildiğine dâir elimizde sağlam deliller vardır³¹. Öte yandan Fâtih, Ayasofya'nın menşei hakkında sayısız efsânelerin toplanarak yazılmasını da emretmiş idi³². Bu emir üzerine, Derviş Şems³³ ile İbn Müneccim³⁴, rumcadan tercümelerde bulundukları gibi daha Fâtih devrinde câmi'in vakıflarını tesbit etmekle vazifeli olduğu yukarıda ismi geçen **tahrir defteri**'nde kayıtlı Ahmed b. Ahmed el-Münşiyü'l-Cilânî'de 1489/90 da rumca numenelerine göre, Ayasofya'nın farsca bir tarihini yazmış³⁵, Şemseddin-i Karamânî gibi müellifler de³⁶, Ayasofya'nın önemi ve mimârî durumunu belirten eserler kaleme almışlardır.

Fâtih'in, aynı isim altında büyük bir hürmetle muhafaza ettiği Ayasofya câmii, aynı hürmetin nişânesi olarak, 1934'de Atatürk'ün emriyle müze haline getirilmiş ve bütün ziyâretçilere açılmıştır.

31) Belediye Ktp. M. Cevdet Yazm. nr. 0, 64. Kış. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *İstanbul, İslâm Ansiklopedisi* 53, 1959, s. 1205.

32) Ayasofya'nın efsânevi tarihi hak. bk. H. Russack, *Byzans und Stambul, Sagen und Legenden vom Goldenen Horn*, Berlin, 1941, s. 15, 60; M. Speranski, *Festschrift für V. Zlatarski*, Sofia, 1925; Felix Tauer, *Notice sur les versions persanes de la Légende de l'édification d'Aya Sofya*, Fuad Köprülü Armağanı, 1953, s. 487 v.d.

33) "befermân-ı Hân-ı Mehemmed Gâzî in hikâyet ez zebân-ı rûmî belisân-ı deri der dest-i derviş Şems-i fakir eslahallahu şanehu tahrîr yaft..." Bk. *Kitâb-ı Târîh-i Ayasofya*, F. Y. Ayasofya Ktp. nr. 3025, Var. 33 b.

34) *Târîh-i Ayasofya Tercemesi*, T. Y. Üniversite Ktp. nr. 2545 (yazılışı: 884/1479).

35) Bk. *Kitâb-ı Zikr-i Kal'a-i Kostantiniyye ve Bind-ı Ayasofya fî'l-Târîh*, F. Y. Ayasofya Ktp. nr. 3024, Var. 73 a.

36) *Târîh-i Câmi'-i Ayasofya*, Üniversite Ktp. nr. 259. Ayasofyanın tasviri: Meâlî, *Hünkâr-nâme*, F. Y. Hazine Ktp. nr. 1417, Var. 8 a v.d. (mânzum). Bk. Resim III

İSTANBUL FETHİNİN İKTİSADİ VE SİYASİ TESİRLERİ

Doç. Dr. Lütü Güçer

1 — Doğu Akdenizde frenkler :

Türklerin 11 inci asrın sonlarında islâm âlemi ile Bizans arasında hudut vazifesini görmekte olan Doğu Anadolunun yüksek yaylaları ile Fırat nehri üzerinden Anadoluya sokulmağa başladığı bir sırada Akdeniz Avrupa ile Asya arasında tekrar normal bir ticaret yolu halini almaya başlamıştı.

Hususiyle Akdenizin öbür yakasında batı Avrupaya doğru sokulmuş bulunan Adriyatik denizinin ucunda Bizansın himayesinde bulunan Venedik istiklâlini kazanmış ve İtalya yarımadasından Bizansın Balkan ülkelerine yönelen bir Norman tehlikesi karşısında iki devlet arasında bir ittifak imzalanmış, Venedik şehri bu arada Bizans imparatorluğunda gayet geniş ticarî imtiyazlar kazanmıştı (1086).

Suriye sahillerinde Lâzkiyeden Adriyatik denizinde Draç limanına kadar Akdeniz, Ege denizi, Marmara, İonien denizi, Adriyatik denizi sahilleri üzerinde bulunan limanları ve Karadeniz havzası haric bütün Bizans şehirlerini içine alan bu kapitülasyon ile Venedik daha sonra rakip İtalyan şehirlerinin kendisine karşı yapacakları mücadelelere rağmen şark ticaretinde uzun süreli bir hakimiyet tesis etmişti.

Selçuklu Türklerinin Anadoluya yerleştiği sırada vukua gelen ve dünya iktisat tarihi ve siyasi tarihi bakımından önemli diğer bir hadise de Haçlı seferleridir.

Gerçekten Hazreti İsanın mezarını müslümanların elinden kurtarmak gibi dinî bir gaye ile yapılan haçlı seferleri batı Avrupalıların zorlu bir fütuhât ve kolonizasyonu şeklinde tecelli etmiştir.

Bu seferlere iştirak eden serseri, dilenci, köylü, rahip, tüccar, şö-

valye ve krallar hülâsa her sınıftan batı Avrupalıların kendilerine göre maddî endişeleri vardı.

Nitekim birinci haçlı seferinin başarıya ulaşması üzerine müslümanlardan koparılan arazide şövalyeler krallıklar, kontluklar kuruyor; tüccarlar işlerini geliştiren şartları ihtiva eden imtiyazlar koparıyor; rahipler islâmın sonsuz müsamahası içinde âsude bir hayat süren şark ortodoks cemaatlarının kiliselerini müsadere ediyor ve Romanın üstünlüğünü inkâr eden bu eski hristiyanlar arasında yeni vazifeler buluyor; nasipsiz halk kütleleri ise işçi, çiftçi, sanatkâr olarak bir işe sahip oluyor, hiç bir işe yerleşemiyenler de yağma ve ganimetten paylarını alarak memleketine dönüyordu.

Frenklerin "Haçlı mistiği" altında gizlenen ve ilk seferin sonunda bol bol is'af edilmiş bulunan bu dünyevi davranışları içinde iktisat tarihi ve siyasi tarih için önemli olan iki tanesine burada ayrıca işaret etmek lâzımdır.

1) Kara Avrupasından gelen şövalyeler kendi memleketlerinin feodal usullerine uyarak malikâneler, krallıklar kuruyorlardı. Böylece Suriyede Frenklerin müstakil siyasi aglomerasyonları teşekkül ediyordu.

2) İtalyan denizci şehirleri ise Avrupa sahillerinden doğuya hareket eden haçlı ordularını taşıyor, iase ve ikmâl işlerini sağlıyor, Suriye sahillerinde şehirlerin muhasarasında denizden haçlılara yardım ediyorlardı. Bu denizciler, nakliyattan elde ettikleri kârdan başka ganimetlerden pay alıyor ve haçlılar tarafından zaptedilen şehirlerde kendilerine imtiyazlı bir bölge ile geniş ticarî imtiyazlar koparıyorlardı.

İlk haçlı seferleri esnasında Venedik ve onu takiben Genova, Piza, Amalfi, gibi denizci şehirlerin Bizans, Küçük Ermenistan krallığı, Suriye ve Kıbrısta kurulan frenk devletleri ve hattâ Suriye ve Mısır'daki müslüman devletlerinden elde ettikleri imtiyazlarla şark ticareti İtalyanların inhisarına geçmişti. İskenderiyeden İstanbula ve oradan İtalya sahillerine kadar yol üzerindeki bütün iskeleler İtalyan gmlerinin ziyaretine ve italyanların ticaretine açılmıştı.

Bu sahada İtalyanlara kapalı olan yegâne bölge Karadenizdi. Bizans imparatorları, bütün iktisadî kaynakları ile İstanbulun ihtiyacına tahsis edilmiş olan bu bölgeyi 12 nci asrın ortalarına doğru İtalyan tüccarlarına açmışlardır.

Bizansın sıkı kontrolü altında yapılan Karadeniz ticaretinde İtalyanlar, bizzat bu bölgenin temin ettiği hububat, deri, kereste, tuzlu balık, yağ, bal gibi mahsuller yanında daha kuzeyden gelen

kürk, slav ve çerkez asıllı esirler, Hazar bölgesi, Orta Asya ve Çin'den gelen ipek, mahdut miktarda da olsa şarktan gelen baharatı satın alıp Akdeniz yolu vasıtasıyla islâm memleketlerine ve Avrupaya götürüp satıyorlardı.

İşte Venedik bu derece önemli bir saha üzerinde ticaretini emniyet altına almak ve bu yeni ticaret yolu üzerinde diğer İtalyan şehirlerinin rekabetini önlemek maksadiyle Mısır'a gitmek üzere hazırlanan IV üncü Haçlı seferi'ni Bizans imparatorluğuna tevcih etmiştir.

Bizans âlemi frenkler nezdinde esasen Romanın dinî üstünlüğünü inkâr eden insanların yaşadığı bir yerd, ve onlar için ortodokslar müslümanlar kadar menfurdu. İlk Haçlı seferinden itibaren Haçlı orduları komutanları arasında Bizanslı yola getirme arzuları belirmişti. Bu sebeple IV üncü Haçlı seferi Venedik'in iktisadî menfaatlerine hizmet eden bir vasıta olduğu kadar katolik doktrininin evrensel hristiyanlık âlemi kaidesini ihlâl eden bu infiratçıları hattâ münkirleri yola getirmek için yapılmış, papayı değilse bile devrin avrupalılarının arzularını is'af eden bir hareket olmuştur.

Gerçekten 1203 senesinde Haçlılar, Adriyatik sahilinde katolik bir devlet olan Macaristanın hakimiyetinde bulunan Zara şehrini Venedik namına zaptettikten sonra Bizansta vukua gelen bir taht mücadelesini vesile ittihâz ederek İstanbul'a yönelmişlerdir.

İstanbul önüne gelen haçlılar ortodoks kilisesinin Romaya bağlanması ve 200.000 marklık bir mükâfat ile 10.000 bizanslı askerin Haçlılar emrine verilmesi şartıyla gözlerine mil çekilerek zindana atılmış II. İsaak ile Haçlıları İstanbul'a davet etmiş olan oğlu IV. Alexis'yi iktidara getirdikten sonra, Galataya çekilip kamp kurmuşlardı. Fakat anti-latin bir ihtilâl kukla hükümdarları iskat edince, haçlılar ikinci bir sefer şehri kuşatarak 4 gün gibi kısa bir muhasaradan sonra zaptetmişlerdir.

İstanbulun sukutunu korkunç bir yağma takip etmiş ve altın ve gümüşten mamul evani, kıymetli vazolar, kürkler, kıymetli kumaşlardan mamul elbiseler, top top kumaşlardan ibaret ve o zaman kıymeti rakkam ile ifade edilemeyecek azamette bir ganimet Haçlılar arasında pay edilmiştir.

Bizansın, doğu Romanın başkenti olduğu tarihten bu felâket yılına gelinceye kadar 7 asır zarfında biriktirdiği bütün hazinenin hesabı kapandıktan sonra, imparatorluğun Avrupada ve Egedeki ülkesi de Haçlılar arasında pay edilmiştir.

Bu arada Haçlıların seçtiği Latin imparatoruna Bizans ülkesinin

1/4 ü verilmiş, geri kalan topraklar Venedik ile kara Avrupasından gelen şövalyeler arasında müsavaten taksim edilmiştir.

Venedik doju "Enrico Dandolo" nun teklifi üzerine yapılan bu taksim sonunda kara Avrupasından gelen şövalyeler, Bizans imparatorluğunun Avrupa arazisi üzerinde yerleşmiş, Venedik ise İstanbul yolu üzerinde Epirden Mora yarımadasının güney burnuna kadar bütün İyonya sahillerini, Giridi, Eğribozu, Sıklat takım adalarını, Geliboluyu ve Trakyanın bir kısmı ile Edirneyi ilhak etmiştir.

Venedik cumhuriyeti (R o m a n i a) adı altında kurduğu yeni imparatorluğuna giren toprakları iskân edecek beşerî kaynaklardan mahrum bulunuyordu. Bu durum karşısında fethettiği arazi nin büyük bir kısmını ana vatanın hakimiyet hakkını tanımak kaydı ile zengin burjuva ailelerine babadan evlâda geçmek üzere dirlik halinde terk etmek zaruretinde kaldı. Bu usul ile Venedik dış memleketlerde imtiyazlı bölgeler ve ticaret kolaylıklarını bahşeden kapitülasyonlar sisteminden, kıt'a Avrupasından gelen frenkler gibi malikâneler kuuma sistemine geçmiş ve Ege sularında Venedikli hükümler sülâlelerin devri başlamıştır.

1204 felâketi üzerine mütevazî bir taşra şehri olan İznik'e taşınan Bizans hükümdarları 1261 senesinde İstanbul'u lâtinlerden kurtarınc, Venedik'in Egede tesis etmiş olduğu siyasî ve iktisadî üstünlüğe bir "contre-poids" olmak ve icabında doğudan durmadan kendisini tehdit eden Türk istilâsına karşı bir müttefik olmak üzere, Cenova ile dost olmuş ve bu İtalya şehrine Anadolu yarımadasının önünde ile dost olmuş ve bu İtalya şehrine Anadolu yarımadasının önünde sıralanmış bulunan Midilli, Sakız ve Sisam adaları ile Foçayı, Rumeli yakasında Enez'i, terkettikten başka Haliç'in ağzında İstanbul'un karşısında bulunan Galata'yı vermiştir. Daha sonra Cenova Anadolunun Karadeniz sahilllerinde, Kırmıda ve Azak denizinde zengin koloniler tesis ederek Venedik'in yanında kuvvetli bir deniz imparatorluğu kurmaya muvaffak olmuştu.

Karadenizin şimalinde kurulan bu frenk kolonilerinde yaşayan rumlar dahil, Lâtinlerin hakimiyetine geçmiş bulunan Bizansın eski arazisi üzerinde, yaşamakta olan ortodoksların katoliklerden ibaret mahdut bir idareci asker gurubu tarafından istimarı devri başlamış bulunuyordu. Bizans imparatorluğunun siyasî ve iktisadî varlığını kemirerek batı Avrupalıların doğu Akdenizde sağladığı bu siyasî ve iktisadî üstünlük, batı Avrupa memleketlerini umulmadık bir iktisadî gelişmeye ulaştırmış ve bunun bir ifadesi olmak üzere batı Av-

rupa devletleri VI. asırdanberi unutmüş bulundukları altın para sistemini ihya etme yoluna girmişti. XIII. asrın ortasından itibaren Akdeniz memleketlerinde Bizansın altın parası bezante veya hiperperin yanında Floransanın lâleli florisi ve Venediğin dukası, Cenovanın altını büyük bir itibar kazanmaya başlamıştı.

Hülâsa, Türklerin Anadoluyu istilâya başladığı tarihten İstanbul fethine kadar olan dört asırlık devre zarfında Doğu Akdeniz havzasında İslâm âleminin çok eskidenberi R u m adı altında tanıdığı Bizans davasının yanında katolik dininden her millete mensup batı Avrupalıları içine alan ve bunların şarktaki siyasi, iktisadi durumlarını ifade eden önemli bir frenk meselesi mevcuttu. Bu sebeple Anadolu Türklerinin iktisat tarihi ve siyasi tarihinde Rum - Türk münasebetleri yanında Türk - Frenk münasebetleri mühim bir yer işgal etmektedir.

Bu bakımdan Batı Türklerinin tarihini birbirinden farklı birkaç merhaleye ayırmak mümkündür.

II — Anadolu Türklerinin tarihinde, Türk - Rum, Türk - Frenk münasebetleri :

A. Selçuklu tarihinde Türk-Rum, Türk-Frenk münasebetleri:

Orta Anadoluyu şehir ve köylerinin umumi görünüşü, dağlarının ve nehirlerinin adları ile gerçek bir Türk yurdu haline getirmiş olan Selçuklular, IV. haçlı seferine gelinceye kadar, 1097 senesinde uğradıkları ilk sademeden sonra, Frenklerin tazyikini sol kanatlarından az çok hissetmekle beraber, iktisadi ve siyasi tarihleri daha fazla Türk - Rum münasebetlerine inhisar etmiştir.

Konya Selçuklu Sultanlığının siyasi hâkimiyetinin İç Anadoluya inhisar ettiği bu devirde Türkler kendilerini kuşatan Hristiyanlık çemberini kırmak için daha fazla Bizans ve Çukurovada kurulmuş bulunan Küçük Ermenistan devleti ile mücadele halindeydiler.

Selçuklular IV. haçlı seferinden pek kısa bir müddet sonra, Akdeniz sahillerinde Antalya ve Karadenizde Sinobu fethedince Frenklerin Ege ve Karadenizdeki siyasi ve iktisadi hakimiyetleri ile doğrudan doğruya temasa geçmişlerdir. Konya sultanlarının Venediklilere ve Kıbrıs krallarına vermiş oldukları kapitülasyonlar ile Çukurovadaki Ermeni krallarının Cenovaya tanıdıkları kapitülasyonların Anadolu ticaretini tanzim eden hükümleri Anadolu Türkleri ile Frenklerin bu devirdeki dostane münasebetlerinin başlıca delilleridir.

B. Türk feodalitesinin tarihinde Türk-Frenk münasebetleri:

Cengiz istilâsının önünden kaçarak Anadoluya göçeden Türk boyları, Cengiz ordularının yanı sıra ve onun peşinden aynı bölgeye gelmiş bulunan Türkmenler ile XIII. asrın ortasından itibaren Anadolu'nun nüfusu görülmemiş bir şekilde çoğalmıştı. Fazla nüfusun uçlarda birikmesi ile kuvvetlenen Batı Anadolu Türk beylikleri Bizansın Akdeniz, Ege Denizi, Marmara ve Karadeniz sahilleri boyunca dar bir şerit halinde uzanan arazisini zaptederek bu denizlerin kıyılarına ulaşmış, bu suretle, Anadolu Türklüğünün tarihinde Türk - Rum münasebetlerinin yanında Türk - Frenk münasebetleri ağır basmağa başlamıştır. Gerçekten Ege ve Karadenize ulaştıktan sonra kısa bir zamanda coğrafi mevkiin icaplarına uyarak denizci birer devlet haline gelen Aydın oğulları Frenklerin Egedeki adalarına ve hatta Yunanistan sahillerine, İsfendiyar oğulları ise Kırımı seferler yapmağa başlamıştır.

Türk beyliklerinin bu hareketlerine karşı Frenklerin müttetifikan bir aksülamel göstermişler, bir taraftan da ticari münasebetleri tanzim eden muahedeler imzalamışlardır.

C. Osmanlı tarihinde Türk-Frenk münasebetleri :

Anadolu Türklüğünün tarihinde Türk - Rum münasebetlerinin yanında Türk - Frenk münasebetlerinin ağır basmağa başladığı bir sırada Türk tarihi bakımından olduğu kadar dünya tarihi bakımından da çok önemli olan **Rumeliye geçiş** hadisesi vukua gelmiştir. Çok eskiden doğulu bir cihangirin asabiyete kapılarak kırbaçladığı Çanakkale boğazının râkit sularında bir avuç kahramanın mehtaplı bir gecede sallarla yaptığı destanı bir serüven şeklinde tasvir edilen bu geçiş gerçekte Anadolu'da barınmayacak şekilde çoğalmış Türk soyunun yerleşmek kasd ve niyeti ile Rumeline dalga dalga geçişinin başlangıcı olmuştur.

Gerçekten Anadolu bu tarihten itibaren XVI. asrın başlarına kadar fazla nüfusunu muharip, din adamı, memur ve her meslekten kolon şeklinde Rumeliye aktaran yeni bir Ortaasya olmuştur. Rumeliye geçişle beraber, Türk savleti karşısında, Bizansın Avrupadaki hudutları, Balkan krallıklarının ve Frenk siyasi teşekküllerinin hudutları gerilmeye başlamıştı. Hemen aynı devirde Osmanlı beyliği Anadolu'da komşuları bulunan Türk beylikleri karşısında da siyasi üstünlüğünü kurma faaliyetine girişmiş bulunduğundan Avrupa ve Asyada ülkesi durmadan genişliyordu. Çanakkale boğazı Osmanlı dev-

letin iki kıt'a üzerinde yayılmış ülkesini bağlayan hayati bir geçit adeta bir şahdamarı haline gelmişti. Aynı boğaz Bizans ülkesinden olan bir kısım Ege adalarını (İmroz, Limni ve Taşöz) İstanbul'a ve Frenklerin Karadenizdeki kolonilerini Egedeki kolonileri ile anavatanlarına bağlıyordu. Çanakkale boğazı Türk, Rum ve Frenklerin müşterek geçidi olunca, Osmanlı devletinin Asya ve Avrupadaki memleketleri arasında bu geçit üzerinden seyretmekte olan her türlü münakalâtı düşmanların taarruzundan hatta gözlerinden saklamaya imkân yoktu. Çanakkale boğazı üzerinde Türk, Rum ve Frenklerin durmadan karşılaştığı bu devirde Bizans, Osmanlı devleti için hakikî bir haile, Frenkler ise başlı başına günlük bir mesele haline gelmişti.

Osmanlılar, Rumeli ile Anadolu arasında ve aksi istikamette seyreden ve Çanakkale boğazını katederek yapılmakta olan nakliyatın emniyetini sağlamak, Bizans ile Frenklerin bu boğazdan geçişlerini kontrol altına almak, hülâsa bu boğaz üzerinde siyasî hakimiyetlerini sağlamak için ilk teşebbüs olmak üzere Geliboluyu tahkim ve bu arada aynı kalede bir tersane inşa etmişlerdir.

Geliboludaki tesislerle emekleme devrinden çıkmış bulunan Osmanlı denizciliği Bizans ve Frenkler için büyük bir tehlike olmaya başlamıştı. Osmanlı devletinin pek zayıf bulunduğu fetret devrinde Bizans, Venedik, Cenova ve Rodos Şövalyelerinden müteşekkil Rum-Frenk müttefikleri ile Süleyman Çelebi arasında yapılan bir anlaşmada Osmanlı gemilerinin Çanakkale boğazına giriş ve çıkışlarının Bizans İmparatoru ile müttefiklerinin müsaadesine bağlanması, Çanakkale boğazı üzerinde Türklerin Bayezit devrinde tesis ettikleri üstünlüğün bir delilidir.

Osmanlıların Çanakkale boğazına hakim olmak için inşa etmiş oldukları tesisler ve almış oldukları tedbirler gerçi Bizansın ve Frenklerin ticaretini zorlaştırıyor fakat onların Boğazı zorlamalarına mani olamıyordu. Gelibolunun Türklerle hristiyanlar arasında durmadan el değiştirmesi bu konudaki kifayetsizliğin bir nişanesidir.

Çanakkale boğazını kesin bir tarzda kapatmağa muvaffak olmayan ecdadımız bu boğazdan daha dar olan ve Marmara barikadı ile takviyesi imkân dahilinde bulunan İstanbul boğazı ile ilgilenmeye başlamıştır. Esasen bu arada bu boğazın doğusundaki Bizans arazisi de fethedilmiş bulunuyordu. Yıldırım Bayezit bu yakada Bizansın son mukavemet noktası olan Şileyi zaptettikten sonra Anadoluhisarını inşa ettirmiştir. Fakat Çanakkale boğazının müdafaası için alınmış olan tedbirler ve İstanbul boğazında inşa edilen bu son hisar

da Bizansın ve Frenklerin boğazlardan geçişini önleyemiyordu. Varna savaşının arifesinde Osmanlı hükümeti Anadolu askerlerini daha az tehlikeli görülen İstanbul boğazından Rumeline geçirmişti, fakat Türk ordularının geçişinden biraz sonra aynı boğazdan frenk ittifa-kının gemileri de geçip Karadenize açılmıştı.

II nci Mehmedin pek az süren birinci saltanatı ile ikinci saltanatı arasında cereyan eden bu "kovalamaca" genç hükümdara asırlardanberi Türk tarihinde sürüp gelen Rum ve Frenk davalarını İstanbul boğazında bir hamlede halletmenin zarureti inandırmış olmalıdır ki bu konuda ilk icraat olarak büyük dedesinin inşa ettirdiği hisarın karşısında o zamanlar **Boğazkesen** ismi ile de anılan Rumeli hisarını yaptırmıştır (1452). Hisarın ilk dizdarı Firuz ağaya verilen talimatı şöylece hülâsa etmek mümkündür.

1 — İstanbuldan Karadenize ve aksi istikamette seyreden gemiler sancak selâm resmini ifa edecektir.

2 — Gemiler durdurulacak ve yoklama yapılacaktır.

3 — Her gemiden mahiyetine göre bir geçit resmi alınacaktır.

4 — Bu rejime uymak istemiyen gemilere ateş açılacak ve batırılacaktır.

Bu talimatın sancak selâmını emreden birinci maddesi ile müeyyideyi derpiş eden son maddesi boğaz üzerinde Türklerin hâkimiyetini ilân ediyor, diğer maddeler ise bu yol üzerinden yapılmakta olan ticarete bu hâkimiyetin en tabii neticesi olan kontrol hakkını tesis ediyordu.

Karadenizden gelen ve yeni rejime uymak istemiyen bir Venedik gemisi batırılmış (1452 Ağustos) aynı akibete maruz kalan ikinci bir Venedik gemisinin kaptanı karaya alınarak kazığa oturtulmuştur.

Türklerin İstanbul boğazı üzerinde tesis ettikleri bu hakimiyet Bizansın Karadenizle alâkasını kesiyor ve onu en önemli zahire anbarlarından mahrum bırakıyordu.

Bundan sonra, II. Mehmet, büyük bir siyasî ehliyet göstererek Macaristanla bir barış andlaşması akdetmiş, Venedik, Cenova, Malta şövalyeleri Arnavutlukta asî ve hatta Bizans imparatorunun kardeşleri olan Mora despotları ile birer mütareke imzalamış ve Galatadaki Cenova kolonisinin bitaraflığını temin ederek İstanbulun muhasarasına başlamıştır.

Rum meselesinin kat'i bir şekilde halli ile biten İstanbul fethinden sonra; Fatih Sultan Mehmet, kendisine teslim edilen Galatanın anahtarlarını alırken, İtalyan iktisadî ve siyasî hâkimiyetinin bu yakada bir sembolü olan bu küçük beldenin Osmanlı ülkesine dahil

diğer bütün şehir ve kasabalar gibi padişahın himayesine tevdi edilen bir vatan parçası olduğunu ilân etmiş ve müstakbel bir gaileyi önlemek maksadı ile surlarını yıktırması ve burada oturmakta olan Frenkleri dinlerinde iş ve güçlerinde tamamen serbest bırakmıştır. Galataya vermiş olduğu ferman ile Fatih, bundan sonra Türk müslüman memleketlerinde frenk tüccarlarının yerleşmesinde takip edilecek siyasetin programını da çizmiş bulunuyordu. Türk islâm memleketlerinde frenk tüccarlarına siyasî mahiyette müstakil koloniler verilmiyecek, yani, frenklerin ikamet ettiği mahalleler, devam ettikleri hanlar ve kullandıkları iskelelerin üzerinde exterritorialite prensibi işlemecektir. Bundan böyle Frenk tüccarları Osmanlı memleketlerinde X. asırdanberi devletler arasında iktisadî münasebetleri tanzim eden kapitülasyonlar rejimi altında ticaret yapacaklardır.

Fetihten sonra, Ege denizi ile Karadenizin İtalyan iktisadî ve siyasî hâkimiyetinden kurtarılması için yapılmış olan bütün seferlerin sonunda hep bu prensibin tatbik edildiğini, daha sonra gelen padişahlar zamanında Frenklerden zaptedilen bütün ada ve kalelerde aynı prensibin uygulandığını görüyoruz.

Fatih Sultan Mehmet, Fethi takip eden yıllarda, "asıl büyük ci-hat şimdi başlamıştır" diyerek giriştiği İstanbulun imar ve iskân politikasının tatbikatı sırasında Osmanlı İmparatorluğunun yeni başkentinde toplanmış bulunan kalabalık nüfusun iâşesini sağlamak maksadı ile Karadeniz bölgesini İtalyanlara kapamış ve yine bu bel-denin ihtiyaçlarını karşılamak gayesi ile doğudan ve batıdan gelen ticarî cereyanların mutlaka İstanbula yönelmesi mecburiyetini vazetmiştir. Ve bu ticarî politikanın tabii bir neticesi olmak üzere, İstanbuldan ayrılan Frenk gemilerinin yoklamaya tabi tutulması usulünü ihdas etmiştir.

İstanbul'un fethi ve Şark ticareti :

İstanbulun fethi ve onu takiben Osmanlıların eski frenk kolonilerine uygulamış olduğu yeni rejim ve İstanbulun iâşesi için baş vurduğu tedbirlerin tesirlerine gelince: Pek tutunmuş ve bizim de tarihlerimizde makes bulmuş eski bir telâkkiye göre, İstanbulun fethi ve onu müteakip Türk hükümetleri tarafından takip edilmiş olan İktisat politikası şark ticaretine bir ölüm darbesi vurmuş ve bu yakadan şark ile temas imkânını kaybeden Avrupalılar şarka giden yeni yollar arama mecburiyetini duymuşlardır.

İstanbulun Fethi ve Türk iktisadî siyaseti ile Şark ticareti arasında kurulan bu sebep netice münasebetine Avrupalı tarihçiler şey-

tanî bir mantık oyunu ile Türklerin müsamahasızlığını da ilâve etmektedirler.

Onlara göre Türkler, fethettikleri memleketleri hristiyanlar için barınamaz bir hale getiriyorlardı. Osmanlı memleketlerinde işlerini yürütmekte aciz kalan Avrupalı tüccarlar Osmanlı hakimiyetine giren memleketleri terk ediyorlardı (Şark ticaretinin ölümü). Bu şartlar altında şark emtiasını Avrupaya getirmek için yeni bir yol aramak zarureti doğdu (Yeni keşifler).

Tarihi realite, her türlü ilmi mesnetten mahrum ve peşin hükümlere dayanan bu telâkkinin aksine cereyan etmiştir. İstanbulun fethi ve Egedeki Frenk kolonilerinin siyasî hâkimiyetlerine son verilmesi ile Frenklerin iktisadî alâkaları kesilmiyordu. Fatihin Galata Ceneviz kolonisine verdiği fermana aynen şöyle denilmektedir. (Kendülerin mülkleri ve mahzenleri ve bağları ve değirmenleri ve gemileri ve sandalları bilcümle mitaları... kendülerin ellerinde mukarrer olup mütaarız olmıyam ve üşendirmeyem ve anlar rençberlik edeler gayrı memleketlerim gibi deryadan ve kurudan sefer edeler kimesne mani ve müzahim olmıya). Galatada yerleşmiş Cenovalılara tanınan bu geniş garanti dışında Cenovadan gelen tüccarlar için de ferman şöyle devam etmektedir. (ve Ceneviz bazırgânları deryadan ve kurudan rençberlik idüb geleler ve gideler ve gümrüklerin âdet üzere eda edeler.). Galataya verilmiş olan bu garanti Ege denizinde Osmanlı hakimiyetine geçmiş olan bütün frenk kolonilerinin halkına da tanınmış ve bu liberal politika Fatihten sonra gelen padişahlar tarafından aynen uygulanmıştır. Fatih Osmanlı hakimiyetine geçen Frenk kolonilerindeki frenklere verdiği bu teminat dışında İtalyan şehirlerine vermiş olduğu kapitülasyonlarla da kendisinden evvel Osmanlı padişah ve beyleri tarafından verilmiş olan imtiyazları aynen tecdit etmiştir. Floransa devleti 1455 tarihinde Fatihe gönderdiği bir mektupta Floransalı tüccar ve diğer vatandaşlarına yaptığı iyi muameleden dolayı **Büyük Senyöre** minnet ve şükranlarını bildirmiştir. Gerçekten Osmanlı hakimiyetine geçmiş eski İtalyan kolonilerinin halkı İmparatorluğun ehl-i zimmet reayaya sağladığı geniş serbesti içinde; Avrupadan gelen tüccarlarda kapitülasyonlar rejiminin sağladığı garantiler altında Osmanlı imparatorluğu dahilinde serbestçe ticaretlerine devam ediyorlardı. Ve bu bakımdan Karadeniz bölgesi müstesna Avrupalı tüccarların faaliyetlerine bir tahdit konmamıştı. Karadenizden gelen mallar için müstahsil ile Avrupalı tüccar arasına Osmanlı tüccarı girmiş, ve İstanbul ile yapılan ticarette, İstanbulun iâşe nizamını ihlâl etmemek ve İmparatorlukça ih-

racı yasak edilmiş bir kısım emtianın kaçakçılığını önlemek maksadı ile yoklama mecburiyeti konmuştu. İtalyanların elinde şark ticaretinin büyük bir gelişme kaydettiği XII. asırda Bizans İmparatorluğunun benzer mülâhazalarla aynı konuda almış olduğu tedbirler şark ticaretine engel olamadığı gibi Türklerin bu mevzudaki iktisat politikaları da şark ticaretini fazla rahatsız etmiyordu.

Bu meselede Türklere atfedilen dinî müsamahasızlığa gelince :

Osmanlılar, diğer bütün müslüman devletler gibi hristiyanları ve yahudileri kitap ehlinen saymış, fethedilen memleketlerde bu dinlerin salıklerini inanışlarında, âyin ve dinî müesseselerinde tamamiyle serbest bırakmıştı.

İstanbulun fethi bu konuda Türklerin davranışlarında her hangi bir değişiklik getirmiyordu. İstanbulun fethi, asırlardanberi Romanın tazyiki altında birleşme veya birleşmeme kâbusu altında kalıp salıkları arasında bile prestiji sarsılan ortodoks kilisesinin üzerinden Frenk müdahalesini kesin bir tarzda bertaraf etmiş, Frenk istismarı ve dinî müdahalesi altında inleyen bir kısım ortodoksları da dinî serbestiye kavuşturmuş ve bu kilisenin derlenip toplanmasına imkân vermiştir. Ortodoks kilisesinin Ermeni cemaatleri üzerinde yaptığı tazyikleri de önlemiş ve Ermeni kilisesine teşkilatlanmak imkânını sağlamıştır. Osmanlılar Frenklerden zaptettikleri arazide Romaya tabi katolikler için farklı bir politika takip etmemiştir. Ticaret kasdı ile Osmanlı ülkelerine gelecek Avrupalı tüccarların inanış ve âyinlerinden dolayı hiç bir takibat yapılamıyacağı verilen ahitnamelerin bir maddesi ile ayrıca temin edilmişti. Gerçekten Osmanlı banı tüccarların tarifeler ve gümrük resminin cibayetinden mütevellit binlerce şikâyetlerine raslandığı halde aynı tüccarların dinlerine vaki müdahalelerden bahseden vesikalara tesadüf edilmemektedir.

İstanbulun fethi ile yeni keşifler arasında kurulan sebep netice münasebetine gelince :

Afrikanın batı sahilleri boyunca keşifler, Akdeniz ticaretinde rolü olmayan Portekizliler tarafından yapılmış ve bu yöndeki ilk keşiflere İstanbulun fethinden tam 34 sené evvel başlanmıştır. 1453 senesinden evvel Portekizliler batı Afrika sahillerinde bir hayli mesafe katederek Senegal'e kadar ilerlemiş, Afrika sahilleri ile Avrupa arasında çok kârlı bir ticaret başlamıştı. 1453 senesinde ve onu takip

eden yıllarda bu istikametteki ilerlemelerin Hindistana ulaşacağı fikri henüz doğmamıştı. Bu ümit ancak 1484/1485 yıllarında doğmaya başlamış ve bu tarihten sonra seferler bir plâna göre yürütülmüştür. Şurası da şayan-ı dikkattir ki Lizbon hükümeti yanında Portekiz tüccarlarının iştirak ettiği bu sistemli seferlere batı ve kuzey Avuranın sermayesi de yatırıldığı halde denizci İtalyan şehirlerinin tüccarları iştirak etmemiş bulunmaktadır. İstanbulun fethi ve Türklerin yeni iktisat politikası iddia edildiği şekilde şark ticaretine bir ölüm darbesi vurmuş bulunsaydı, bundan en büyük zararı İtalyan şehirleri göreceğinden herkesten evvel bu şehirlerin, daha başlangıçtan itibaren çok kârlı olan batı Afrika sahili keşfiyatına iştirak ve hatta teşebbüs etmeleri lâzımdı. Kaldı ki XIV asrın sonlarından itibaren İtalyan denizci şehirleri Cebelütarık ve Atlantik yolundan kuzey Avrupa memleketleri ile normal ticarî münasebetlere girişmişler, ve bu güzergâh üzerinde Afrikanın bir kısım Atlantik sahillerini tanımışlardı.

Türkleri coğrafi mevkiin kendilerine bahşettiği ticarî imkânlardan habersiz ve iktisadî nosyonlardan mahrum bir millet durumuna düşüren bu telâkki hakkında tarihi işhad ederek yaptığımız bu tenkidi bitirirken: Türklerin bu tarihî devrenin siyasî ve iktisadî şartlarına uygun ve zamanı için ileri bir siyaset ve iktisat politikası takip ettiklerini ve bu politika içinde şark ticaretinin İmparatorluk ekonomisinde oynamakta olduğu önemli rolü müdrük bulunduklarını ve onu İmparatorluk arazisinden kaydırmamak için o zamanki şartlar altında en iyi şekilde tanzim ettiklerini ifade ederek sözlerimize nihayet veriyoruz.

İSTANBUL, DÜNYA BAŞKENTİ

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya

I

«Niçin İstanbul'un bir yönünde, Haydarpaşada bu şehre girilmesi için çarpışan İngilizlerin mezarları, Marmaranın öteki ucunda, Çanakkalede İstanbula girilmesi için ölen İngilizlerin mezarları var?»

Bir İngiliz yazarı, Charles Young'un bu müşahadesi İstanbul üzerinde düğümlenen «niçin» lerin anlamını derinleştirir. Tarihi bir olaylar zinciri hep İstanbul'a bağlanmıştır.

1784 : Büyük Katerina, İmparatorluğuna katmış olduğu «Karadeniz'in balkonu» Kırım'da, Mareşal Potemkin'le beraber, Avusturyanın aydın despot hükümdarı ikinci Joseph'le buluşmuşlardır. Bir zafer takının altında Osmanlı İmparatorluğunun değişmez kaderini, yani bölüşülmesi görüşülür. Takın üzerinde şu yazı okunur: «Bizansa Doğru».

1790 : Çar Kostantin'in huzuruna kabul edilen bir Yunan delegasyonu «barbar Müslümanların gasbettikleri İmparatorluk başşehirinin kurtarılmasını» ricaya gelmiştir. Bu sıralarda, İngiliz Avam Kamarasında, genç Başbakan William Pitt şu sözleri söylemiştir: «Ben, Türkiyenin bekası İngiltere için ölüm kalım meselesidir demeyen bir kimse ile tartışmaya tenezzül etmem.»

1807 : Napolyon, Rus Çarı Üçüncü Aleksandr'ın ordularını yenilgiye uğratmıştır. İki hükümdar Tilsit'te Niyemen ırmağı üzerindeki bir salda barış pazarlığına girişmişlerdir. Aleksandr, her ne pahasına olursa olsun «Çarigrad»'ı (İstanbul'u) ele geçirme istegindedir. Napoleon, büyük mikyaslı bir İstanbul haritasına göz gezdirdikten sonra kararını bildirir: «İstanbul mu?.. Asla» ... Ve ilâve eder: «İstanbul'u ele geçiren dünyayı idare edecektir.»

Bu durum, İstanbul üzerindeki bitmez tükenmez ihtiraslar, Birinci Dünya Savaşı öncesinde hazırlanan gizli andlaşmaların da konusu olmuştur. Nesillerin çözemediği birbirine bıraktığı bu probleme eğilmek, çağımızın değişen stratejilerine rağmen, önemini kaybetmiş sayılamaz.

II

İstanbul'un jeopolitik durumu bir hayli meçhulü çözecek değerdedir. İstanbul siyasî iştahları arttıracak kadar önemlidir, çünkü Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarına hâkimdir. Boğazlar bölgesinin oynak kemigidir. Bu bakımdan, İstanbul'un kaderini Boğazlar bölgesinin özelliklerinden ayırmaya imkân yoktur. İstanbul coğrafyasının tespit unsurları (şehri bulunduğu yerde kurduran faktörler) incelenince mesele daha da açıklık kazanır. Tespit unsurlarını vücuda getiren «vaziyet şartları» (İstanbulun bulunduğu bölgeye ait genel faktörler) ile, «mevki şartları» (aynı bölgeye ait özel faktörler) bu güzel şehrin siyasal, sosyal ve ekonomik niteliklerini açıklar. Şöyle ki: İstanbul, tarih boyunca, Boğazlar bölgesine dahil, kolay savunma imkânları sağlayabilen bir şehirdir. Akdenizi Karadenize bağlayan deniz yolu ile, Avrupa ile Asyayı birbirine bitişiren kara yolunun kesiştikleri merkezdir İstanbul. Böylece, kıt'alar, medeniyetler ortasındadır. Bu ortamda gelişmiş ve büyümüştür. Balkanlarla ve Yakın Doğu ile kolay irtibat halindedir. Bu şehirdendir ki, bir çok ordular, taşıdıkları medeniyet akımlarıyla bir kıt'adan ötekine geçebilme imkânı bulmuşlardır. İstanbul, kıt'aların dörtyol ağzındadır. Bu durumu O'nu sayısız siyasî maceraların kahramanı yapmıştır. Yeni Roma burada kurulmuştur. Bizans Ökümenik Patrikliği burada, Roma'dan ayrılmıştır. Ve bu şehirde, Justinianus, Ayasofya'yı Tanrıya armağan etmiştir.

III

Köhne Bizans karşısında, yepyeni şartların mahsulü olan İslâm Dünyası, bu kadar önemli bir merkezle ilgilenmek lüzumunu, tabii olarak duymuştur. Bir hadis İstanbulun önemini belirtmektedir: «İstanbul'u fetheden kumandan en yüce kumandandır ve ordu da en mutlu ordudur.»

Osmanlılara gelince... Batı tarihçileri, bir müşahade karşısında dırlar: Türkler daha Gelibolu Yarımadasına çıkar çıkmaz «Şark Meselesi» ni doğurmuşlar ve Bat'ya bu şehir vasıtasıyla hâkim olma yoluna girmişlerdir. Aynı tarihçiler, «Boğazlar Meselesi» ni de İstanbul'un jeopolitik durumuna bağlamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu, zaferlerinin kudretini İstanbul'dan almıştı. Bu nedenle, İstanbul bir mutluluğun da taşıyıcısı olarak adlandırılmıştı: «Dersaadet». İstanbul akınları kolaylaştıran ve besleyen bir merkezdi. Bir «şan ve şevket» kaynağı idi. Koçi Bey, Padişah'tan Kaptanpaşaya şu öğüdü vermesini ister: «Göreyim seni, Akdeniz ve Karadenizi bir hoşça muhafaza etmek gereksin. Zinhar olma ki Kazak kâfiri bir yeri yahut bir köyü urup yaka...». Üçüncü Selim, tahta çıkar çıkmaz, ilk Hattı Hümayununda Boğazlar meselesiyle ilgisini belirtmiştir: «Boğazların takviye ve istihkâmı emrine sarfı vus'ü miknet» gerekti... Reşit Efendiye, Divançesinde «Sefain koyacak yer kalmadı, tersane dar oldu» dedirtecek kadar deniz kuvvetini arttırma yoluna giden Üçüncü Selim'in çabalarında İstanbul ve Boğazlar büyük bir endişe kaynağı olmuştur.

IV

İstanbul'un Osmanlı İmparatorluğunun «pâyitahtı» oluşu, bu büyük Devletin ülke genişlemesini ve kuvvetlenmesini birinci plânda sağlamış bir olaydır. Bu oluşun hukukî yönünü de dikkatle izlemek gerekir. İstanbul Şarkî Roma İmparatorluğunun sembolü ve merkezi idi. Yeni Roma idi İstanbul. İstanbul'u fethetmek, büyük bir İmparatorluğun vârisi olmak demektir. Fâtih'in fonksiyonu da zaten bu olmalıydı.

İstanbul'a hâkim olan, büyük bir İmparatorluğun, kıt'alara, Doğu'ya ve Batıya yayılmış büyük ve cihanşümül bir dünya Devletinin başı oluyordu. Dünya tarihinin bu merhalesinde iki büyük olay karşılaşmıştır: Osmanlı düzeni ve büyük bir İmparatorluk formülü.

Justinianus'un kudretli bir İmparator olduğu aslâ şüphe götürmez. Ama O Bizans'tı. Bizans ise sosyal düzeni çürümüş, özü boşalmış, yüceliğinden sadece görünüşü ve kalıbı kalmış bir organizasyonun ta kendisiydi. Türk-Osmanlı hukuk düzeni ve Devlet fikri bu âciz vücuda yepyeni bir ruh, bir büyüme ve gelişme heyecanı aşılamıştır.

Bu karşılaştırmada, Osmanlı Pâdişahı artık bir İmparator olmuştur. Bizans'ı yıkan yeni Devletin kurucusu Fâtih Sultan Mehmed aynı za-

manda cihanşümül bir hâkimiyet fikrinin de gerçekleştiricisi sayılmıştır. O Roma İmparatorluğunun vârisi idi artık... Şahsında «Türk-Roma - İslâm - İran geleneklerini mezceden» bir tahtın sahibiydi. İstanbul bu evrenselliğin, dünya başkenti olmanın sihirli anahtarlarını veren bir yerdi. «Tek iman, tek hükümdarlık» Batıyı ve Doğuyu İslâm ve Hristiyan dünyalarını kapsayan yeni bir siyasi organizasyonun, yeni bir İmparatorluğun ideolojik temelleriydi. İmparator ise, İmparatorluk merkezini hukuken elinde tutan kimseydi. Nettekim, Papa Pius II, Fâtih'e yazdığı mektupta durumu açıkça belirtmiştir.

İstanbul, yeni bir Türk İmparatorluğunun merkezi olmuştu.

V

Türk - Osmanlı hâkimiyeti İstanbul'da yerleşince, bazı Batı tarihçileri bunu medeniyeti geriletici bir olay saymışlardır. Oysa bu tez iki bakımdan doğru sayılamaz. Bir kere, Türk - Osmanlı nizamı, Batı'nın ve özellikle Bizans'ın sosyal düzeninden üstündü. Türkler, Araplar gibi, medeniyetlerini İslâmiyete borçlu değildiler. İslâmlığı kabul etmeden önce «bedeviyet» hâlinde yaşamıyorlardı. Çok eski mâzilerinin ve medeniyetlerinin eserlerini ve müesseselerini bu şehirden yaymak imkânına kavuşmuşlardı. Sonra da, Osmanlılar bir birlik ve bütünlük şuru getiriyorlardı. Türklerin kurmuş oldukları İmparatorluklara hâkim olan Devlet fikri, birlikten ve tecanüsten yoksun Batı dünyası karşısına, Roma İmparatorluğunun çöküşünden beri, unutulmuş yeni ve milletlerarası bir kuvvet olarak çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluk formülü ve hukuku uygulandığı her ülkede taht çekişmelerine ve anarşilerine son veriyor, kavimleri, aralarındaki farklılıklara rağmen kişisel ve toplumsal bir refah ve huzura kavuşturabiliyordu.

Avrupalılar, yine bir İngiliz tetkikçisine göre, İslâm dünyasının lideri «Fâtih Türkleri, o zamana kadar tanıdıklarından tamamen farklı bir düzenin temsilcileri olarak görmüşler ve câzibelerine kapılmışlardır. «Avrupa aristokrasiye, toprak hâkimiyetine, hiyerarşi, doğum ve imtiyazlara dayanan bir toplumdur. Osmanlı toplumu aristokrasi tanımıyordu, sınıf ve irsiyet farklılıkları onca meçhuldü... Türkler nereye doğrudan doğruya hâkim olmuşlarsa orada eski aristokrasiler tasfiye edilmiş ve yeni bir toplum düzeni harabeler içinde kök salmıştı¹. Zaten Osmanlı İmparatorluğunun yükselme sebeple-

rini başka türlü de açıklamaya imkân yoktur. Daha sonraları, İmparatorluk hayatını İstanbul sâyesinde idame edebilmiştir.

VI

Birinci Dünya Savaşından sonra, Mondros mütarekesi, tarihî bir ihtirasın ve intikamın sonucu olarak, İstanbul'u Türklerin elinden almak üzere hükümler koymuştur. Bu savaştan önceki gizli anlaşmalar su yüzüne çıkmış ve uygulanmaya başlanmıştır. 16 Mart 1920 de İstanbul işgal edilmiştir. Ve bir sabah İstanbullular limanda altmış parça savaş gemisinin demirlemiş olduğunu yaşlı gözlerle seyretmişlerdir.

Türk devrimi İstanbul'a lâyık olduğu önemi «Misakı Millî» nin 4. maddesiyle vermiştir: «Makarrı Hilâfeti İslâmiye ve pâyitahtı saltanatı seniyye olan İstanbul şehri ile Marmara Denizinin emniyeti her türlü halelden masûn olmalıdır...»

Türk Devrimi gerçek İstanbul'u yanında, İstanbul Hükümetini de Padişah - Halifesi, Vükelâsı ve Âyanı ile karşısında bulmuştur. İstanbul kahraman halkı ve gizli teşkilâtı ile Anadolu'nun büyük yardımcıları kalmıştır.

VII

Kısa bir inceleme göstermektedir ki, Türkler İstanbul'u bir sükûn ve istikrar merkezi yapmışlardır. İstanbul'un fethi bu milletlerarası durumun hareket noktasıdır. Osmanlı İmparatorluğunun gerileme devirlerinde, İstanbul üzerindeki ihtiraslar çeşitli gayeler ardına gizlenmişti. Fakat yeni bir Türk Devleti ona tekrar eski önemini iade etmiştir. Netekim İkinci Dünya Savaşı boyunca, bir zamanların barut fıçısı olan İstanbul ve Boğazlar bir barış âbidesi olarak yükselmiştir. Bugün de İstanbul Türkiyenin kalkınmasına olduğu kadar, dünya barışına hizmet eden bir merkez hüviyetini muhafaza etmektedir.

Bu durumu aziz Atatürk'ün müşahedesi, büyük bir gerçekçilikle belirtmiştir: «İki büyük cihanın mültekasında, Türk vatanının ziy-

neti, Türk tarihinin serveti, Türk milletinin gözbebeği İstanbul, bütün vatandaşların kalbinde yeri olan bir şehirdir. Bu şehir, meşum hâdiselerle muhtarip bulunduğu zamanlar, bütün vatandaşların kalplerinde kanıyan yaralar açılmıştı. Kalbi yaralı olanlardan biri de bendim. Bu gün görüyoruz ki, geçirdiğimiz karanlık gecelerin meşimin den kalplerimizi mesâr ile dolduran nurlu seherler doğdu.»

1) O. R. Trevor - Roper : A case of coexistence (The New Statesman and Nation, 14 Mayıs 1955).

FETİH VE DÜNYA

Ord. Prof. Dr. Sadi İrmak

İstanbul'un fethi, bir şehrin üstün bir askeri kuvvetle veya yüksek bir şecaatla zapt ve işgalinden ibaret bir olay değildir. Bu fetih, bir "Feth-i mübin" dir. Yani çürümüş ve gerilemiş bir medeniyet yerine, üstün bir medeniyet iradesinin kaim olmasıdır.

İstanbul fethi ile birlikte Türklerin cihanla kültür münasebetleri geniş ölçüde başlamıştır. İstanbul fethinden bir yıl sonra İtalyancadan "Giovanni Maria Angiollelo'nun" La breve narrazione della vita et fatti del signor ussan cassano" isimli eseri İtalyancadan Türkçeye tercüme edilmiştir. Aynı günlerde Fâtihi'nin Sarayında Nikolaus Sogundinus isimli bir İtalyan âlimi yaşamış ve birçok eserler vermiştir. Bu zatın anlattığına göre Fâtihi, bilhassa büyük İskender, Sezar ve Pompe'nin hayatlarını yakından tetkik etmiştir. Yine Fâtihi'nin sarayında yaşamış olan Dominiko Yeruşalimi ilk olarak Fâtihi'nin kütüphanesi hakkında bilgi vermiştir. Bu zatın anlattığına göre Fâtihi'nin kütüphanesinde bulunan Batlamyus'un "Dünya etrafında dolaşma" isimli meşhur eseri yer almış ve bu eser Jacobus Angellus tarafından İtalyancaya tercüme edilmiştir. Aynı eser birkaç yıl sonra Francesco Berlingieri tarafından ikinci defa olarak İtalyancaya tercüme edilmiştir. Bu tercümenin bir nüshası Fâtihi'nin oğlu Cem'e yollanmıştır.

Fâtihi'nin bütün yerli ve yabancı çağdaşları şu noktada birleşmektedirler ki, O, belki bütün zamanların ilk lâik müslümanıdır. Sarayında müslüman ve hristiyan bilginleri yan yana yaşamakta ve itikat konuları dahil her ilmi meseleyi en büyük bir müsamaha ile tartışabilmektedir. Fâtihi Bizans bilginlerine dilerlerse İstanbul'da kalmak ve dilerlerse başka yerlere göç etmek için geniş bir hürriyet tanımıştır. Fâtihi birçok ecnebi bilgin ve sanatçıları kendi yanına davet etmiştir. Bunlar meyanında Siraguzalı Piziccoli, Ankonalı Krakus, Flelfolu Francesco bulunmaktadır. Fâtihi'nin Michel Ange ve

Leonardo da Vinci'yi de İstanbul'a davet ettiği bilinmektedir. Bu daveti kabul etmiş, fakat son dakikada Milano Dükünün muhalefeti ile seyahattan vazgeçmek mecburiyetinde kalmıştır.

Fâtihi'nin kütüphanesi hakkında geniş bir etüd yayınlamış olan Mordmann diyor ki: "Bu kütüphane insanlık tarihinin temel noktalarından biridir. Fâtihi lâik bir hükümdardı ve hem Doğu, hem de lâtin kültürüne hâkimdi.

Devrin Papası ikinci Pius Fâtihi'e yazdığı bir mektupta şöyle diyor: "Bütün dünyanın efendisi olman için bir damla vaftiz suyu kâfi gelecektir."

Fâtihi'nin en mühim kültür hamlelerinden birisi devrin en büyük ressamlarından olan Gentile Bellini'yi İstanbul'a getirtmiş olmasıdır. Bu zat 1479 senesinde İstanbul'a gelmiş ve uzun yıllar Fâtihi'nin sarayında kalarak meşhur Fâtihi portresini yaptığı gibi İstanbul manzaralarına dair birçok peyzaj resimleri yapmıştır. Ne çareki bu meşhur portre Sultan İkinci Abdulhamid tarafından İngiliz sefirine hediye edilmiş ve portre böylece elimizden çıkarak İngiliz müzesine mal olmuştur. Bellini'nin yaptığı tabiat resimleri ise İkinci Beyazıt zamanında taassubun galebesile yakılmıştır.

Fâtihi'nin kültür adamı olarak en şerefli hareketi belki şudur: 1478 yılında Venedik'le yaptığı muhadenin bir maddesi, Venedik'li en büyük bir ressamın İstanbul'a gönderilmesi idi. Bunun üzerine Venedik Cumhuriyeti Bellini'yi seçmiş ve bu suretle Venedik'i kurtarmıştı.

Bellini mukabele olarak Türk sanatının öylesine tesiri altında kalmıştır ki Venedik'e dönerken İstanbul'dan birçok şey götürmüştür. Öyle ki vatandaşları kendisine "İl Turco" lâkabını vermişlerdi.

Emil Cammerts'e göre Bellini portresi enerji ile hülya perestliği birleştiren bir sanat eseridir. Bellini İstanbul'dan Türk dekorasyon sanatını Avrupaya götürmüştür.

1519 yılında Tomaso Adolphi, Mikel Ange'a yazdığı bir mektubda şöyle diyor: "İstanbul'a gitmenizi bütün kalbimle tavsiye ederim. Bugün Türklerin başında öyle bir hükümdar var ki sanatın baş koruyucusudur. Türkler seni çok takdir edecekler ve lutuf ve ihsanlara boğacaklardır. Fâtihi'e yazdığım mektup da seyahatınızı kolaylaştırmasını rica ettim. Bu seyahat size hayal edemeyeceğiniz nimetleri temin edecektir. Bana güveniniz, acele geliniz, fakat gelecekseniz sizden sonra İtalya'nın en büyük ressamını gönderiniz."

Fâtihi devri bu heybeti ile Türk milletinin kültür sahasında ulaştığı zirvelerden birisini temsil eder. Dünya bu zirveden çok faydalanmıştır. Onun için Fetih bir Feth-i mübin'dir.

İSTANBUL'UN FETHİ

Ord. Prof. Dr. Kâzım İsmail Gürkan

Tarihimizin en mutlu günlerinden birini, İstanbul'un Türk olduğu 29 Mayıs tarihini beş gündenberi bilgi ve san'atın tarafsız açısından inceledik. Derinliğine, genişliğine gidildikçe bu konunun el dokunmamış, bakir taraflarının yeni ve ileriki kuşakların araştırmalarını beklediği bir daha çıplak bir hakikat olarak kendini gösterdi.

1953 de fethin beşyüzüncü yıl dönümü kutlanırken Üniversite, Fetih Derneği, değişik teşekküller ve kişiler milli kütüphanemize elli kadar cild eser kazandırdılar. Bir hazine kıymetini taşıyan bu değerli kaynaklara bu arada yabancı memleketlerde yapılan yayınlara da her yıl bilgilerini eklemek bu milletin halis evlâdlarının görevi ve iftiharı olacaktır.

Fâtih Sultan Mehmed kimdir?

Osmanlı devletinin baş kentini Bursa ile Edirne'ye taşıyan babası İkinci Sultan Murad, hududsuz enerjisi ve parlak zekâsiyle Akdeniz ve Güney Avrupa hâkimiyetini ele alabilecek kudreti kendinde duymuştu. Venedik ve Ceneviz'lilerin yerleşmiş ticaret durumları, grek vilâyet ve lâtın kavimleri, hattâ yukardan gelecek bir Macar mukavemeti onun için mes'ele olmakdan çıkmalı ve bu alanın kilid noktası (belde-i tayyibe = İstanbul) avuçlarının içine düşmeliydi. Sultan Murad, davâyı cedleri Yıldırım Bayezid ve Birinci Mehmed gibi parça parça değil, topyekûn mütalâa etmiş ve Avrupanın güyinde sönen medeniyetlerin yerini taptaze eserleri ile yeni bir medeniyet ülkesi haline getirmeye karar vermişti. Onun içindir ki Edirne'yi başkend yapışı rasgele değil, tarihte daima kıt'alar değiştirmiş olan medeniyetin Asyadan Avrupaya geçiş tecrübelerinden bu yenisinde tutunup muvaffak olmasını sağlamak azminin ilk temel taşı olarak alınmalıdır.

Bu gaye uğruna Anadoludaki beylikleri, başda Karamanoğlu İbrahim bey'i saf dışı ederken 29 Mart 1440 da Selâniği zapt edışı stratejiyi açıklıyordu. Zira böylece Sainte-Marc cumhurluğu da İkinci Murad'ın yanında yer almış, Ceneviz ve Venedik ticarî menfaatlerinden mahrum ve İstanbul'a oradan da aciz duruma düşünce Bizans İmparatorluğu fiilen değilse, hükmen çökmüştü.

1432 yılında 30 Mart günü Edirne sarayında İkinci Murad'ın Hümâ hâtun'dan üçüncü oğlu Mehmed Dünyaya geldi¹. Tarih, Türk beylerinin kulaklarına hatifden gelen emri şöyle fısıldamışdı: "İstanbul'u aç, gülzâr yap!" Bu fısıltı Edirne sarayında sallanan beşikdeki çocuğun kulağına da doldu. Babası, İstanbul'u alamamış olmanın hıncı içinde şeyhi Hacı Bayram Veli'den ne yapması gerektiğini sorunca şu cevabı aldı: "Beyim İstanbul'u sen alamayacaksın, ben de göremeyeceğim, onu şu beşikdeki Şehzâde şu köse şeyh ile beraber alacaklar". Köse şeyh Ak Şemseddin idi, Hacı Bayram Veli'nin karameti yirmi bir yıl sonra tarih sahifesine bir hâkikat olarak çıkacaktı.

İkinci Murad, bilgiye çok değer veren, âlimleri meclisine toplayan, bilgi kurullarını geliştiren ince ruhlu, ve dikkatli bir hükümdardı. Oğlunu yetiştirmeye karar verdi. Onu önce Amasya, sonra Manisa beyliğine gönderdiği zaman (Molla Yegân) ın Mısır'dan getirip kendisine hediye ettiği (Molla Gürânî) yi de hoca tâyin ederek gönderdi. Fâtih ilk hocası (Molla Gürânî) den sonra yine babasının tâyin ettiği (Molla Hüsvrev) ve (Molla İbni Temcid) den de faydalanmıştır. Kezâ Ak Şemseddin onu okutan, hazırlayan bir hocasıdır.

Taze beyninde çağdaş bilgi ve san'atı böylece yuğurmaya başlayan genç Şehzâde hükümdar olduğu zaman da insanlığın bu üstün sıfatlarını arttırmakdan çekinmeyecek, (Hoca Paşa) ve (Molla Hatibzâde) den faydalanacak, nihayet iktidarının şahıkasında bir ilim ve san'at adamı olarak belirecektir...

Fâtih, şiirde gazel tarzını tercih etmiş ve (Avnî) adını (Mahlas)² kullanıyordu.

Tarih, din ve dil bilgisine gösterdiği büyük bilgi (İbni Temcid) in geniş ihâtasında cevaplarını bulmuş, Türkçe, Arabca, Farsca ve Fransızca şiir söyleyen bu hoca, (Kadı Beydâvî) tefsirine yazdığı hâşiyeyi de Sultan Mehmed'e okutmuştu. Fâtih hakkında Aragon

1) Kâmil Kepecioğlu - Bursa şer'îye sicilleri :

Defter	201	370	31
Sahife	64	40	35

2) Tek nüsha olan el yazması divânını bulan rahmetli "Ali Emîrî Efendi" dir.

kralına verilen bilgi arasında Sultanın yanında ona eski çağlar tarihini öğreten iki hekimin de bulunduğu yazılıdır.

Fâtih'in başka yabancı diller de öğrenmiş olduğu hakkındaki rivayetler incelenmeye değer! Herhalde bu saydıklarımızdan başka yabancı dil (Grek, Lâtin, İranî, Slav...) öğrenmemiş olsa dahi bu dillerdeki yayınların bildiği dillere çevrilmiş yazmalarını okuduğunu kabul etmek doğru olur³.

İstanbul'a girdikten sonra Blacherna kral sarayını gezerken bulunduğu perişan hâl karşısında Sa'dî'nin:

Perdedârî mikuned der kasr-ı kayser ankebut
Bum nevbet mîzened ber târem-i Efrâsiyâb

beytini tedaî edişi bu vukufun başlıca belirtilerindendir.

Fâtih'de bilgi ile ülfeti, ve bilginlere hürmeti hayatı boyunca devam etmiştir. Hükümdârın şahsiyeti ve etrafının bu özelliği gösteriyor ki İstanbul muhasarası ve fetih bir bilginler hey'eti tarafından hazırlanmış, Saruca, Çandarlı, Cebe Ali, Balta oğlu bu plânın daha çok tatbiki cephesini ele almışlardır. Aslında bilginin yarattığı hakikî tevazu ve kendine inanmanın en güzel özelliğini vezirlerine yaptırttığı Rumelihisarı burçlarına onların adını vermiş olmasında görürüz.

Fetihden önce Sultan'ın sarayında tertiplenen münazaralar İstanbul fethinin siyasî, ekonomik ve askerî plânlarına kaynak olduğu gibi fetihden sonrakilerde Üniversite ve diğer öğretim müesseselerinin doğup yaşamasını sağlamışlardır. Ayasofya ve Zeyrek yüksek öğretim müesseseleri onun için zamanın bilgisini öğretme ve araştırmaya yetmedi. Fetihden on bir yıl sonra adına yaptırttığı câmiin etrafında sekizi yüksek dereceli kollej olmak üzere on altı parçalık medreseye vücut verdi. Fâtih külliyesi ve naklî bilgilerin yanında müsbet bilgileri çağdaş derecede okutan ve öğreten ilk bilgi müessesemiz, Üniversitemiz olduğu için fethin bir medenî vakıa olduğu kadar bütün bir saltanat yerinin bilgi mihverinden gelerek İstanbul'u güzîlâr yaptığını açıkladığı için de iftiharımızdır.

Manisa'da başlayıp Edirne'de gelişen Kütüphanesi ile onu çevreleyen sayfeleri İstanbul'da yatan medeniyetlerin san'at eserlerini de ayağa kaldırma zehniyet ve zevkini ona vermişlerdir.

Bütün saltanatı boyunca dilimize çevirttiği eser, Batlamyus'dan Sabuncuoğlu'na kadar Ali Kuşcular, Ali Tusiler, Fahreddin-i Acemi,

3) Adnan Adıvar - Osmanlı Türklerinde ilim : 1936.

Fadlullah-ı Hurûfî... bugün devam eden müsbet bilgiler kütüphanemizin adeta babalarıdır.

Güzel san'atlar vadisinde başlıca dikkati çeken eserler, Çinili yahut Sırça Köşk (1472) dir. Hükümdar burada İznik ve Bursa'nın on üçüncü yüzyıl eserlerini devam ettirmek emelini çinilerle ve nakışlarla gösteriyor.

Muhterem misafirlerimiz,

İstanbul şehriden önce Kadıköy (Kaldedon) un iskân edilmiş olduğu sonra Halicin etrafında şehir kurulmuş bulunduğu malûmunuzdur. İstanbul şehir olarak böylece coğrafya sahifesine çıktığı andan beri kıt'aları yalnız kara ve hava olarak değil, espi, medeniyet, ekonomi ve ticaret merkezi olarak da yerleştirmek görevini kendiliğinden üzerine almış ve bu kader onu hem sevilen, hem kısıtlanan bir hüviyete bürümüştür.

Bulgar beylerinden Ermeni hükümdarlarına (Beşinci Leo) kadar bu şehrin kapılarına dayanmayan kalmamıştır.

İstanbul ve Boğazlar tarih ve coğrafyanın kendine yüklediği bu medeniyet köprüsü görevini yapabildikçe ona dokunmak mümkün değildi, mümkün olmamıştır. Aristo, Fârâbî, İbni Sina gibi grek ve müslüman medeniyeti mümessilleri Avrupaya intikal ettiği zaman Bizans imparatorluğu elbette İran'a, (Heraklius-Hüsrev Perviz) e galebe eder.

Fakat son İstanbul İmparatorluğu, şarkî Roma'nın geleneği, ilim ve medeniyet havasından uzaklaşıp ortodoks kilisesiyle katolik kavgalarına zemin olduğu ve vicdan hürriyeti baskıya alındığı zaman iş değişti.

Latin âlimleri şehri terkeder oldular, ticaret bozuldu. İnsanlar medeniyetin bir yerde düşüşünü görünce onu ya ayağa kaldırır, veya yerini değiştirirler, insan haklarını yeniden kuracak idareleri ararlar. Bizans bu görevi yapamayacak derecede bitgin hale gelirken şarkı garba bağlayabilecek kudretli ve taze bir millet -Trakya-Boğazlar-Kuzey Anadoluda yerleşmiş bulunuyordu. (1345 Şehzâde Süleyman Paşa'dan başlayarak) İşte İstanbul'un kaderini asıl değiştiren bu manevî düşüşü, onu ramplase etmek bir zaruretti. Fâtih, babası ve çevresi bu Conception'la Bizansın tacını düşürmeyi, medeniyeti gelişmekden yoksun bırakmayı kaderin verdiği bir görev olarak aldılar.

Sunu da ilâve edeyim ki Bizansın düşüşünden çok evvel Avrupada - bilhassa İtalya - rönesans ceryanları başlamış, şarkî Roma ise buna hiç bir veçhile ayak uyduramamıştı. Bilgi ve medeniyet alanın-

da bu düşünüş askerî düşünüşden çok evveldir ve vahimdir. Okadar ki (Roma hukuku) nun esasını yapan Kodekse beşik olan Ayasofya-daki (Pan didaktiryon) günün bilgisini bile yapamaz hale gelmişti.

Fetihden sonra ise, İstanbul ve dolaylarında mezhep veya şahsî hak kavgaları, insan haklarına tecavüz, yağma kat'i surette durmuştur. Türk idaresi çürümüş, miskinleşmiş bir idare yerine her bakımdan tam bir adalet nizamı kurmuştur. keza fetih ile İstanbul'a tekniğin en ileri mahsulleri gelmiş ve bilhassa düşmüş olan yüksek öğretim müesseseleri ayağa kaldırılmış ve yenilenmiştir.

Hakikatte Bizansın manevî, moral düşünüşü on beşinci yüzyılın başından çok öncedir. Daha 1391 de şehri sarıp Anadolu Hisarını yaptıran Yıldırım Bayezid bu bölgeyi zabtedebilirdi. Timur vak'ası fethi yarım yüzyıl kadar geri bırakmıştır.

Fetih; dinde, dilde, türlü yönleriyle kültürde en geniş anlayışı gösterince Rum Ortodoksların taassubundan bizar olan bütün bilgiler yeni rejimin yanında yer almışlardır. Paleolog Hanedanı bakiyesi, Has-Murad Paşa bunların öncüleridir. İşte sadece bu moral, olgunluk, tolerans son Bizans imparatorlarının her şeyi kurtarmak için Lyon konsülüne, Vatikan'a ve Floransa'ya baş vurmalarını boşa çıkarmıştır. İtalyan müellifi Petrarca olayı "Türkler düşmandırlar, lâkin mutaassıp Rumlar bu düşmandan beterdir" diye dile getirmiştir.

Tafsilatına girmeden muhterem hey'etinize hatırlatmak isterim ki fetih şehirde yerleşecek bütün kavimlere tam vicdan hürriyeti, dinlere, bu arada ortodoks kilisesine imtiyazlar tanımıştır⁴. Bu hakikatlar Rum ortodoks müellifleri Ducas, Kritovulos'un itiraflarıyla sabittir.

Kültürün yayılmasına, vicdan hürriyetini köstekleyen bir idare böylece yıkılıp yeni rejim İstanbul'da kurulunca her şeyden önce günün hristiyan cemiyetlerinde yerleşmiş olan ruhbân, zâdegân sınıflarının imtiyazı ortadan kalkmış, halk hak ve adalet anlayışı önünde eşit muameleye tâbi olmuştur.

Bizzat hükümdar bir amme dâvasında halkdan biri gibi şahidlik etmiş, san'at ve hırfetin icrasında sınıf, din, mezhep farkları kökünden ortadan kaldırılmıştır. Yalnız İstanbul'da değil, Anadolu'da kökleşmiş olan hristiyanların da Türk idaresini Bizans idaresine tercih edişlerinin başlıca sebebi, işte bu vicdan hürriyeti ve adalet eşitliğidir.

4) Ducas ve Kritovulos

Hülûsa, bu yaşlı kürenin üstünde yaşamış olan insanların hayatında, medeniyet tarihinde orta çağı kapayıp yeni çağı açan İstanbul fethi, bu şehrin topraklarında ömür tüketmiş çeşidli medeniyetlerin sonunda bir Rum-ortodoks hükûmetinin manevî izmihlâli üzerine gelen taze bir medeniyetin temsilcileri tarafından beldenin ele geçirilmesi gibi askerî bir hareketle tamamlanan bir kültür vakıasıdır.

Türkler başı yeni bilgiler ve düşünüşlerle dolu kemer burunlu başbuğlarının idaresinde bu dünyanın en güzel şehrinde saraylarından prens adalarına kadar türlü adaletsizlik ve zulüm iniltileri dolu köşeleri insan haklariyle bezenmiş adem oğullarıyla doldurmak için zor ve uzun çalışmalara mecbur kaldılar.

Asırlar boyu etrafındaki ihtiras halkası gevşemeyen bu hârikulâde şehre bir zafer alayı ile giren delikanlı başbuğun kim bilir ne acemilikler yapacağını bekleyenleri ne mükemmel yanıltmış olan Fâtih, Bizansın bilgi buhranından ve taassubundan düştüğünü iyice bildiği içindir ki bilgiye yer ve taassubun yerine müsamahaya imkân verdi. Fâtih! 3.Mayıs.1481 de bu âleme gözlerini yumdun, maddeten bizden uzak, fakat benliğimizdeki aksi-sedâ bize sesleniyor ki sen aramızdasın:

Her köşesinde dehrin nam-ı beka nesârın

Şâyestedir denilse âlem senin mezârın

Türbendir en azimi feth ettiğin diyârın.

Koca Fâtih bilgi yolunda tükenmez bir gayretle yürürken sen hep içimizdesin. İstanbul Üniversitesinden sana sıcak ve sonsuz saygılar...